

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/25010> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Heijdanus, Rien

Title: Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven? : proeve van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de Nederlandse vrijmetselaar

Issue Date: 2014-04-03

WAT BEWEEGT IEMAND OM VRIJMETSELAAR TE WORDEN EN TE BLIJVEN?

*Proeve van een sociaal-wetenschappelijk
onderzoek naar de Nederlandse
vrijmetselaar.*

Layout and printing: Optima Grafische Communicatie, Rotterdam, The Netherlands

ISBN: 978-94-6169-478-2

WAT BEWEEGT IEMAND OM VRIJMETSELAAR TE WORDEN EN TE BLIJVEN?

**Proeve van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek
naar de Nederlandse vrijmetselaar**

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker
volgens het besluit van het College voor Promoties

te verdedigen op donderdag 3 april 2014
klokke 15.00 uur

door

Rien Heijdanus
geboren te Rotterdam
in 1945

PROMOTIECOMMISSIE

Promotores: prof. dr. A.W.F.M. van de Sande
prof. dr. A.P. Buunk (RUG)

Overige leden: prof. dr. M.B. ter Borg
dr. J.W. Buisman
prof. dr. J.J.M. de Hart (Protestantse Theologische Universiteit/ Sociaal
Cultureel Planbureau)

INHOUDSOPGAVE

BLZ

HOOFDSTUK 1 EEN ONDERZOEK NAAR DE VRIJMETSELAAR	7
1.1 De vrijmetselaar als persoon	8
1.2 Waar staat de vrijmetselarij voor?	12
1.3 Vragen bij de praktijk van de vrijmetselarij	17
1.4 Doel van het onderzoek	23
1.5 De onderzoeksvragen	30
1.6 Opbouw van het proefschrift	39
 HOOFDSTUK 2 METHODE	 41
2.1 Procedure en steekproef	41
2.2 Meetinstrumenten	44
2.3 Voorbereidende analyses	44
2.4 Beschrijving verrichte analyses	54
 HOOFDSTUK 3 RESULTATEN: WIE IS DE VRIJMETSELAAR?	 57
3.1. Wie is de vrijmetselaar?	60
3.2 Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden?	70
3.3 Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te blijven?	76
3.4 De vrijmetselaar: een tussenbalans	102
 HOOFDSTUK 4 DE VRIJMETSELAAR IN VERGELIJKING MET DE NEDERLANDSE MAN	 109
4.1 Demografische variabelen	110
4.2 Persoonlijkheidseigenschappen	116
4.3 Opvattingen over een hogere werkelijkheid, God en de dood	118
4.4 Mystiek	126
4.5 Magisch denken	137
4.6 Vrijmetselaar en de Nederlandse man: een tussenbalans	139
 HOOFDSTUK 5 CONCLUSIES EN EPILOOG	 145
5.1 Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden?	145
5.2 Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te blijven?	146
5.3 Zijn er verschillen tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen?	147
5.4 Is er een profiel van de Nederlandse vrijmetselaar?	149
5.5 Wat levert de vergelijking op met (christelijke) Nederlandse mannen?	151

Summary	153
Bibliografie	157
Nawoord	161
Curriculum Vitae	162
Bijlage 1. Begeleidend schrijven bij enquête	163
Bijlage 2. De vragenlijst	166
Bijlage 3. Tabellen Hoofdstuk 3	191
Bijlage 4. Tabellen hoofdstuk 4	193
Register	199

HOOFDSTUK 1

Een onderzoek naar de vrijmetselaar

Het zoeken naar antwoorden op existentiële vragen is van alle tijden en dikwijls wordt daarin verwezen naar een bovenzintuiglijke werkelijkheid. De vrijmetselarij is één van die levensbeschouwelijke- of geestelijke stromingen die de intentie heeft een context te bieden van die andere werkelijkheid bij het zoeken naar antwoorden op levensvragen. Dit aloude vrijmetselaarsstreven lijkt in tegenspraak te staan met wat karakteristiek is voor de religieuze ontwikkeling in het Nederland van de tweede helft van de vorige eeuw, te weten de teruglopende belangstelling voor de christelijke levensbeschouwing, het voortschrijdende proces van individualisering, de opkomst van ‘alternatief’ seculiere bewegingen en een groeiende belangstelling voor westerse esoterie. Aanvankelijk werd aan de teruglopende belangstelling voor de christelijke levensbeschouwing de conclusie verbonden dat de belangstelling voor religie en religiositeit aan het verdwijnen was, maar later moest worden vastgesteld dat die belangstelling niet zozeer was teruggelopen, maar zich manifesteerde in andere vormen omdat mensen op zoek gingen naar vormen om zelf zin en betekenis te geven aan hun leven (Bernts, 2007). Deze verschuiving weerspiegelt zich in een andere opstelling ten aanzien van religie en spiritualiteit: een verschuiving van een traditioneel christelijke levensbeschouwing naar een meer binnenwereldlijke levensbeschouwing, zoals die zichtbaar wordt in de verschuiving van een geloof in een god boven ons, naar een god in ons, of het geloven in een god die niet bestaat, zoals bijvoorbeeld naar voren komt in het boek van Hendrikse (2007). Met de teruglopende belangstelling voor de christelijke levensbeschouwing ontstond tegelijkertijd een herwaardering van de westerse esoterie, zoals blijkt uit de opkomst van New Age bewegingen en andere alternatief seculiere bewegingen die zich in een groeiende belangstelling mochten verheugen. Dit proces van individualisering en de-traditionalisering is nog niet ten einde: uit onderzoek bleek dat in de jaren '90 nog 16%

van de Nederlandse bevolking levensbeschouwelijk zoekgedrag heeft (Becker et al., 1997), hetgeen een indicatie is voor dat veel mensen nog steeds op zoek zijn naar een invulling van hun religieuze behoeften. Recentelijk bleek hoe de opkomst van andere vormen van religie en spiritualiteit door de tijd alleen maar is toegenomen: onderzoek laat zien dat een kwart van de Nederlandse bevolking zichzelf kwalificeert als ongebonden spirituelen (Van de Donk et al., 2006).

1.1 De vrijmetselaar als persoon

Van oudsher bestaat er in Nederland een stroming die zo op het eerste gezicht raakvlakken heeft met de ongebonden spirituelen: de vrijmetselarij. De inhoud van haar gedachtegoed lijkt in eerste instantie naadloos aan te sluiten op de vragen van zin en zingeving die in de tweede helft van de vorige eeuw actueel werden. De vrijmetselarij is wars van dogmatiek, legt de nadruk op eigen beleving en verantwoordelijkheid en heeft zowel affiniteit met de westerse esoterie als met elementen van de traditioneel christelijke levensbeschouwing. Inhoudelijk mogen de vrijmetselaar en de ongebonden spiritueel veel zaken gemeen hebben, maar dat neemt niet weg dat de vrijmetselarij slechts een kleine groep aan zich weet te binden. Eigenlijk is weinig bekend over de vrijmetselaar als persoon. Wie is hij? Wat houdt hem bezig? Welke dilemma's en vragen heeft hij? Dat er zo weinig bekend is over de persoon van de vrijmetselaar is om meerdere redenen niet zo verwonderlijk: de vrijmetselarij trad niet al te zeer naar buiten en voorheen was zij vooral het onderzoeksobject van historici en in mindere mate van theologen en sociaal wetenschappers. De geringe inbreng van de theologen kan verklaard worden vanuit de bescheiden positionering van de vrijmetselarij binnen het religieuze domein. Ondanks deze bescheiden positionering, is er echter wel degelijk een verband tussen de vrijmetselarij en religie. Hoewel de vrijmetselarij zich nadrukkelijk afficheert als een methode, bouwt de Nederlandse vrijmetselarij voort op de uitgangspunten van de Engelse vrijmetselarij zoals vastgelegd in haar Constitutions (Anderson, 1723, 1738), die de vrijmetselarij beschrijft als een vorm van universele religie (Liagre, 2007).

Het uitgangspunt in deze studie is dat de vrijmetselarij een methode is, die tot religieuze ervaringen kan leiden. Opmerkelijk feit is dat de rooms-katholieke kerk door de eeuwen heen uitstekend geïnformeerd en gedocumenteerd was over de vrijmetselarij, waardoor er, in tegenstelling tot over de persoon van de vrijmetselaar, wel veel informatie beschikbaar is over de vrijmetselarij als methode. Deze belangstelling werd niet zozeer ingegeven door wetenschappelijke motieven als wel door de angst, dat de universeel religieuze invalshoek van de vrijmetselarij op termijn een bedreiging kon zijn voor de positie van de rooms-katholieke kerk. De ironie wil dat het uitgerekend een jezuïet is geweest, die een uitstekend gedocumenteerd boek heeft geschreven over de Nederlandse vrijmetselarij, dat nog steeds als een standaardwerk geldt (Dierickx, 1967).

Waarom dit onderzoek? De geringe aandacht voor de persoon van de vrijmetselaar kan het zicht op de vrijmetselarij beperken en door meer informatie over de persoon van de vrijmetselaar kan niet alleen het beeld over de vrijmetselarij bijgesteld worden, maar mogelijk ook het beeld over de verschuivingen in het religieuze domein in de tweede helft van de vorige eeuw. De tot nu gebruikelijke historische en religieuze invalshoek van onderzoek naar de persoon van de vrijmetselaar is echter te beperkt en daarom wordt hier gekozen voor een meer multidisciplinaire aanpak, waarbij inbreng wordt gezocht vanuit de psychologie en de sociologie. Zo komen niet alleen in beeld de persoon van de vrijmetselaar, maar ook zijn omgeving, hoe die hem vormt en welke factoren mogelijk een rol spelen in het proces dat hem uiteindelijk doet toetreden tot de vrijmetselarij. Immers, het zelfbeeld ontstaat niet alleen op basis van persoonlijke karakteristieken en prestaties (persoonlijke identiteit), maar ook op basis van evaluaties en karakteristieken van de groepen die een rol spelen in het eigen leven (sociale identiteit). Alvorens iemand een ander en het andere kan beoordelen en weet hoe hij zich daarmee kan verhouden, heeft hij eerst zelf te besluiten wie hij is. Dit verwijst niet alleen naar een moreel en spiritueel eigen standpunt, maar ook naar een omgeving die het zelfbeeld beïnvloedt. In deze studie gaat het in eerste instantie om de persoon van de vrijmetselaar en op grond van het bovenstaande zullen drie aspecten van zijn identiteit in kaart gebracht worden: zijn persoonlijke, zijn sociale en zijn spirituele identiteit. Daarbij is de onderzoeker zich er terdege van bewust dat de diepste zielenroerselen van mensen zich moeilijk laten vangen in enquêtevragen en statistieken. Het onderzoek richt zich niet alleen op *wat iemand beweegt om vrijmetselaar te worden*, maar ook op *de factoren die maken dat hij vrijmetselaar blijft*.

Een andere vraag in dit onderzoek is of er een profiel van de ‘gemiddelde’ vrijmetselaar bestaat en hoe dat profiel zich verhoudt tot dat van de Nederlandse man, en in een aantal gevallen tot dat van de christelijke Nederlandse man. Op deze manier kan een beter beeld gevormd worden van wat nu zo kenmerkend is voor de vrijmetselaar. De vrijmetselarij lijkt daar geschikt voor omdat zij een aantal zaken gemeenschappelijk heeft met zowel de christelijke levensbeschouwing als de ongebonden spirituelen: westerse esoterie, centrale plaats van het individu en verwijzing naar de oude bronnen van het Oude Testament. De onderzoeker is weliswaar zelf vrijmetselaar en in die zin als ervaringsdeskundige bekend met een aantal thema's en dilemma's die spelen in de vrijmetselarij, maar hij heeft geprobeerd te kiezen voor een methode van onderzoek die zo objectief mogelijk is. Daarom zijn de vraagstelling en de methodiek van dit onderzoek in grote lijnen vergelijkbaar met die van het SOCON-onderzoek (SOCON, 2000) dat zich richt op de sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland. Het empirisch onderzoek in deze dissertatie wil een actueel beeld scheppen van de vrijmetselarij en de vrijmetselaar. Daartoe is gebruik gemaakt van een vragenlijst met 292 vragen, die steekproefsgewijze en

at random werd uitgezet onder alle vrijmetselaren die werken onder het Grootoosten der Nederlanden. Het gaat dan om mannelijke vrijmetselaren, omdat vrouwen niet toelaatbaar zijn tot de onderzochte Orde van Vrijmetselaren: de Ordes waar mannen en vrouwen gezamenlijk lid van kunnen zijn of waarvan alleen vrouwen lid kunnen zijn, blijven in dit onderzoek buiten beschouwing. Aan de vrijmetselaren worden een aantal vragen gesteld, die eerder ook in het SOCON-onderzoek aan de Nederlandse man zijn gesteld en daardoor kunnen de onderzoeksgegevens over de vrijmetselaar vergeleken worden met die over de Nederlandse man. De actuele gegevens over de Nederlandse man zijn ontleend aan het onderzoek naar de sociaal- culturele ontwikkelingen in Nederland (SOCON) dat vanaf 1979 periodiek door de Radboud Universiteit Nijmegen wordt verricht. Wanneer het in dit proefschrift gaat over de Nederlandse man, wordt bedoeld de man zoals die naar voren komt in dit representatieve SOCON-onderzoek.

Sluit deze studie aan op eerder onderzoek? Niet eerder werd er een representatief onderzoek van deze omvang gedaan onder vrijmetselaren, waarin met name de persoon van de vrijmetselaar, zijn ervaring, beleving, aspiraties, omgeving, en omgang met een hogere werkelijkheid werden onderzocht en waarvan de uitkomsten vergeleken kunnen worden met de gegevens over de Nederlandse man. Een eerste aanzet daartoe werd in maart 2003 gedaan door Goosmann (2003) die, in het kader van zijn voorgenomen promotie, vooronderzoek heeft gedaan naar factoren die een rol kunnen spelen bij de bewuste keuze om vrijmetselaar te worden. Helaas overleed hij in december van hetzelfde jaar. Zijn aanzet tot onderzoek is een stimulans geweest om op de door hem ingeslagen weg voort te gaan en deze vraag in een breder kader te plaatsen. Dit is een exploratief onderzoek dat niet voort kan bouwen op of getoetst kan worden aan eerder onderzoek. In die zin hoopt dit onderzoek een stevige eerste basis te leggen voor verder onderzoek. De onderzoeker is zich er van bewust dat de resultaten van een steekproef van 400 personen enige voorzichtigheid vraagt in het interpreteren van de onderzoeksgegevens. Desalniettemin lijken, ook gezien de omvang van de doelgroep (5611 vrijmetselaren), de gevonden uitkomsten redelijk representatief. De Orde van Vrijmetselaren, werkend onder het Grootoosten der Nederlanden, heeft volledig aan dit onderzoek mee willen werken mits de privacy van de betrokkenen gewaarborgd werd. Hoewel de vrijmetselarij geassocieerd wordt met geheimzinnigheid en geslotenheid blijkt de respons van de vrijmetselaren van die omvang dat er voldoende respondenten waren om te kunnen spreken van een wetenschappelijk verantwoord onderzoek. Overigens werd niet onderzocht of die mate van respons beïnvloed werd door het feit dat dit onderzoek werd gedaan door iemand die zelf vrijmetselaar is.

Er is wel eerder enig onderzoek gedaan naar de vrijmetselaar, maar die studies waren als het ging om de persoon van de vrijmetselaar te fragmentarisch en gingen te weinig

in op de persoon van de vrijmetselaar. Het bovenstaande laat onverlet dat er uitgebreid onderzoek is gedaan naar de vrijmetselarij, maar daarin ligt meer het accent op de vrijmetselarij als beweging en op haar maatschappelijke relevantie. Voorbeeld daarvan is het onderzoek dat verricht werd in het kader van de Verlichting door Jacob (1995). Deze onderzoekster maakte gebruik van bronnen uit het Cultureel Maçonniek Centrum Prins Frederik in den Haag dat wordt omschreven als één van de best gedocumenteerde maçonnieke verzamelingen ter wereld. Van de Sande (2001) heeft een veelzijdig beeld geschetst van de vrijmetselarij in de Nederlanden. Door historische kanttekeningen te plaatsen bij rituelen en symbolen, gaf hij de politieke en culturele betekenis aan van diverse loges. Ook onderzocht hij de maatschappelijke achtergrond van de leden. Zijn boek 'Vrijmetselarij in de Lage landen' wordt als een standaardwerk gezien. Het belang van de vrijmetselarij als geestesstroming en sociaal-cultureel Europees verschijnsel werd bevestigd door het instellen van een leerstoel in de Faculteit der Godgeleerdheid aan de Universiteit Leiden in november 2000. Nog niet zo lang geleden werd er in een tweetal doctoraalscripties verslag gedaan van onderzoek naar de ervaringen van de vrijmetselaar. In één onderzoek werd aan de hand van interviews in kaart gebracht hoe een aantal jongere en oudere vrijmetselaren afkomstig uit loges in den Haag, Amsterdam en Amstelveen de vrijmetselarij beleven (Balvers, 2004) en het andere onderzoek 'Hebben vrijmetselaren op het gebied van mystiek meer te bieden dan de traditionele kerken?' was gebaseerd op de onderzoeksgegevens van deze studie (Ticheler, 2006). In een dissertatie werd de symbolische werkwijze van de vrijmetselarij, geduid vanuit de psychologie van Jung, in kaart gebracht (Journée, 1999). Floor Meijer toonde in haar proefschrift 'Wereldburgers, Vrijmetselaren en de stad Amsterdam, 1848-1906' aan hoe Nederlandse vrijmetselaren in toenemende mate betrokken raakten bij de maatschappelijke problemen die het gevolg waren van de snelle industrialisatie en bevolkingsgroei in Amsterdam (Meijer, 2010).

Afbakening naar doelgroep en tijd. Het onderzoek betreft vrijmetselaren die werken onder het Grootoosten der Nederlanden, in numeriek opzicht in Nederland de grootste groep. Zoals eerder aangegeven bestaat de doelgroep uit mannen die vrijmetselaar zijn. Hoewel de Orde van Vrijmetselaren een lange geschiedenis en traditie kent, concentreert dit onderzoek zich met name op de periode 1950 - 2000. Deze periode kenmerkt zich door ingrijpende maatschappelijke en religieuze veranderingen, die aan de hand van generaties in kaart worden gebracht. Het maken van een onderverdeling in generaties heeft een aantal voor- en nadelen. In sociologische zin verwijst het begrip generatie naar een deel van de bevolking dat herkenbaar is aan eigenschappen, die terug te voeren zijn tot omstandigheden die heersten in de tijd dat men opgroeide. Hoewel het begrip generatie een handzame schets van de sociale veelvormigheid biedt, is wel enige voorzichtigheid geboden: immers een historische ontwikkeling voltrekt zich niet van de ene dag op de andere dag en de ontwikkeling van de levensloop van een individu is ook niet eenduidig

(Van den Broek et al., 2001). Toch is het gebruik van de term ‘generaties’ voor het tijdvak 1950-2000 acceptabel. In de literatuur werd geconstateerd dat de opeenvolgende cohorten in Nederland onder dermate verschillende historische omstandigheden opgroeiden, dat zich inderdaad enige blijvend van elkaar te onderscheiden generaties vormden (Van den Broek et al., 2001). Aan de hand van de opgave door de respondenten van hun geboortedatum werden zij in generaties ingedeeld. Daarbij werd gebruik gemaakt van een in de literatuur veel gebruikt onderscheid: de vooroorlogse generatie (geboren in de periode 1910-1929), de stille generatie (geboren 1930-1940), de protestgeneratie (1941-1955) en de verloren generatie (geboren 1956-1970). Degenen die op 1 maart 2005 de leeftijd hebben van 27 jaar tot 35 jaar vallen onder de pragmatische generatie. Daarbij zijn voor het jongste deel van deze generatie en voor degenen die jonger zijn dan 27 jaar ook andere benamingen in gebruik, zoals generatie ‘Einstein’.

1.2. Waar staat de vrijmetselarij voor?

De focus in dit onderzoek ligt op de persoon van de vrijmetselaar, doch, alvorens daarop in te gaan, wordt eerst stil gestaan bij enige kenmerken van de vrijmetselarij. Hier wordt een grove schets gegeven omdat verfijning in de volgende hoofdstukken aan de orde is.

In het beschrijven van waar de vrijmetselarij voor staat, wordt aangesloten bij de opvattingen van de Orde van Vrijmetselaren werkend onder het Grootoosten der Nederlanden¹. Vrijmetselarij is in eerste instantie een inwijdingsgenootschap. Daarnaast kan zij gedefinieerd worden als een methode om mensen te stimuleren bewust denkend in het leven te staan. Door zijn inwijding wordt de vrijmetselaar lid van een broederschap en werkt hij samen met andere vrijmetselaren middels symbolen en rituelen aan zijn persoonlijke vorming. In de praktijk betekent dit dat de vrijmetselaar enerzijds zich (zelf) als mens probeert te verbeteren alsook probeert een bijdrage te leveren aan een betere wereld.

Hoewel er meerdere definities zijn van vrijmetselarij, wordt hier volstaan met twee opvattingen die de belangrijkste karakteristieken van de vrijmetselarij aangeven:

- Vrijmetselarij is een moreel gericht genootschap dat zowel de individuele persoonlijkheid als de gemeenschap tot een hoger geestelijk en zedelijk niveau zoekt te brengen, de broederschap tot doel heeft en bij deze activiteit, tot in haar naam toe, de hele symboliek van de steenhouders en de vrijmetselaren gebruikt (Dierickx, 1967).
- De vrijmetselarij maakt gebruik van een allusieve methode waarbij door het hanteren van symbolen en rituelen wordt gestreefd naar een gezamenlijke en persoonlijke

1 Naast deze Orde zijn er nog andere verenigingen van vrijmetselaren werkzaam in Nederland, die later aan de orde zullen komen.

bezinning op de levenshouding². Ze gaat uit van wat zij noemt de Opperbouwmeester des Heelals.

- Haar organisatie is een sterk aan tradities gebonden besloten genootschap van mannen (Pott, 2001)³.

In de vrijmetselarij wordt gebruik gemaakt van bouwsymboliek en lichtsymboliek. In de bouwsymboliek wordt het leven gezien als een te voltooiën bouwwerk en is de mens een ruwe steen. Door aan zichzelf te werken, kan de mens zich vormen tot een bouwsteen die passend en geschikt is voor de bouw van de tempel der mensheid. Vrijmetselaren voelen zich nauw verbonden met oorsprong en bestemming van al het bestaande en aanvaarden daarmee de leiding van een Opperbouwmeester des Heelals. Deze verwijzing naar een alles ordenend beginsel geeft in ieder geval de Nederlandse vrijmetselaar de ruimte daaraan een eigen invulling te geven. Het streven van de vrijmetselaar wordt gesymboliseerd door de passer en de winkelhaak. De passer helpt hem de maat te bepalen en de winkelhaak symboliseert het zoeken naar de 'rechte verhoudingen', een zuivere relatie tot het Opperwezen en de medemens. Als metafoor voor de zoektocht naar het licht symboliseren 'passer en winkelhaak' ook het streven naar een hoger niveau van bewustzijn: de passer staat dan voor de geestelijke wereld en de winkelhaak voor de 'stoffelijke wereld'. In dat streven staat de vrijmetselaar niet alleen: samen met zijn medebroeders spant hij zich in (verricht hij arbeid) om die doelen te bereiken. Met deze broeders is hij verenigd in een loge. De eerder genoemde doelen probeert hij zowel binnen als buiten de loge te verwerkelijken. Deze intentie komt tot uiting in de gevleugelde maçonnieke uitspraak: 'Op u komt het aan'.

Iemand wordt vrijmetselaar door zijn inwijding tot leerling vrijmetselaar in een tot de Orde behorende loge. Een loge is een vereniging naar Nederlands recht. Er zijn 164 loges, die vallen onder het gezag van de Orde van Vrijmetselaren werkend onder het Grootoosten der Nederlanden. Daarvan bevinden zich 16 loges in het buitenland⁴. De loges zijn autonoom, maar er is één Orde Grondwet waarin de centrale maçonnieke uitgangspunten zijn vastgelegd. Het hoogste gezag ligt bij de Algemene Leden Vergadering

2 Allusieve methode= een handeling, welke wekkend is t.a.v. haar deelnemers, doordat zij zinspeelt op en toespeelt naar een gemeenschappelijke kennis, welke zij als latent aanwezig veronderstelt, en waarbij de deelnemers zich actief en bereid openstellen haar wekkende werking te ondergaan, kortom: om haar typisch eigen "taal" te verstaan.

3 Ritus: het geheel van zinvolle symbolische en allusieve handelingen en daarbij uitgesproken woorden, dat op de bestemde tijd en plaats steeds op dezelfde, voorgeschreven wijze wordt uitgevoerd. (Beekes, 1999).

4 Naar de situatie van 1 januari 2012, opgave Grootsecretariaat. Op basis van logeregister 2010 naar de situatie per 1.1.2009: zijn er 161 loges, waarvan 17 in het buitenland en het aantal leden van loges in Nederland bedraagt 5864 (2010, deel 1 Orde van Vrijmetselaren).

(het Grootoosten), een jaarlijkse bijeenkomst van afgevaardigden van alle loges. Iedere man van achttien jaar, vrij en van goede naam, kan in beginsel vrijmetselaar worden. Er worden een aantal eisen gesteld om zeker te zijn van de motieven van de kandidaat, om vast te kunnen stellen of de vrijmetselarij hem dat kan brengen waar hij naar op zoek is en of hij past binnen de sfeer en cultuur van de loge.

‘Het wezenlijke kenmerk van de vrijmetselarij ligt in de gezamenlijke symbolische handeling, haar ritus, welke niet afhankelijk is van een eigentijdse interpretatie, maar die uitgaat van een gemeenschappelijk aanvaard wereldbeeld, symbolisch neergelegd in het tableau; dit heeft doorgaans de vorm van een kleed, dat in het midden van de loge ligt en voorzien is van tekens en symbolen die de zoektocht naar het licht symboliseren...’ (Pott, 2001). De inwijding is een essentie van de vrijmetselarij. Wie in een vrijmetselaarsloge wordt ingewijd tot leerling, bevordert tot gezelschap of verheven tot meester, de drie symbolische graden, is telkens het middelpunt van een zogenaamd ritueel, waarin door het gebruik van symbolen, het symbolisch bewustzijn van de inwijding tot leven kan komen. Daarin kan hij zich bewust worden van elementen uit zijn eigen levensverhaal en de plaats daarvan in een veel groter verhaal dat van alle tijden is en waarin de weg naar het licht voor de vrijmetselaar het streven naar geestelijke ontwikkeling symboliseert. Zijn inwijding is een ritueel gebeuren. De gang van zaken en de volgorde van handelingen zijn vastgelegd in een ritueel. Over de diepere betekenis en de dynamiek van het inwijdingsritueel werd in een tweetal dissertaties ingegaan. In de ene werd ingegaan op het proces van initiaties en de drievoudige structuur van rituelen en het geeft inzicht in de inwijdingsrituelen en de initiaties in de drie symbolische graden, die beschreven worden als ‘rites de passage’ (Snoek, 1987). In een andere dissertatie werd vanuit de optiek van de psychologie van Jung ingegaan op de drie eerder genoemde initiaties van de vrijmetselaar (Journée, 1999). Vermeldenswaardig is ook de studie van Van den Berk over ‘Die Zauberflöte’, de laatste opera van Mozart, waarin de schrijver de lezer mee neemt in een wereld van geheime genootschappen, inwijdingspersonages en mystieke personages en waarin maçonnieke - en alchemistische - uitgangspunten de rode draad vormen (Van den Berk, 1998).

In het algemeen kan men zeggen dat de beschikbare literatuur over de vrijmetselarij zich kenmerkt door een in hoofdzaak beschouwend karakter, waarin de persoon van de vrijmetselaar onderbelicht blijft (Te Lindert, 1995).

Aan het eind van de 20e eeuw is er een toenemende bereidheid onder vrijmetselaren om hun maçonnieke ervaringen met belangstellende derden te delen, maar over hun ervaringen van de inwijdingsrituelen blijven zij weinig mededeelzaam. Deze terughoudendheid kan ingegeven zijn door een aantal overwegingen: de zorg om de eigen ervaring van de inwijding in tact te laten en een zorg dat iemand, die nog ingewijd moet

worden, zo onbevangen mogelijk haar kan ondergaan. Het ervaren van een inwijding kan voor iemand een zeer intense ervaring zijn en het valt te begrijpen dat de ingewijde er aan hecht om met die ervaring zorgvuldig om te gaan, immers zoals de dichter Lucebert heeft geschreven: 'alles van waarde is weerloos' (Lucebert, 2004).

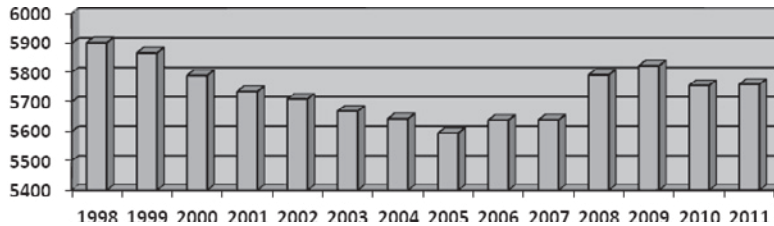
Over de persoon van de vrijmetselaar was niet zo veel bekend en, pas toen in de jaren '90 er een behoefte ontstond aan getallen en statistieken om de schommelingen in het ledenbestand inzichtelijk te maken voor een herbezinning op de toekomst van de vrijmetselarij, kwam binnen de Orde de persoon van de vrijmetselaar meer in beeld (Akkermans, 1991). Een interne onderzoekscommissie die het toekomstperspectief van de vrijmetselarij in kaart bracht, deed eind jaren '90 in haar rapportages een uitspraak over het profiel van het ledenbestand van de Orde van vrijmetselaren. Dit profiel had overigens een beperkte invulling: 'De vrijmetselarij trekt mensen aan van gevorderde leeftijd met een goede opleiding, meer in de alfa hoek dan in de bèta hoek en met hogere inkomens' (zie rapporten Commissie Toekomstverkenning). Deze conclusies sloten aan op de rapportages over 'secularisatie en alternatieve zingeving' waarin de vrijmetselarij werd gedefinieerd als een seculiere stroming (Becker et al., 1997).

In de tweede helft van de vorige eeuw was de vrijmetselarij lange tijd terughoudend in het communiceren met haar omgeving. Maar niettemin kunnen we toch vaststellen dat er zich binnen de vrijmetselarij geleidelijk een ontwikkeling naar meer openheid voltrok. De Ikon documentaire over de vrijmetselarij die in het jubileumjaar 2006 (*Het mysterie van de vrijmetselaars*) werd uitgezonden en de wijze waarop de publiciteit werd gezocht om de viering van dat jubileum aandacht te geven, zijn daar van voorbeelden (Van Zweeden, 2006). Dit neemt niet weg dat de vrijmetselarij nog steeds het imago heeft van een geheim genootschap. De praktijk leert echter dat veel informatie over de vrijmetselarij vrij beschikbaar is.

Het eerder genoemde Cultureel Maçonniek Centrum 'Prins Frederik' met een unieke collectie, is vrij te raadplegen. Op Internet kan men nagenoeg alle maçonnieke rituelen downloaden en maçonnieke literatuur is vrij verkrijgbaar. De hardware is vrij beschikbaar; of men ook over de software (de eigen ervaring van de vrijmetselaar) kan beschikken, hangt er maar vanaf wat de vrijmetselaar daarvan wil delen. Uit een recent onderzoek blijkt dat hij daartoe zeker bereid is (Balvers, 2004). Als iemand informatie wenst, dan moet hij daartoe wel zelf initiatief nemen. Die terughoudende opstelling van de vrijmetselaar, de beslotenheid van de groep en de onbekendheid met de vrijmetselarij hebben er toe bijgedragen dat de vrijmetselarij de naam heeft een mysterieuze beweging te zijn: in 1989 ziet bijna twee derde van de Nederlandse bevolking de vrijmetselarij nog als een geheimzinnige organisatie (Van Slooten et al., 1989). Er is al langere tijd

een transformatie aan de gang van een besloten, naar binnen gekeerde, groep naar een vereniging die met behoud van haar eigenheid meer open staat voor de buitenwereld. Vreemd genoeg was het altijd al juist die buitenwereld waar zij iets voor wilde betekenen.

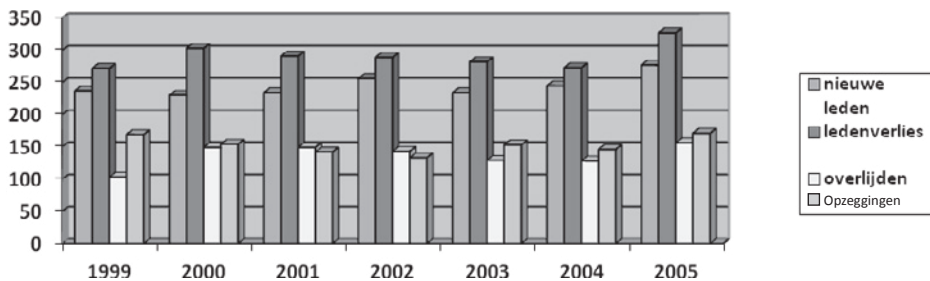
Tabel 1.1 Aantallen vrijmetselaren lid van Nederlandse loges periode 1 januari 1998 – 1 januari 2011

Bron: bulletins Grootoosten der Nederlanden en opgave Grootsecretariaat

Bovenstaande grafiek van aantallen vrijmetselaren die lid zijn van Nederlandse loges werkend onder het Grootoosten der Nederlanden, laat over de periode 1998-2011 een afname zien van het aantal leden met een lichte toename in 2006. De groei in 2008 en 2009 kan geduid worden als de effecten van het jubileumjaar 2006, waarin de Nederlandse Orde zich met haar 250 jarig bestaan prominent presenteerde. De gesignaleerde terugloop is niet alleen het gevolg van leden die bedanken voor het lidmaatschap, maar zoals onderstaande tabel laat zien mede een gevolg van het hoge aantal vrijmetselaren die overlijden. Op 1 maart 2005 is de gemiddelde leeftijd van de vrijmetselaar 62,5 jaar (SD = 12.99), behoort 29% van de vrijmetselaren tot de stille generatie (66 - 75 jaar) en 16% tot de vooroorlogse generatie (76 – 91 jaar). De groei zal dus van de jongere generaties moeten komen.

Tabel 1.2 Aantallen vrijmetselaren naar nieuwe leden, verlies leden en verlies opgesplitst naar opzeggingen en overlijden

1 januari 1999 – 1 januari 2005. (opzeggingen in % aantal vrijmetselaren per jaar >2% en ≤ 2,6 %)

Een complicerende factor in deze is dat de veranderingen en verschuivingen in het religieuze landschap in de tweede helft van 20^e eeuw die terugloop nog kunnen versnellen: het ter discussie stellen van geïnstitutionaliseerde religie kan gevolgen hebben voor de toekomstverwachtingen van de vrijmetselarij, die in het zelfde 'religieuze' domein opereert.

1.3. Vragen bij de praktijk van de vrijmetselarij

De vrijmetselarij heeft een gevarieerd aanbod, maar het aantal mensen dat daar op ingaat, is beperkt: aan het eind van de vorige eeuw zijn er in Nederland tegen de zesduizend vrijmetselaren.

Die belangstelling is wel eens anders geweest: in de tweede helft van de 18^e eeuw was de vrijmetselarij het grootste genootschap in Nederland en, hoewel zij in Nederland een traditie van meer dan twee honderd vijftig jaar levend heeft weten te houden, heeft zij in de tweede helft van de vorige eeuw aan aantrekkingskracht ingeboet en blijft haar ledental achter bij andere vergelijkbare bewegingen.

Dit roept een aantal vragen op. Is haar gehechtheid aan traditie dusdanig dat dit een flexibele omgang met haar veranderende omgeving in de weg staat? Wat maakt dat vooral alternatief seculieren en ongebonden spirituelen beter in kunnen spelen op de zich wijzigende opvattingen en behoeften inzake religie en spiritualiteit? Speelt daarin mogelijk een rol dat de vrijmetselarij het imago heeft van een besloten, elitaire, traditionele, masculiene vereniging en om die redenen eerder geassocieerd wordt met geïnstitutionaliseerde religie dan met meer flexibele opvattingen van spiritualiteit? Of zijn er andere zaken die de vrijmetselarij minder aantrekkelijk maken voor een potentiële kandidaat: het hanteren van een vorm van ballotage, de aard van het commitment dat gevraagd wordt en het idee dat, als men eenmaal vrijmetselaar is, dit ook een verbond is voor het leven (eens een vrijmetselaar, altijd een vrijmetselaar)?

Op deze vragen wordt geprobeerd hier een antwoord te vinden, want het blijft intrigerend dat een kleine groep, waar weinig over bekend is, al een paar eeuwen lang rustig haar eigen gang gaat, weinig op de voorgrond treedt en toch iets heeft van een stille kracht waarvan de effecten meestal achteraf zichtbaar werden. Overigens hoeft de omvang van een stroming of beweging niet evenredig te zijn met de invloed of de kracht van het gedachtegoed dat zij voorstaat. Hoewel de vrijmetselaren gering in aantal zijn, geven zij toch blijk van hun aanwezigheid. Zij zijn daarin echter bescheiden en hun bekendheid lijken zij eerder te ontleen aan hun niet-maçonnieke status. Uit onderzoek is gebleken dat de vrijmetselaar het imago heeft van succesvol met een bovengemiddelde sociale en economische status (zie rapporten Commissie Toekomstverkenning). Omdat een vrijmetselaar zich er niet op laat voorstaan dat hij vrijmetselaar is, ligt het voor de hand te veronderstellen dat zijn succes eerder te danken is aan zijn persoonlijke kwaliteiten

dan aan het feit dat hij vrijmetselaar is. In hoeverre deze veronderstelling juist is, dient nader onderzocht te worden. Ook dient bekeken te worden in hoeverre de vrijmetselarij een succesfactor kent: zijn vrijmetselaren succesvoller dan andere mensen omdat ze vrijmetselaar zijn of is het eerder zo dat succes in het profane leven een indicatie is om vrijmetselaar te worden? Mag verondersteld worden dat de vrijmetselarij als instituut eerder mensen aantrekt die op grond van hun achtergrond en sociaal milieu meer kans hebben op maatschappelijk succes en beter in staat zijn om die kansen te verzilveren? Al deze karakteristieken prikkelen de fantasie, maar geven weinig concrete informatie over de vrijmetselaar. Dit roept vragen op zoals: wie is toch die vrijmetselaar, wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en bestaat er zoiets als een profiel van de ‘gemiddelde’ vrijmetselaar?

De vrijmetselaar en zijn omgang met een hogere werkelijkheid. De vrijmetselarij maakt in haar methodiek gebruik van symboliek, ritualen, mythen en onderschrijft het bestaan van een hogere werkelijkheid. Passer (geestelijke wereld) en winkelhaak (stoffelijke wereld) symboliseren ook de ontwikkelingsweg van de mens, die uitgaat van een feitelijke wereld en een wereld, die deze in principe overstijgt (transcendeert)⁵. Aan de hand van onderzoeksvragen over zijn religieuze, spirituele, mystieke opvattingen en ervaringen proberen wij aan de weet te komen wat voor hem die hogere werkelijkheid betekent en hoe hij daarmee omgaat. Maar eerst worden de begrippen hogere werkelijkheid, religie, spiritualiteit en mystiek nader toegelicht.

Definitie hogere werkelijkheid. In dezen is enige voorzichtigheid geboden omdat het begrippenkader dat de vrijmetselaar hanteert voor het ervaren en duiden van een hogere werkelijkheid gevarieerd is: de vrijmetselarij laat de individuele vrijmetselaar vrij in hoe hij zelf zijn maçonnieke ervaringen wil duiden. De één zal die als religieus duiden, de ander als mystiek, spiritueel, een combinatie daarvan of anderszins. Daarbij komt nog dat een hogere werkelijkheid deïstisch, theïstisch of binnenwereldlijk geduid kan worden. Een complicerende factor in deze is dat de meeste vrijmetselaren meer het methodische dan het religieuze aspect van die zoektocht benadrukken. Het maken van een ‘atlas van de mystieke, religieuze en spirituele belevingswereld van de vrijmetselaar’, om zo accenten en de methodiek van die zoektocht te markeren, is onbegonnen werk, maar hier zullen desondanks enige accenten worden geplaatst om zo meer te weten komen over zijn belevingswereld en zijn omgang daarmee. Een eerste stap daarin is het definiëren van religie, spiritualiteit en mystiek.

5 Hier wordt gesproken van “in principe” omdat de reguliere vrijmetselarij uitgaat van het bestaan van een opperwezen (een Supreme Being) en omdat, zoals later zal worden beschreven het geloof in een opperwezen geen *conditio sine qua non* is om zich toch vrijmetselaar te mogen noemen.

Definitie van religie. Religie kan op meerdere manieren gedefinieerd worden. In de gangbare definities van religie is de rode draad het zich verhouden met een hogere werkelijkheid: alles wat mensen doen om zich bezig te houden met existentiële vragen (Batson, 1993), omgang met het transcendente (Hellemans, 2007)), al datgene wat de mens helpt zich te verzoenen met zijn eindigheid door middel van iets dat boven de menselijke eindigheid lijkt uit te gaan (Ter Borg, 2007), de gevoelens, handelingen en ervaringen van individuele mensen in hun eenzaamheid, indien en voor zover zij zich toestaan in relatie te zijn met iets dat zij als goddelijk kunnen beschouwen (James, 1995). Bloom (2012) onderscheidt in zake religie drie invalshoeken: het gebied van transcendente en mystieke ervaringen, geloof in het bovennatuurlijke inclusief bovennatuurlijke wezens (goden) en religie als sociale activiteit in te vullen als bijvoorbeeld motor van moraliteit, sociale cohesie en kracht ten goede. Vrijmetselarij met haar focus op inwijdingen en rituelen sluit weliswaar aan bij de eerste categorie: het benadrukken van de individuele ervaring past in de uitgangspunten van James (1995) in zijn klassieker 'De varianten van religieuze ervaring' en de terminologie van Whitehouse (2000) waarin vrijmetselarij te duiden is als een verbeeldende religie die middels symbolen en rituelen haar gedachtegoed communiceert met de leden. De figuur van de Opperbouwmeester des Heelals als hoogste ordenend beginsel verwijst weliswaar naar het bovennatuurlijk element in vrijmetselarij, maar lijkt niet de kern te raken: het is een multi-interpretabel begrip waarin bijvoorbeeld zowel een atheïst als een theïst passen. In zijn drieluik van religie relativeert Bloom de claim als zouden morele ideeën van wereldreligies grote effecten hebben op ons morele leven. Het is juist ook het derde element dat Bloom noemt dat op de vrijmetselarij van toepassing is: religie als sociale activiteit. Immers vrijmetselarij verwijst in haar rituelen en symbolen naar de Bijbel en associeert zich daarin nadrukkelijk met moraliteit en de vrijmetselarij wordt gedefinieerd als 'a peculiar system of morality'. De vrijmetselaar werd geacht de morele wetten te volgen (Anderson in zijn Oude Plichten, 1723) of zoals verwoord door De Mist (1880): 'Ik heb de Vrijmetselarij altijd beschouwd als eene stille leerschool van deugd en goede zeden'. De opvatting over religie van Hanegraaff (1998) die veel heeft gepubliceerd over de 'esoterische' vormen van religiositeit in de westerse wereld in de periode 15e eeuw tot heden, sluit goed aan bij de ruime opvatting van religie waarvoor wordt gekozen in dit proefschrift en die zowel religie in enge zin als spiritualiteit insluit: 'Religie is ieder systeem van symbolen dat invloed uitoefent op menselijk handelen, doordat het de mogelijkheid biedt ritueel contact te onderhouden tussen de wereld van alle dag en een bovenzintuiglijke werkelijkheid'.

In al de beschreven definities wordt verwezen naar een transcendentie, een hogere werkelijkheid. Echter, de tweede helft van de vorige eeuw laat zien dat het niet zo vanzelfsprekend is dat die hogere werkelijkheid alleen een bovenwereldlijke dimensie heeft: sommigen gaan uit van de God boven ons, anderen van de God in ons. In dit

onderzoek wordt religie gedefinieerd als een omgang met existentiële vragen, als een zingevingssysteem. De focus is: hoe functioneert religie in de samenleving? Daarbij wordt onderscheid gemaakt in niveaus van religie. Het onderscheid van Hellemans (2007) is daarin behulpzaam: hij onderscheidt een macroniveau van religie (het religieuze veld) en binnen dat grote religieuze veld zijn er op meso niveau vele religies en religieuze bewegingen actief. Het kan ook anders geformuleerd worden: er is sprake van een universele religie, of religiositeit in ruime zin, en naast christelijke levensbeschouwing zijn er andere vormen van religiositeit en spiritualiteit als manifestaties van die universele religie. Waar in de tekst wordt verwezen naar universele religie, wordt bedoeld religie in ruime zin. Gaat het om religie die daar een manifestatie van is, zoals bijvoorbeeld het christendom of de Islam, dan wordt gesproken van religie in enge zin (godsdienst). In die zin is de vrijmetselarij een zingevingssysteem met de volgende karakteristieken: het gebruik van symbolen, mythen en ritualen in een proces van bewustwording. De vrijmetselaren zelf hebben een duidelijke voorkeur om de vrijmetselarij te duiden als een *methode* en niet als een religie. Is het inderdaad een methode, dan is het in ieder geval een methode die kan leiden tot religieuze ervaringen. Hier wordt later verder op ingegaan. Voor dit moment kan, op basis van het onderscheid van Whitehouse (2000) gesteld worden dat in tegenstelling tot de christelijke religie, die kan worden geduid als een vorm van doctrinaire religie, de vrijmetselarij eerder aangemerkt kan worden als een verbeeldende religie. Zij bedient zich van symbolen en ritualen en is niet nadrukkelijk gericht op het overbrengen van een leer of een doctrine. Een geveugeld woord binnen de vrijmetselarij is: 'Het enige dogma van de vrijmetselarij is dat zij geen dogma's heeft'. Er moge dan geen sprake zijn van dogma's, maar er is wel een duidelijke context waaraan de vrijmetselaar gehouden is: het erkennen van een opperwezen of een Opperbouwmeester des Heelals als een richtinggevend ordenend principe kadert de religieuze of spirituele speelruimte van de vrijmetselaar.

Definitie spiritualiteit. Sommigen spreken van spiritualiteit als iemand met bewuste bedoelingen en op een min of meer methodische wijze bezig is zijn leven te doen beantwoorden aan een transcendente zingeving (Van Baaren, 1960; uit Noordzij, 1994). Spiritualiteit is ook te definiëren als die activiteit waarbij iemand zijn persoonlijke verhaal leeft, ervaart en probeert vorm te geven in de context van een groter verhaal (hogere werkelijkheid). Hierin wordt aangesloten bij een werkdefinitie van spiritualiteit: 'Spiritualiteit is een nagestreefde, beleefde en gearticuleerde relatie met transcendentie: vragen, betekenissen, waarden die de normale dagelijkse levenspatronen en routines overstijgen of doorbreken' (Knegting et al., 2003). In die zin lijkt er vandaag de dag weinig verschil te zijn tussen religie en spiritualiteit. Het lijkt eerder te gaan om een verschil in accent: bij spiritualiteit lijkt er meer inbreng te zijn voor eigen en eigentijdse inbreng in inhoud en vormgeving, terwijl bij religie (in enge zin) meer de nadruk wordt gelegd op

een traditionele verankering, waardoor er minder ruimte is voor eigen inbreng in inhoud en vormgeving. In voorkomende gevallen, als er sprake is van geïnstitutionaliseerde, traditioneel christelijke levensbeschouwing en dit in de context relevant is, wordt er gesproken van traditioneel christelijke religie als een van de vele vormen waarin die universele religie zich kan manifesteren. In voorkomende gevallen dat het voor het onderscheid daarmee zinvol is, wordt er gesproken van spiritualiteit zoals hierboven omschreven.

Definitie van mystiek. Het begrip mystiek is voor meerdere uitleg vatbaar: in de 15^e eeuw heeft het begrip 'mystiek' een nieuwe inhoud gekregen. Het wordt dan omschreven als een onmiddellijke en passieve (men wordt er mee overvallen) ervaring van de aanwezigheid van God (Faesen, 1998). Anders gesteld: mystiek verwijst in die context naar een eenheid die ervaren kan worden in en met een transcendente werkelijkheid. Door de jaren heen is er veel onderzoek gedaan naar mystieke ervaring, hetgeen geresulteerd heeft in vele wetenschappelijke publicaties die steeds probeerden het hart van de mystieke ervaring aan het licht te brengen (James, 1995). In de literatuur zijn verschillende gradaties van mystieke ervaringen bekend⁶. Mystiek en spiritualiteit hebben enige raakvlakken met elkaar: De invalshoek waar vanuit men beide beschouwt lijkt bepalend te zijn of er wordt gesproken van een spirituele- of een mystieke ervaring. Hier wordt verondersteld dat, in de tweede helft van de vorige eeuw, in Nederland niet alleen de begrippen religie en spiritualiteit een andere invulling hebben gekregen, maar ook het begrip mystiek.

De vrijmetselaar in relatie tot de christelijke levensbeschouwing en de ongebonden spirituelen.

Omdat vrijmetselaren ook lid van een kerk kunnen zijn, verdient het aandacht om niet alleen te onderzoeken wat de mogelijke gevolgen zijn van zo'n dubbel lidmaatschap voor de omgang van de vrijmetselaar met religieuze vragen, maar ook hoe niet alleen de vrijmetselaar en de Nederlandse man, maar ook de christelijke Nederlandse man, die geen vrijmetselaar is, zich verhouden tot religieuze, spirituele en mystieke opvattingen en ervaringen. Deze groepen hebben een eigen manier van omgaan met religieuze vragen en mogelijk vraagt dat om een bijstelling van het beeld dat leeft over de religieuze verschuivingen in de periode 1950-2000. Immers die periode van secularisatie en individualisering kenmerkt zich weliswaar door een teruglopende kerkelijke betrokkenheid, maar dit ging gepaard met een toenemende groei van de meer ongebonden vormen van spiritualiteit. De vrijmetselarij neemt tussen beide stromingen een middenpositie in en verenigt in zich zowel elementen van de christelijke

6 Extraverte mystieke ervaring, introverte mystieke ervaring en religieuze interpretatie van een mystieke ervaring.

levensbeschouwing als van de ongebonden spirituelen. Mogelijk kan zij in die hoedanigheid helpen beter inzicht te krijgen in de religieuze verschuivingen in de periode 1950 - 2000.

Hoewel de relatie tussen de vrijmetselarij en de kerken altijd problematisch is geweest, zijn er duidelijke raakvlakken tussen de vrijmetselarij en aspecten van de christelijke levensbeschouwing. In de vrijmetselarij wordt aan de Bijbel een centrale plaats toegekend en in haar mythen en rituelen refereert de vrijmetselarij met name aan teksten uit het Oude en het Nieuwe Testament: de bouw van de tempel van Salomo, het St. Jans Evangelie, de viering van de beide St. Jans feesten in juni en december samenvallend met de zonnewenden. Daarbij komt nog dat op basis van de hogere gemiddelde leeftijd van de vrijmetselaar het voor de hand ligt dat een groot aantal van hen een kerkelijke opvoeding heeft genoten.

De vrijmetselaren en de ongebonden spirituelen hebben met elkaar gemeen dat zij beide wars zijn van dogma's en dat zij ieder individu de vrijheid laten om zelf invulling te geven aan zijn religieuze behoeften. Dit laatste is een veronderstelling die geverifieerd dient te worden. In ieder geval is vanuit de literatuur bekend, om maar eens twee uitersten te noemen, dat zowel iemand die atheïst is als iemand die gelooft in een persoonlijke God vrijmetselaar kan zijn. De vrijmetselarij geeft echter ook duidelijke kaders aan waarbinnen de vrijmetselaar dient te blijven, omdat er anders geen sprake kan zijn van een reguliere vrijmetselarij. In de praktijk blijkt dat de spelregels flexibel worden gehanteerd: immers de erkenning van het bestaan van een opperwezen – wat het bindend kader is - lijkt op het eerste gezicht op gespannen voet te staan met een atheïstische visie.

De vrijmetselaar en de kerk. Omdat hier verondersteld wordt dat er veel vrijmetselaren zijn met een kerkelijke achtergrond of opvoeding, wordt onderzocht of dit van invloed is op hun maçonnieke opvattingen en ervaringen. Deze vraag is niet onbelangrijk, omdat door de veelal moeizame relatie tussen de kerk en de vrijmetselarij, het voor een vrijmetselaar niet altijd de meest voor de hand liggende optie is om vanuit een doorgaans christelijke achtergrond vrijmetselaar te worden, dan wel het lidmaatschap van de vrijmetselarij en een kerk met elkaar te combineren. Overigens mag daarin de plaats van de Bijbel in de vrijmetselarij niet buiten beschouwing blijven: want wat betekent de plaats van de Bijbel in de vrijmetselarij voor een (kandidaat-) vrijmetselaar die niets heeft met de kerk en de Bijbel?

Voor de komende generaties vrijmetselaren zullen deze zaken mogelijk minder een rol gaan spelen, omdat kerkelijke opvoeding meer op de achtergrond raakt en zij wellicht manieren hebben gevonden van omgang met hun vragen van zin en zingeving.

Wat is nu de status van een keuze voor de vrijmetselarij in vergelijking met een keuze voor een kerk? Kan men zeggen dat zo'n keuze voor de vrijmetselarij een duidelijke individuele stap is en wordt daardoor de keuze voor een kerk minder individueel, omdat mensen daarin verhoudingsgewijs eerder aansluiting zoeken bij de vertrouwde achtergronden van hun sociale milieu en daardoor zo'n religieuze keuze een zekere vanzelfsprekendheid heeft? De vooronderstelling hier is dat als iemand in zijn leven zich bewust wordt van zijn 'religiositeit' c.q. spiritualiteit, het voor de hand ligt dat hij in eerste instantie aansluiting probeert te vinden bij de religieuze cultuur van zijn gezin en sociale bedding. Maar hoewel sociale invloed en sociale achtergrond krachtige determinanten zijn van religie, is dit niet het gehele verhaal. De mate waarin iemand zijn religieuze ontvankelijkheid ontwikkelt, zal niet alleen afhankelijk zijn van zijn persoonlijke ontwikkeling en van de psychologische processen die hij daarin doormaakt, maar ook van een (sterk) veranderende omgeving, waar de tweede helft van de vorige eeuw een duidelijke exponent van is. In hoeverre de vrijmetselaar zich daarin anders manifesteert dan de Nederlandse man is onderwerp van deze studie.

1.4 Doel van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om vast te stellen wat iemand beweegt om vrijmetselaar te worden en dit te blijven. Daarin wordt geprobeerd de vrijmetselaar die lid is van de Orde zo compleet mogelijk in beeld te brengen met de focus op zijn persoonlijke, sociale, religieuze en spirituele identiteit. Daarin worden drie fasen onderscheiden: de aanloop naar het vrijmetselaar worden, het moment dat hij vrijmetselaar wordt en de tijd dat hij vrijmetselaar is. Gehoopt wordt dat, op basis van de onderzoeksresultaten, meer zicht gekregen wordt op de eerder genoemde ontwikkelingen in het religieuze domein.

Eerst worden hier een aantal thema's besproken die als uitgangspunt hebben gediend bij het formuleren van de centrale vraagstelling en de daaruit afgeleide deelvragen. Achtereenvolgens wordt in deze paragraaf ingegaan op een aantal thema's die regelmatig terugkomen in de vragen en in die zin iets vertellen over de dynamiek en de dilemma's van de vrijmetselarij en de vrijmetselaar, te weten:

- a. het vraagstuk van zingeving
- b. religie als markt van zin en zingeving
- c. waardeoriëntaties
- d. het spanningsveld tussen individu en collectiviteit
- e. het omgaan met twijfels
- f. het omgaan met traditie
- g. die zaken die de vrijmetselarij, christelijke levensbeschouwing en ongebonden spirituelen gemeen hebben

Zingeving. De vrijmetselarij, als ook de traditionele christelijke religies, nieuwe religieuze bewegingen en alternatief seculiere bewegingen, zijn te beschouwen als systemen van zingeving die, wat dit betreft, binnen het zelfde domein opereren. Hier wordt aangesloten bij de meerderheid van auteurs die de stelling onderschrijven dat zingeving een fundamentele menselijke behoefte is, zonder welke het leven voor de mens weinig perspectief heeft. Het zoeken naar antwoorden op existentiële vragen, hetgeen eerder werd gedefinieerd als een essentie van religie, is in feite een vorm van zingeving: het vragen naar zin en betekenis in het algemeen (Ter Borg, 1991). Er wordt hier geen uitspraak gedaan over de validiteit van deze stelling, maar we kunnen wel constateren dat velen op de één of andere manier zin aan hun leven proberen te geven, hoewel er ook stromingen zijn die de zin van het leven bij voorkeur positioneren in een 'volgend leven' of iedere zin ontkennen.

Religie als een markt van zin en zingeving. In de tweede helft van de vorige eeuw is men over het religieuze domein gaan spreken als een markt van zin en zingeving omdat het ruime religieuze aanbod en de marktgerichte benadering door religieuze groepen van de potentiële klanten alle kenmerken heeft van een markt in economische zin. Met marktwerking worden die factoren bedoeld waardoor iemand wel of niet toetreedt tot bovengenoemde vormen van religie dan wel bij zijn keuze blijft (Ter Borg, 2003). Er wordt dan ook gesproken van de consument van het product religie of zingeving. Eén van de kenmerken van die markt is dat de religieuze consument zich bij voorkeur niet voor langere tijd wil binden en, als elders een aantrekkelijker product van zin en zingeving beschikbaar is, hij zich vrij voelt om daar zijn heil te zoeken. Dit kenmerk speelt nog nadrukkelijker bij de jongeren. Er werd al geconstateerd dat het aantal vrijmetselaren uit de jongste generaties dusdanig achterblijft dat er van een evenwichtige leeftijdsopbouw van het ledenbestand geen sprake is.

Waardeoriëntaties. Een keuze voor de vrijmetselarij is een keuze voor een stroming waar weinig over bekend is en die hecht aan traditie en oude waarden. Wat maakt dat mannen, in een periode die kan worden omschreven als een 'nieuwe religieuze tijd', kiezen voor de vrijmetselarij waar weinig over bekend is en met een imago en uitgangspunten die haaks lijken te staan op de vragen en verlangens van die 'nieuwe tijd'? Culturele verschuivingen zijn doorgaans te herleiden tot verschuivingen in waardeoriëntaties. Omdat de vrijmetselarij uitgaat van universele waarden, is het de vraag hoe dit uitgangspunt zich verhoudt tot de veranderende waardeoriëntaties in de tweede helft van de vorige eeuw waarin zich vooral een verschuiving voltrekt van 'oude waarden' naar 'nieuwe waarden' (Heijdanus, 2006). Haar waardeoriëntatie lijkt haaks te staan op de ontwikkelingen in de periode 1950-2000.

Het spanningsveld individu en samen. Eenmaal toegetreden zal de vrijmetselaar zich nogmaals realiseren dat zijn toetreding tot de vrijmetselarij geen vrijblijvende zaak is. Van hem wordt verwacht dat hij zich inspant om, zoals dat maçonniek wordt geformuleerd, 'zijn gehele handel en wandel' (zijn dagelijks leven) in overeenstemming te brengen met de maçonnieke cultuur waar hij deel van werd. Ogenschijnlijk lijkt het of hij hier een keuze moet maken tussen twee met elkaar strijdige zaken. Immers naast het (morele) appel op de vrijmetselaar als individu is er ook een appel van het collectief, de broederschap waarin hij door zijn inwijding werd opgenomen.

Een vrijmetselaar dient zich er bewust van te zijn dat enerzijds zijn individuele inbreng essentieel is, maar dat hij daarin ook een deel is van de broederschap, een collectief, het grotere geheel. In de tekst van de ritualen is dit spanningsveld terug te vinden in twee frasen uit het ritueel: 'Op u komt het aan' (individu) en 'Vrijmetselaren werken aan de tempel der mensheid' (collectief). De relatie individu en collectiviteit verdient een nadere beschouwing. Men kan zich niet beperken tot de relatie tussen individu (de vrijmetselaar) en collectiviteit (de broederschap). Dan wordt eraan voorbijgegaan dat de mens niet alleen een individu is en een sociaal wezen, maar ook een 'religieus' wezen kan zijn.

Daarbij dient ook de invloed is van een groepscultuur op het nieuwe groepslid in ogenschouw genomen te worden. Dit thema dient nadrukkelijk aan de orde gesteld te worden bij religieuze- en spirituele bewegingen omdat daar het risico aanwezig is dat de grenzen tussen persoonlijke- en transpersoonlijke ervaringen vervagen en door hun sterke emotionele geladenheid feitelijke en gewenste situatie door elkaar kunnen lopen. Een mystieke ervaring waarin iemand zich ervaart als samen te vallen met een 'groter geheel' is daar een voorbeeld van. De literatuur laat ook zien hoe zeer mensen geneigd zijn hun eigen werkelijkheid te creëren. Festinger (1957) laat in zijn cognitieve dissonantie theorie zien hoe mensen geneigd zijn een feitelijke werkelijkheid aan te passen aan de eigen gewenste werkelijkheid. Een ander voorbeeld is de door Luhrmann (1991) in haar studie over 'moderne magiërs' vastgestelde interpretatiedrift die haar deed verzuchten: 'Hoe kan het toch dat mensen met een mentale uitrusting om niet magisch te denken, dit toch doen.' Daarnaast is een aandachtspunt de wederzijdse controle die de groepsleden op elkaar kunnen uitoefenen en het feit dat de betrokkenen belang hebben bij het in stand houden en het bevestigen van het gedachtegoed in kwestie. De mate waarin het individu zich voegt naar de groepscultuur kent meerdere varianten, waaronder een vorm van socialisatie en een vorm van (geleidelijke) bekering. De mate waarin iemand zich zelf ervaart als lid van een groep is niet alleen afhankelijk van zijn focus (een persoonlijk, sociaal dan wel spiritueel perspectief), maar ook van zijn ontvankelijkheid voor die groepsdynamiek, in andere woorden, hoe hij zich verhoudt tot de groepsidentiteit. Daarom dient de groepsdynamiek van de vrijmetselaren onderzocht te worden: hoe verhouden de groepsleden zich tot elkaar? Wat is nu het karakteristieke van een groep vrijmetselaren?

Wat maakt hen tot een groep? Waaraan is een groep vrijmetselaren te herkennen? Inzicht in de dynamiek van groepsidentiteit kan van belang zijn, omdat de vrijmetselaren een ogenschijnlijk zeer coherente groep vormen. Factoren daarin van belang zijn onder meer het commitment dat gevraagd werd bij toetreding en dat op het eerste gezicht minder vrijblijvend is dan het commitment dat gevraagd wordt bij toetreding tot meer eigentijdse alternatief religieuze of seculiere bewegingen, de gemeenschappelijke ervaring van de rituelen, de broederschap. Mogelijk heeft ook de kritische houding van de kerken jegens de vrijmetselarij die verbondenheid juist versterkt. Dit roept een aantal vragen op, zoals: wat is het effect van die sociale cohesie op de persoon van de vrijmetselaar? Voelt hij zich daardoor meer of minder thuis binnen de vrijmetselarij? Heeft hij het nog naar zijn zin of gaat de vrijmetselarij hem tegenstaan en raakt hij aan het twijfelen over zijn lidmaatschap?

Twijfels. Ook op andere manieren kan de vrijmetselaar aan het twijfelen worden gebracht: niet alleen de vrijmetselaar ontwikkelt zich, maar ook zijn omgeving kan veranderen en doet een voortdurend wisselend appèl op hem hoe om te gaan met zichzelf en zijn omgeving. Dit vraagt om een bereidheid zichzelf steeds kritisch te bevragen: wat beweegt mij, wat is de richting van mijn beweging, in welke richting wil ik mij bewegen en welke beweging wordt er van mij gevraagd?⁷ Daarnaast kunnen er nog andere factoren zijn, die de vrijmetselaar aan het twijfelen brengen. De gesloten opstelling van de vrijmetselarij naar de samenleving kan niet alleen een drempelverhogend effect hebben op de potentiële vrijmetselaar, maar kan ook de vrijmetselaar zelf aan het twijfelen brengen over zijn lidmaatschap. Als bijvoorbeeld mensen uit zijn directe omgeving (partner en kinderen, familie, vrienden, collega's) weinig op hebben met zijn maçonnieke activiteiten, kan de loyaliteit met zijn directe leefomgeving op den duur aanleiding zijn tot een heroverwegen van zijn lidmaatschap. In de literatuur is weinig bekend over de twijfels van de vrijmetselaar en zijn motieven om al dan niet zijn lidmaatschap te beëindigen. Door het in kaart brengen van zijn twijfels wordt in dit proefschrift geprobeerd niet alleen inzicht te krijgen in de motieven die uiteindelijk leiden tot een continuering of beëindiging van het lidmaatschap, maar ook in de vraag of het gevarieerde aanbod van andere levenbeschouwelijke richtingen daarin een rol speelt.

De vrijmetselaar en traditie. De vrijmetselaar heeft een dilemma: enerzijds heeft hij een voorkeur voor de maçonnieke traditie, anderzijds is hij in het praktiseren van die traditie ook gehecht aan zijn eigen individuele opvattingen die niet altijd overeenstemmen met die traditie. Dat roept enige vragen op. Waarom neigt de vrijmetselaar er toe om te hechten

7 Deze vragen zijn samengevat in één zin : Waarom ben ik hier...?'. Door steeds een woord weg te laten verschuift het niveau waar de vragen naar verwijzen: waarom ben ik hier? Waarom ben ik? Waarom ik? Waarom?

aan het bestaande, en wat maakt, als het opvattingen over een hogere werkelijkheid betreft, dat zijn voorkeur eerder lijkt uit te gaan naar een niet dogmatisch, open perspectief? Hoe verhouden die beide keuzes zich tot elkaar en wat zegt dat over de vrijmetselaar? Hoewel hier specifiek gesproken wordt over de vrijmetselaar, moet ook de vraag gesteld worden in hoeverre hier sprake is van een specifiek masculiene dynamiek in het omgaan met dimensies van een hogere werkelijkheid. Het proefschrift van Roukema-Koning (2005) over het verschil in dynamiek tussen mannen en vrouwen in hun omgang met aspecten van een hogere werkelijkheid (bidden) biedt een perspectief om de rol van vrouwen en mannen in de vrijmetselarij nader te beschouwen.

Een punt van discussie binnen de vrijmetselarij is hoe om te gaan met traditie. Dit roept de volgende vragen op: hoe kan de vrijmetselaar anno 2005 zich verhouden tot de eeuwenoude maçonnieke traditie? Is het gepast om het gedachtegoed en uitgangspunten zoals vastgelegd in de 'oude plichten'¹ van de 18^e eeuw te vertalen naar om het zo maar te zeggen 'de nieuwe plichten' van de 21^e eeuw? Deze vraag kan de vrijmetselaar voor het eerder genoemde dilemma plaatsen: wanneer kiest hij voor de traditie, wanneer voor de actualiteit en waar kan hij een combinatie van beide maken? Als het woord traditie verwijst naar 'tradere' (Latijns), i.e. 'overleveren', zijn er dan manieren denkbaar om in dat proces van 'over- leveren' de inhoud integraal in tact te laten, maar in de vorm van de overlevering (de verpakking) enige eigentijdse aanpassingen te maken?²

In genoemde dilemma's zal het zeker een rol spelen of de vrijmetselaar meent al dan niet het risico te lopen concessies te doen aan de waan van de dag. Juist het feit dat er in een periode van minimaal twee honderd vijftig jaar in Nederland nagenoeg geen concessies zijn gedaan aan de maçonnieke traditie kan wel eens één van de belangrijkste redenen zijn dat de vrijmetselarij nog steeds bestaat en zich derhalve één van de oudste verenigingen van Nederland mag noemen. De rituelen waarin de maçonnieke traditie is vervat, zullen daar zeker van invloed op zijn. Bloom (2012) constateerde dat hoe meer rituelen met het (verkrijgen van) het lidmaatschap verbonden zijn, hoe stabiel de religieuze groep is. Lawson en McCauley (1990) constateren dat een bron van rituelen mede wordt ingegeven

¹ Oude plichten zoals vastgelegd in de Constitutions van Anderson (1723 en 1738) beschrijven aan welke spelregels een vrijmetselaar zich heeft te houden. Het zich al dan niet houden aan die regels maakt het verschil tussen reguliere (regelmatige) en irreguliere (onregelmatige) vrijmetselarij (Piatigorsky, 1997).

² De Haan (1996), schetst het spanningsveld tussen traditie en originaliteit in enige cultuurfasen die hieraan voorafgingen. Kiest men voor het zich voegen in de traditie of voor originaliteit? En niet onbelangrijk: in welk licht kiest men dan voor originaliteit? Het is een spel dat wereld en leven omvat: een allusieve methode tegen de achtergrond van een (Europese) traditie van verwijzend taalgebruik..

door de behoefte grip houden op personen en zaken om onvoorspelbaar en ongewenst gedrag tot een minimum te beperken.

Hoe moeilijk het is om aan de vorm, laat staan aan de traditie te sleutelen, blijkt uit de literatuur, indachtig de woorden van Van de Sande (2001) 'Wie tot de loge toetreedt, stapt in een wereld die hem via oeroude symbolen verbindt met een tiental generaties broeders die zijn voorgedaan in het zoeken naar waarheid. In hun voetspoor probeert de maçon van nu die weg op zijn manier te bewandelen, vergezeld door broeders die evenveel ontzag hebben voor de traditie als hij zelf'.

Desondanks lijkt het zinvol toch te onderzoeken hoe de vrijmetselaar zich verhoudt tot die traditie of beter gezegd met elementen waarin die traditie zich manifesteert en hoe met name de jongeren zich hier mee verhouden. Feit blijft dat er een aantal elementen zijn die het traditionele beeld van de vrijmetselarij bevestigen: het gebruik van rokkostuum/smoking, de eerder genoemde toelatingsprocedure met een vorm van ballotage en het archaïsche taalgebruik met een verwijzing naar oude tijden. Dit zijn zaken die door groepen in de maatschappij als achterhaald worden beschouwd en geassocieerd kunnen worden met instituties en tradities die per definitie als behoudend worden gezien. Het heeft er alle schijn van dat dit traditionele beeld de vrijmetselarij voor de jongeren niet aantrekkelijker maakt. De gehechtheid aan traditie en de associatie met elementen van de traditioneel christelijke levensbeschouwing zijn mogelijk ook een verklaring voor de geringe belangstelling voor de vrijmetselarij. Er zijn nog meer oorzaken zijn die de bescheiden omvang van het aantal vrijmetselaren kunnen verklaren: de maatschappelijke en culturele verschuivingen lijken haaks te staan op de uitgangspunten van de vrijmetselarij.

Het niet toelaten van vrouwen tot de Orde in een tijd waarin emancipatie van de vrouw een belangrijk thema is, zal haar niet door iedereen in dank zijn afgenomen en benadrukt haar imago van behoudende herenclub. Mogelijk wordt dit beeld nog eens versterkt door het beeld dat leeft over de vrijmetselaren als een elitaire club van mannen, die veelal een bepaalde sociale laag (de gegoede burgerij) vertegenwoordigt, terwijl de trend van de tijd juist in een andere richting wees: democratisering, socialisering en nivellering. Het verwarrende is dat er enerzijds aspecten zijn waarin de vrijmetselarij niet zo goed weet aan te sluiten bij de nieuwe tijdgeest, terwijl er anderzijds ook aspecten zijn waarop zij naadloos aansluit.

Raakvlakken tussen vrijmetselarij, christelijke levensbeschouwing en ongebonden spirituelen. Ogenscheinlijk lijkt er een wereld van verschil te zijn tussen de vooral oudtestamentische verwijzingen in de maçonnieke ritualen en de veranderende opvattingen in het 'religieuze domein' in de tweede helft van de vorige eeuw, zoals die zich manifesteerden in de alternatief

seculiere en nieuwe religieuze bewegingen. In werkelijkheid hebben zij echter meer gemeen dan men op het eerste gezicht zou denken. Immers, beide vormen een zoektocht naar een soort 'oerwerkelijkheid' om het in de termen van de jaren 60'en 70' te stellen: de kern van het bestaan, de bron. In die zin ontlepen de vrijmetselarij, de seculiere en nieuwe 'religieuze' bewegingen als ook, zij het in mindere mate, de traditioneel christelijke levensbeschouwing elkaar niet zoveel. Het lijkt er meer op dat in de tweede helft van de vorige eeuw de christelijke levensbeschouwing haar goodwill voor een groot deel al verspeeld heeft, de vrijmetselarij zich te weinig heeft gemanifesteerd om nog van enige goodwill te kunnen spreken en de nieuwe seculiere bewegingen niet al te zeer gehinderd door een verleden, zich vrijelijk kunnen profileren en de tijd aan hun zijde hebben.

De opkomst van de ongebonden spirituelen aan het eind van de 20^e eeuw is te verklaren door een andere vorm van levensbeschouwelijk zoekgedrag: mensen nemen religieus meer het heft in eigen handen en nemen zichzelf daarbij als de maat der dingen. Dit gaat gepaard met de opkomst van alternatief seculiere en nieuwe religieuze bewegingen die een aantal kenmerken gemeen hebben: een losse structuur met doorgaans een hoge mate van tolerantie en aandacht voor het individu. In een samenleving die sterk in beweging is, kan dit leiden tot een cultisch milieu waarin die 'alternatieve' bewegingen, even snel als zij opkomen, ook weer het veld kunnen ruimen (Campbell, 2005). In tegenstelling tot de vrijmetselarij kennen zij vaak een korte historie, hoewel zij ter legitimatie van hun bestaansrecht graag mogen verwijzen naar oude tijden en een lange historie, bij voorkeur in algemene bewoordingen. Mogelijk kan de vrijmetselarij, die ook een methode is, als een buitenkerkelijke vorm van religie met een lange traditie enig zicht geven op de dynamiek van die seculiere en nieuwe religieuze bewegingen en verklaren waarom mensen met levensbeschouwelijk zoekgedrag juist in die periode zich daartoe aangetrokken voelen. Verondersteld wordt hier dat als in een tijd van individualisering de menselijke behoefte aan verbinding en verbondenheid onder druk komt te staan, deze zich in andere vormen zal manifesteren en in deze studie wordt geprobeerd aan de hand van de vrijmetselarij daar zicht op te krijgen.

In het boek 'de Lage Landen en het hogere' beschrijft Van den Brink (2010) fundamentele wijzigingen in de omgang met het hogere. Lag oorspronkelijk de focus op de sacrale orde (toewijding, devotie), in de tweede helft van de 19^e eeuw verschuift deze naar de sociale orde (sociale verbetering) en in de jaren zeventig van de vorige eeuw naar een vitale orde: mensen willen in het hier en nu hun doelstellingen realiseren, idealen waar maken en genieten.

In dat licht kan de constatering dat de Nederlandse bevolking meer is gaan geloven in wonderen en een leven na de dood (Becker et al., 2006; Bernts, 2006; Van de Donck et al., 2006), begrepen worden als een manifestatie van een andere wijze van zoeken naar zin

en verbinding. Het succes van boeken als 'Mystagogie' (Van den Berk, 2000), 'Eindeloos bewustzijn' (Lommel, 2009) en 'De stille stem, niet weten als levenshouding' (Oegema, 2011) zijn belangrijke indicatoren van een veranderend religieus besef, dat zich laat paren met moderne kwantummechanische en hersenonderzoekachtige vormen van moderne spiritualiteit.

1.5. De onderzoeksvragen

Om een duidelijk beeld te kunnen vormen van de persoon van de vrijmetselaar en de plaats van de vrijmetselarij in de tweede helft van de vorige eeuw luidt de centrale onderzoeksvraag:

Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven?

Dit leidt tot twee afgeleide onderzoeksvragen, namelijk:

Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden?

Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te blijven?

Hierin wordt de vrijmetselaar in beeld gebracht in een periode die zich kenmerkt door een sterke afname van belangstelling voor de christelijke levensbeschouwing en een sterke toename van ongebonden spirituele opvattingen. Omdat, zoals eerder geconstateerd, de vrijmetselarij elementen van beide bewegingen in zich verenigt, roept dit de vraag op of de onderzoeksgegevens die in dit proefschrift verzameld worden over de vrijmetselarij kunnen bijdragen aan een beter zicht op de verschuivingen in het religieuze domein in de periode 1950-2000. Daartoe dient onderzocht te worden of er verschillen zijn tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man. Als het gaat om opvattingen en het beleven van een hogere werkelijkheid, dan wordt in die vergelijking ook de christelijke Nederlandse man betrokken die geen vrijmetselaar is.

Gaat het om het proces van vrijmetselaar worden, dan is, in de vrijmetselarij, 'de zoektocht' een centraal gegeven. Immers een vrijmetselaar is op zoek naar het Licht. In het gradenstelsel dat van leerling, via gezelschap, uiteindelijk tot meester vrijmetselaar leidt, wordt gesymboliseerd hoe ver een vrijmetselaar is gevorderd op zijn zoektocht. Dit veronderstelt van de vrijmetselaar een zekere openheid en onbevangenheid en in dat licht zijn de volgende subvragen relevant: hoe open en bereid is de vrijmetselaar om een open dialoog aan te gaan met existentiële vragen? Gaat er iets van die openheid verloren tijdens zijn maçonnieke carrière?

Om daar grip op te krijgen, wordt gebruik gemaakt van vragen die ontleend zijn aan de zoekschaal (Quest scale; Batson, Schoenrade & Ventis, 1993; SOCON, 2000). Deze schaal

werd ontwikkeld om de basiscomponent van de zoekdimensie te meten, de mate waarin iemands religie een open en verantwoorde dialoog aangaat met existentiële vragen die opkomen door tegenstellingen en de tragedies van het leven. De zoekoriëntatie probeert in kaart te brengen in hoeverre iemand a). bereid is om existentiële vragen in ogenschouw te nemen, zonder hun complexiteit te reduceren; b). ontvankelijk is voor zelfkritiek en in staat is om religieuze twijfels als positief te zien; c). een bereidheid heeft om te veranderen en zich te blijven ontwikkelen. Die bereidheid om te zoeken en zich steeds kritisch te bevragen wordt gedefinieerd als een vorm van ‘volwassen’ religie. Dit past bij het inzicht van psychologen die de religieuze ontwikkeling van de mens in kaart hebben gebracht. In de school van Piaget (uit Batson et al., 1993) is het inzicht vastgelegd dat alle soorten ontwikkeling van de mens hand in hand gaan en onder leiding staan van de ontwikkeling van het denken (cognitieve psychologie): de religieuze ontwikkeling (als de andere ontwikkelingen gestopt zijn) kan zich onder condities verder ontwikkelen en uitgroeien naar de hier genoemde ‘volwassen’ religie. Daarvan is het kenmerk: openheid, tolerantie en willen leren van inzichten van anderen.

Eerder werd vastgesteld dat er nog niet zo iets is als een profiel van de vrijmetselaar. Doorgaans blijft men steken in het ten tonele voeren van enige bekende Nederlanders die ook vrijmetselaar zijn. Mogelijk geeft dit enige informatie over de maçonnieke rolmodellen, maar daarmee is niet veel meer bekend over de persoon van de vrijmetselaar. Om deze lacune te vullen, probeert deze studie ook te komen tot een profiel van een vrijmetselaar. Daartoe wordt onderzoek gedaan naar de persoon van de vrijmetselaar en zijn achtergrond. Omdat de vrijmetselarij een methode is die tot diep religieuze ervaringen kan leiden, is dit aanleiding tot de volgende vragen: zijn er omstandigheden, achtergronden en eigenschappen die wijzen op een maçonnieke aanleg van de potentiële vrijmetselaar die een algemene gelding hebben voor de Nederlandse vrijmetselaar? Aangezien in de vrijmetselarij diverse religieuze connotaties spelen, is een onderzoeksvraag: hoe kijkt de vrijmetselaar aan tegen de rol van de kerken en welke rol heeft dat gespeeld in zijn keuze om vrijmetselaar te worden? Door zijn inwijding wordt iemand vrijmetselaar en de kandidaat doet daarin een stap van een ‘bekend’ gebied naar een onbekend gebied. In de literatuur is veel over inwijdingsrituelen in algemene zin bekend (Van den Berk, 1999). Daarin wordt niet alleen het proces van inwijding beschreven, maar worden ook kritische vragen gesteld: wat maakt dat iemand met een goede opleiding, sociale status en onderscheidend vermogen het ‘onbekende land’ betreedt en wat hoopt hij daar te vinden (Luhmann, 1991)? Omdat menselijk gedrag niet los gezien kan worden van de tijd waarin iemand leeft, dient ook onderzocht te worden hoe die (hang naar) omgang met het onbekende begrepen kan worden in de culturele en religieuze verschuivingen in de tweede helft van de vorige eeuw.

De invloed van achtergrondvariabelen kan afhankelijk zijn van wat iemand aan persoonlijke bagage (eigenschappen) in huis heeft om zich te verhouden tot zich zelf en zijn sociale en 'religieuze' omgeving. Op grond van de literatuur kan worden gesteld dat ieder mens een aantal eigenschappen heeft, die van invloed zijn op de omgang met zichzelf en zijn omgeving. Binnen de psychologie is het Vijf Factor persoonlijkheidsmodel van Costa en McCrae (1992) één van de meest gangbare modellen inzake persoonlijkheid (zie ook Peeters, 2009). Dit model geeft op basis van een vijftal persoonlijkheidskenmerken een nauwkeurig beeld van de persoonlijkheid en het baseert zich daarbij op de volgende persoonlijkheidskenmerken: openheid, consciëntieusheid, introversie, vriendelijkheid en neuroticisme.

Voor dit onderzoek is het gebruik van dit model relevant omdat het Vijf Factor Model ook een instrument kan zijn om het verband te onderzoeken tussen persoonlijkheid en de mate waarin mensen zichzelf als religieus of gelovig omschrijven. (Peeters, 2009). Dit belang wordt nog eens onderstreept door de meta-analyse van Saroglou (2002; uit Paloutzian, 2005) waaruit blijkt dat de wijze waarop individuen met religie omgaan sterker is geassocieerd met persoonlijkheidstrekken dan het feit of mensen al dan niet religieus zijn. Dit vraagt om een nader onderscheid tussen religie, spiritualiteit en geloof. In dit proefschrift wordt aangesloten op het concept van Valenkamp (2008) die dit onderscheid niet maakt in termen van hun object (de ontvankelijkheid voor het Universele, het Absolute), maar in de mate waarin het onderscheid meer of minder is uitgewerkt in rationele termen, concepten en systematische benaderingen van wat gevoeld wordt als het Universele, het Absolute. Hij maakt een onderscheid tussen spiritualiteit (pre-theoretisch denken), religie (theoretisch denken) en geloof (theoretisch denken). Het verschil tussen deze items is niet strikt en ieder heeft zijn eigen karakteristieken: iemand kan spiritueel zijn zonder een religie of een geloof, maar hij kan geen geloof hebben zonder een religieus fundament en religie vraagt weer om een spirituele basis (Valenkamp, 2008).

Het nadeel van het gebruik van het persoonlijkheidsmodel is dat persoonlijkheidskenmerken zo rond het 25^e á 30^e jaar een zekere stabiliteit krijgen, waardoor verschuivingen op later leeftijd in de persoonlijkheid minder goed te traceren zijn, omdat de omvang van die verschuivingen beperkt zal zijn.

De eerder door mij genoemde cognitieve psychologie spreekt dan ook niet van 'verschuiving' maar van 'verdieping' met de door mij genoemde kenmerken. Hoewel dit persoonlijkheidsmodel op dit moment het meest wordt gebruikt en de best voorspellende resultaten heeft, blijft het een probleem dat het begrip persoonlijkheid niet eenduidig gedefinieerd kan worden (Slob, 2008). Dit neemt overigens niet weg dat het onderscheid met betrekking tot een vijftal basisdimensies van de persoonlijkheid zoals dat in het Vijf Factor model wordt gehanteerd kan helpen antwoord te vinden op de onderzoeksvraag:

is er een relatie tussen de vijf basisdimensies van het Vijf Factor model en vormen van maçonnieke participatie, i.e., het ontvankelijk zijn voor en het participeren in de vrijmetselarij?

Eerder werd vastgesteld dat het aantal vrijmetselaren vrij beperkt is. Om beter te kunnen begrijpen waarom iemand toetreedt tot de vrijmetselarij worden de volgende vragen gesteld: wat maakt dat iemand geïnteresseerd raakt in de vrijmetselarij, wat doet iemand overwegen om vrijmetselaar te worden, welke vragen en twijfels roepen die overwegingen bij hem op, zijn die overwegingen aan een bepaalde levensfase gebonden, of worden zij ingegeven door een toenemende ontvankelijkheid voor existentiële vragen of spelen hier juist sociale overwegingen, die bijvoorbeeld ingegeven zijn door een toenemende behoefte om gelijkgestemden te ontmoeten? Welke rol speelt zijn omgeving in die overwegingen, wat brengt hem aan het twijfelen, is zijn toetreden tot de vrijmetselarij eerder een logisch gevolg van zijn levensverhaal of zou op basis van zijn levensverhaal zijn toetreden tot de vrijmetselarij juist minder voor de hand hebben gelegen? Wat doet hem daar uiteindelijk toe beslissen en is die beslissing aan leeftijd gebonden of spelen andere factoren hierin een rol? Ook de wijze waarop de vrijmetselaar omgaat met het onbekende verdient nadere aandacht. Wat maakt dat iemand op basis van weinig concrete informatie toch die stap in het onbekende doet? Hoe lang doet hij er gemiddeld over om toe te treden, wat geeft daarin de doorslag en spelen anderen daar nog een rol in? Spelen daarin naast religieuze en spirituele overwegingen ook sociale overwegingen een rol: wordt het toetreden tot de vrijmetselarij mede ingegeven door een ontvankelijkheid voor sociale codes, waar de kandidaat vrijmetselaar mee bekend was en die hem bijvoorbeeld bekend en vertrouwd zijn vanuit zijn sociale milieu en netwerk?

Vrijmetselarij wordt ook wel gedefinieerd als het spelen van een spel, weliswaar een ernstig spel. Het participeren in en het ondergaan van een ritueel heeft alle kenmerken van een spel: er is een context die aan tijd, ruimte en plaats gebonden is, met deelnemers die deels participeren in de rol en op de plaats die hen is toebedeeld in het ritueel (het spel), waardoor een werkelijkheid waarnaar het spel verwijst in het ritueel voor en door de deelnemers (spelers) tot leven kan komen. In die zin lijkt de vrijmetselarij te appelleren aan religieuze of spirituele behoeften. Het is niet toevallig dat in de vrijmetselarij gesproken wordt van *allusie*: in het ‘spel’ van het ritueel, raakt men aan de diepere betekenis die in het ritueel de vrijmetselaar kan ervaren⁸.

8 Het Latijnse werkwoord “ludere” betekent “spelen”.

Was in het voorgaande de aandacht gericht op de aanloop om vrijmetselaar te *worden*, nu ligt de focus op factoren die mede bepalen, waarom iemand vrijmetselaar *blijft* als hij eenmaal is toegetreden. De broederschap als verbindende factor kan daar een rol in spelen. Deze broederschap raakt het hart van de vrijmetselarij. Om zicht te krijgen op de effecten van broederschap op de individuele vrijmetselaar en de continuïteit van zijn lidmaatschap, dient eerst helder te worden hoe de vrijmetselaar de broederschap ervaart, wat voor hem de essentie van de broederschap is en of dat een factor is om vrijmetselaar te blijven. Ook hoe hij de ritualen ervaart, lijkt een factor van belang die het de moeite waard maakt om vrijmetselaar te blijven. Ritualen vormen een context waarbinnen niet alleen die broederschap, maar ook andere niveaus van verbondenheid ervaren kunnen worden. Hoe zijn beleving is van de ritualen wordt onderzocht aan de hand van de volgende vragen: wat is voor de vrijmetselaar de essentie van het ritueel? Ervaart hij een passende verhouding tussen vorm en inhoud van het ritueel, zijn de ritualen naar zijn mening aan bijstelling toe en in hoeverre ervaart hij deze ritualen, die verwijzen naar een ver verleden, nog wel als van deze tijd? In hoeverre maken de ritualen de vrijmetselarij voor hem juist aantrekkelijk en waar roepen zij eerder verzet en twijfels op? In de literatuur worden de inwijdingsritualen -waarin door een groot aantal vrijmetselaren een transcendente werkelijkheid wordt ervaren- beschreven als een zeer indringende persoonlijke ervaring (McCauley & Lawson, 2002).

Dit leidt tot de volgende vragen: wat maakt die inwijding tot zo'n indringende ervaring, wanneer is er daarin sprake van een individuele dan wel een gemeenschappelijke ervaring, dan wel een ervaring die niet in woorden te vatten is?

Gerealiseerd dient te worden dat er een verschil is tussen ritualen, rituelen en rite. Een rite is een enkelvoudige symbolische handeling, bijvoorbeeld de rite van de handwassing. Meerdere riten die deel zijn van één organisch geheel vormen een ritueel. Zo is het inwijdingsritueel opgebouwd uit een aantal riten. De schriftelijke vastlegging van het ritueel is een ritueel (Beekes, 1999). Om inzicht te krijgen in de effecten van de rituelen dient niet alleen onderzocht te worden hoe de vrijmetselaar zijn eerste maçonnieke initiatie heeft ervaren, maar ook in hoeverre dat zijn houding ten opzichte van het transcendente beïnvloed heeft en hoe die eerste ervaring nog doorwerkt of doorgewerkt heeft in zijn verdere maçonnieke carrière. Deze verwachtingen zijn gerelateerd aan zijn eerste maçonnieke initiatie, maar wij willen de vraag naar zijn verwachtingen in een ruimer kader plaatsen. Daartoe wordt onderzocht welke verwachtingen hij heeft bij zijn toetreden, als ook of er per generatie een verschil in verwachting is. Daarnaast wordt ook gevraagd hoe die verwachtingen in de loop der jaren bijgesteld zijn. Hebben die bijgestelde verwachtingen de vrijmetselaar juist gesterkt in zijn vrijmetselaar zijn of hebben ze hem eerder aan het twijfelen gebracht? Indien er sprake is van twijfels, zijn die dan terug te voeren op de persoon van de betrokkene, de loge waar hij lid van is, de reacties van zijn

omgeving of anderszins en heeft hij daardoor wel eens overwogen om te stoppen met de vrijmetselarij?

Toetreden is één, maar het vrijmetselaar blijven, kan naast de al dan niet vervulde verwachtingen, ook beïnvloed worden door andere factoren. Blijft het aanbod van de vrijmetselarij aansluiten op zijn vraag? Hoe kan hij zijn twijfels een plek geven en kan dat in dialoog met zijn medebroeders? Is er nog sprake van een balans tussen zijn inbreng en wat de broederschap hem oplevert? Daarnaast zal de continuïteit van zijn lidmaatschap ook bepaald worden door zijn verhouding met de (maçonnieke) groepscultuur. Daarom wordt ook onderzocht op welke wijzen en in welke mate de vrijmetselaar zich verhoudt tot die cultuur. Dit wordt onderzocht aan de hand van twee eerder genoemde varianten: in hoeverre er sprake is van socialisatie dan wel van (geleidelijke) bekering? Deze begrippen 'socialisatie' en (geleidelijke) 'bekerings' behoeven nadere toelichting. Socialisatie is een proces waarin het individu zich aanpast aan de groepscultuur. Om inzicht te krijgen in dit proces van socialisatie kunnen de volgende onderzoeksvragen behulpzaam zijn: hoe ervaart de vrijmetselaar de broederschap en past dat bij zijn beeld van broederschap? In hoeverre is er sprake van een religieuze groepscultuur en wat is daarin de rol van de gebruiken, de gewoonten, de codes, traditie en de ritualen? Deze vragen zijn om meerdere redenen van belang: de leden van 'religieuze' of daaraan verwante groepen laten vaak een bovengemiddelde neiging zien om zich sterk te conformeren aan de groepscultuur. Daarnaast kan dit proces van socialisatie nog eens versterkt worden door de wijze waarop de vrijmetselarij als groep zich gesloten dan wel defensief opstelt naar haar omgeving. Het is weliswaar een momentopname, maar aan het eind van de jaren '50 benadrukte Pott (1959), die een maçonnieke kennisleer ontwikkelde, 'dat het noodzakelijk was zich te realiseren dat de Orde een typisch gesloten gemeenschap vormt, een broederschap met eigen normen en gewoonten en met een typische houding van afweer tegen buitenstaanders'.

In de literatuur wordt gesproken van conversie (bekerings) als 'religieuze ideeën' die eerst perifeer waren in het bewustzijn, vervolgens een centrale plaats innemen in het bewustzijn en leiden tot veranderingen in het gedrag en de basisaspecten van de persoonlijkheid. In de jaren '90 werd, met gebruik van het eerder genoemde Vijf Factor model vastgesteld dat door conversie (bekerings) de 'basispersoonlijkheid' inderdaad veranderingen kan ondergaan (Spilka et al., 2003). In het huidige onderzoek wordt onderzocht in hoeverre het proces van geleidelijke bekerings een rol speelt in het continueren van het lidmaatschap, omdat vermoed wordt dat de ontwikkeling die iemand als vrijmetselaar doormaakt het proces van geleidelijke bekerings per definitie niet uitsluit (Richardson, 1985). Dit leidt tot de volgende vragen: kan het proces van 'vrijmetselaar blijven' begrepen worden in termen van geleidelijke conversie en heeft het effecten op de persoonlijkheid van de vrijmetselaar?

Kan in het verlengde daarvan iemand door zijn toetreden tot de vrijmetselarij ook een ander mens worden? Kan dit leiden tot gedragsverandering en, zo ja, hoe ervaart de vrijmetselaar dit zelf en in hoeverre is die verandering ook merkbaar voor zijn omgeving? Omdat in het krijgen van twijfels en het omgaan met twijfels de directe omgeving van de vrijmetselaar een rol kan spelen, geeft dit aanleiding tot de volgende vragen: hoe kijken mensen uit de directe omgeving (partner en kinderen, familie, vrienden, collega's) aan tegen het vrijmetselaar zijn? Welke effecten heeft dat op de vrijmetselaar en in hoeverre is hun beeldvorming over de vrijmetselarij van invloed op zijn twijfels? Die twijfels kunnen echter ook gerelateerd zijn aan hoe hij zich heeft te verhouden tot een 'hogere werkelijkheid'. Om het beeld van de vrijmetselaar scherp te krijgen, wordt daarom onderzocht hoe de vrijmetselaar denkt over het al dan niet bestaan van een transcendente (de persoon overstijgende) werkelijkheid, hoe hij denkt over begrippen als de dood, godsbeelden en de eerder genoemde maçonnieke benamingen voor een hogere werkelijkheid. Verschilt de vrijmetselaar hierin van de Nederlandse man? Speelt in zijn opvattingen over een hogere werkelijkheid ook het verschil in generatie een rol?

Is bijvoorbeeld het proces van secularisatie⁹, zoals dit zich heeft voltrokken in de tweede helft van de vorige eeuw daarop van invloed?

In de literatuur over de vrijmetselarij zijn spirituele en mystieke elementen aansprekende thema's en op beide wordt ingegaan aan de hand van twee karakteristieke verschuivingen in het religieuze domein van de tweede helft van de vorige eeuw: de verschuiving van religiositeit naar spiritualiteit en de toegenomen ontvankelijkheid voor mystieke ervaringen. Dit levert de volgende onderzoeksvragen op: wat is de rol van spiritualiteit en mystiek in de vrijmetselarij en hoe ontvankelijk is de vrijmetselaar voor mystieke ervaringen? Is de vrijmetselaar te vergelijken met de Nederlandse man, wat betreft mystieke ervaringen? Daarbij kan de Mysticismeschaal van Hood (1975), die mystieke ervaringen en religieuze interpretaties van mystieke ervaringen registreert behulpzaam zijn. Om de ontvankelijkheid van de vrijmetselaar, de Nederlandse man en de christelijke Nederlandse man, zijnde geen vrijmetselaar voor mystieke ervaringen vast te stellen, wordt deze vragenlijst afgenomen. Naast de ontvankelijkheid voor mystiek is ook 'magisch denken' een manier van omgaan met de transcendente dimensie. Omdat magisch denken kan helpen begrijpen hoe de vrijmetselaar een brug slaat tussen een feitelijke en een andere (transcendente) wereld wordt ook aan de hand van enige vragen uit de T.C.I. vragenlijst van Cloninger (1994) onderzocht hoe ontvankelijk de vrijmetselaar is voor magisch denken. Ook om andere redenen is deze magische invalshoek van belang: het maçonnieke denken is naast het christendom ook beïnvloed door de esoterische

9 Het begrip secularisatie kan op meerdere manieren ingevuld worden; hier wordt bedoeld secularisatie in de zin van terugloop van de (traditioneel) christelijke levensbeschouwing.

stromingen die opleefden in de 17^e eeuw, zoals het pantheïsme, neoplatonisme, hermetisme, de alchemie, en gnostiek (Van de Sande, 2001). Omdat beide, zowel mystiek als magie iets kunnen vertellen over de omgang met een transcendente dimensie, wordt eerst de mystieke ontvankelijkheid van de vrijmetselaar in kaart gebracht met daar op aansluitend beschouwingen over magisch denken.

Een ander punt van aandacht in de literatuur betreft het ‘geheimzinnige aspect’ van de vrijmetselarij. Weliswaar lijkt het niet terecht haar als een geheim genootschap te zien, maar haar besloten karakter en het feit dat de vrijmetselaar weinig mededeelzaam is over zijn persoonlijke ervaringen in de ritualen, lijken dit beeld wel te voeden. In dit onderzoek wordt daarom ingegaan op de volgende vragen: welke rol heeft ‘het geheim’ gespeeld in de keuze van de betrokkene om toe te treden? Hoe kijkt hij zelf na zijn toetreding aan tegen dat ‘geheim’ en hoe heeft zijn omgeving dat ervaren? En niet onbelangrijk: hoe moet het geheim worden begrepen? Is het een feitelijk gegeven of is het een metafoor voor iets dat met de rede niet te vatten is?

Door toe te treden tot de vrijmetselarij is de vrijmetselaar lid geworden van een genootschap met oude tradities die het imago heeft van een behoudende club. Dit laatste dient wellicht enigszins genuanceerd te worden: hoe er tegen de vrijmetselarij aangekeken wordt, is mede afhankelijk van de tijd en haar omgeving. Zoals de vrijmetselarij tegenwoordig het imago heeft van behoudend, zo werd zij in de 18^e eeuw geassocieerd met de moderniteit: zij bood toen een alternatief voor de traditioneel christelijke levensbeschouwing, was nauw verbonden met de idealen van de Verlichting en vervulde daar een voortrekkersrol in. In de tweede helft van de 19^e eeuw, bijvoorbeeld, speelden vrijmetselaren een belangrijke rol in de oprichting en de ontwikkeling van de Dageraad, de eerste vrijdenkersorganisatie in Nederland (Ten Bokkel, 2003). In de tweede helft van de vorige eeuw voltrekt zich een verschuiving binnen het religieuze domein van religiositeit naar spiritualiteit, zoals zichtbaar werd in de opkomst van de eerder genoemde categorie ongebonden spirituelen. De opkomst van de vrijmetselarij in de 18^e eeuw kan in eerste instantie gezien worden als een vergelijkbare verschuiving van religiositeit naar spiritualiteit, zij het dat er in dit geval dan wel sprake is van een gebonden spiritualiteit. Immers de vrijmetselaar is wel vrij om zelf invulling te geven aan zijn religieuze en spirituele behoeften, maar die vrijheid kent zo haar beperkingen: hij mag over de vragen van zin en zingeving van alles denken, maar hij dient minimaal het bestaan van een Opperwezen of een Opperbouwmeester des Heelals te onderschrijven.

Als gevolg van de grote maatschappelijke en culturele verschuivingen in de tweede helft van de vorige eeuw wordt de vraag relevant wat deze verschuiving betekent voor de vrijmetselarij als een op traditie georiënteerd instituut: hoe verhoudt zij zich tot

die veranderende samenleving en in hoeverre is dat van invloed op een aantal van haar maçonnieke basisprincipes zoals gehechtheid aan traditie, het erkennen van een Opperwezen en de centrale plaats van de Bijbel? In het licht van die verschuivingen wordt ingegaan op twee actuele vraagstukken: het bestaan van een Opperwezen en de toelaatbaarheid van vrouwen tot de reguliere vrijmetselarij. De antwoorden op deze vragen raken aan de regulariteit van de vrijmetselarij.

Volgens de huidige regels kan er alleen sprake zijn van reguliere (regelmatige) vrijmetselarij als er wordt voldaan aan acht maatstaven waaraan de Orde van vrijmetselaren, werkend onder het Grootoosten der Nederlanden, zich jegens de Engelse Grootmacht (United Grand Lodge of England) heeft gebonden en waarvan hier alleen deze twee genoemd worden: 'De vrijmetselaren onder haar gezag moeten geloven in een Opperwezen (Supreme Being) en de vrijmetselaren onder haar gezag moeten mannen zijn en mogen geen maçonniek contact hebben met loges die vrouwen toelaten' (De Boer, 2000). Deze thematiek lijkt de aanzet te zijn tot een discussie waarin bestaande maçonnieke uitgangspunten en zekerheden opnieuw gewogen dienen te worden en de uitkomst van dat proces van heroverweging zal van invloed zal op de toekomst van de reguliere vrijmetselarij¹⁰.

Kunnen de antwoorden op de twee voorgaande onderzoeksvragen, i.e. wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en wat beweegt iemand om vrijmetselaar te blijven, inzicht geven in de verschuivingen in het religieuze domein in de periode 1950-2000? Immers, zoals eerder werd vastgesteld, verenigt de vrijmetselarij in zich elementen van de christelijke levensbeschouwing en ongebonden spirituelen. Omdat kenmerkend voor die periode is de opkomst van ongebonden spirituelen en het op de achtergrond geraken van de christelijke levensbeschouwing, kan inzicht in de vrijmetselaar en de vrijmetselarij mogelijk helpen de verschuivingen in het religieuze domein in de periode 1950-2000, zoals die in de literatuur zijn beschreven, beter te begrijpen. Dit leidt tot de volgende vragen: hoe verhouden de vrijmetselaar, de Nederlandse man en soms de christelijke Nederlandse man zich met de 'religieuze' verschuivingen in die periode? In hoeverre zijn die veranderingen generatiegebonden? Wat kan de vrijmetselarij als beweging van 'gebonden' spirituelen duidelijk maken over de stroming van ongebonden spirituelen? Als, in navolging van Hellemans (2007), uitgegaan wordt van een veld van religie met een universeel karakter op macro niveau, waar religieuze stromingen als bijvoorbeeld christendom, islam en spirituele stromingen of methodes zoals de vrijmetselarij

10 Een praktisch gevolg van het onderscheid regulier, irregulier is dat leden van leden van reguliere loges niet geacht worden irreguliere loges te bezoeken, noch aan elkaar's maçonnieke werkzaamheden kunnen deelnemen.

manifestaties van zijn op meso niveau, hoe valt dan in vergelijking met de vrijmetselarij de opkomst van de ongebonden spirituelen en haar voorlopers te verklaren als ook hoe zij zich verhouden tot religieuze en spirituele vragen?

Om antwoord te krijgen op al deze vragen wordt naast de centrale onderzoeksvraag ‘wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven’ antwoord gezocht op de volgende deelvragen:

- Kunnen vrijmetselaar en Nederlandse man met elkaar vergeleken worden op demografische kenmerken, religiositeit, spiritualiteit, opvattingen over dood en hogere werkelijkheid, persoonlijkheidskenmerken, sociale status, opleidingsniveau, godsdienstigheid en waarin verschillen zij daarin van elkaar?
- Als de vrijmetselaar anders is dan de Nederlandse man, is het dan mogelijk om een profiel van de vrijmetselaar te schetsen?
- Als er een verschil is tussen vrijmetselaar en Nederlandse man, hoe zien die verschillen er uit, hoe zijn die te verklaren en kan dat verschil verklaard worden door de snelheid van generatiewisselingen van ieder?
- Wordt het profiel van de vrijmetselaar duidelijker als de vrijmetselaar vergeleken wordt met een categorie Nederlandse mannen die in religiositeit raakvlakken heeft met vrijmetselarij: de christelijke Nederlandse man? Is dit verschil te verklaren vanuit religieuze opties?

1.6. Opbouw van het proefschrift

In het tweede hoofdstuk worden de gebruikte methodes beschreven: het vaststellen van populaties, het verzamelen van de data, de vragenlijsten, en de verwerking van de gegevens. Er wordt een toelichting gegeven op de gebruikte vragenlijsten, de gebruikte theoretische modellen waar zij naar verwijzen, de theorie van de modellen en daaraan gekoppeld de factoranalyses en de betrouwbaarheid van deze analyses (Cronbach's alpha). Er worden drie bestanden aangemaakt: (1) de vrijmetselaar; (2) de vrijmetselaar in vergelijking met de Nederlandse man en het bestand (3) de niet christelijke vrijmetselaar in vergelijking met de Nederlandse christelijke man. Vervolgens worden de gebruikte analyses verantwoord: de frequentietabellen, de kruistabellen, de variantie analyse met één onafhankelijke variabele (Anova) en variantie- analyses waarmee een groepsindeling op basis van meerdere onafhankelijke variabelen kan worden gemaakt (Ancova's).

In het derde hoofdstuk worden de onderzoeksresultaten beschreven voor de vrijmetselaar: wie is hij, wat beweegt hem om vrijmetselaar te worden en wat beweegt hem om vrijmetselaar te blijven? In dit hoofdstuk ligt het accent op de vrijmetselaar zelf. De analyses waarbij hij vergeleken wordt met de Nederlandse man worden gepresenteerd in hoofdstuk vier. Dit neemt niet weg dat in Hoofdstuk 3 enige kengetallen van de

vrijmetselaar - die aan de orde komen in hoofdstuk vier in de vergelijking met de Nederlandse man - in dit hoofdstuk summier worden gepresenteerd. Vervolgens worden de generaties vrijmetselaren met elkaar vergeleken en de maçonniek jongeren (leerling/gezel) met de maçonniek ouderen (meesters). Tevens wordt onderzocht of door de reductie van de oorspronkelijke vijf generaties vrijmetselaren tot drie generaties mogelijk significante verschillen tussen de stille en de vooroorlogse generatie als ook tussen de verloren en pragmatische generatie vrijmetselaren verloren zijn gegaan. Tenslotte wordt onderzocht of de opvattingen van de vrijmetselaar over dood en een hogere macht invloed heeft op zijn vrijmetselaar zijn.

In het vierde hoofdstuk wordt achtereenvolgens ingegaan op de verschillen tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man en hetgeen zij gemeen hebben in eigenschappen, opvattingen over een hogere werkelijkheid, burgerlijke staat, godsdienstigheid, partijpolitieke voorkeur, opleidingsniveau. Omdat mystiek in de tweede helft van de vorige eeuw binnen de verschuivingen in het religieuze domein een andere meer eigentijds connotatie heeft gekregen, een fenomeen dat lang onderschat lijkt te zijn, worden de vrijmetselaar en de Nederlandse man met elkaar vergeleken in de mate waarin zij mystiek ervaren en wordt vervolgens, om een indicatie te krijgen voor de mogelijke invloed van de factor 'christelijk' in mystiek, de niet-christelijke vrijmetselaar vergeleken met de christelijke Nederlandse man. Aansluitend wordt de tussenbalans opgemaakt die behulpzaam kan zijn om in hoofdstuk 5 antwoord te geven op de onderzoeksvragen.

In het vijfde hoofdstuk (conclusies en epiloog) wordt aan de hand van conclusies antwoord gegeven op de onderzoeksvragen.

HOOFDSTUK 2

Methode

In dit hoofdstuk wordt uiteengezet hoe de gegevens voor dit onderzoek zijn verzameld, i.e., met behulp van welke meetinstrumenten en procedure, en onder welke proefpersonen.

2.1 Procedure en steekproef

Om antwoorden te krijgen op de centrale onderzoeksvragen is gekozen voor een gestratificeerde steekproef onder de vrijmetselaren die op 1 maart 2005 lid zijn van de Orde van Vrijmetselaren werkend onder het Groottoosten der Nederlanden. In de loges wordt gewerkt in de drie zogenaamde symbolische graden: de leerling, de gezel en de meester. Het is gebruikelijk dat een jaar na zijn inwijding de leerling-vrijmetselaar bevorderd wordt tot gezel vrijmetselaar en wederom een jaar later tot meester vrijmetselaar. Dit wordt de Blauwe of Johannes-Vrijmetselarij genoemd. Deze kent geen hogere graden, maar degene die eenmaal meester is kan zich wel daarnaast aanmelden bij vervolgpaden, obediënties of toegevoegde werkwijzen. Uit Tabel 2.1. blijkt dat in het ledenbestand de leerlingen (6%) en de gezellen (3%) een minderheid vormen in vergelijking met de meesters (91%).

Tabel 2.1 Verdeling populatie vrijmetselaren als functie van graad en regio, volgens de gegevens van het ledenbestand van de Orde van Vrijmetselaren werkend onder het Groottoosten der Nederlanden op 1 maart 2005.

	Noord- en Zuid-Holland	Rest van Nederland	Totaal
Leerling	114 (4,90 %)	209 (6,36 %)	323 (5,76 %)
Gezel	69 (2,96 %)	107 (3,26 %)	176 (3,44 %)
Meester	2142 (92,13 %)	2970 (90,38 %)	5112 (91,11 %)
Totaal	2352	3286	5611 (100%)

Op de populatie van 5611 vrijmetselaren is er in de steekproef een correctie aangebracht: er werden 400 enquêtes verzonden, waarbij geregistreerd werd hoeveel vrijmetselaren woonachtig zijn in de provincies Noord- en Zuid Holland en hoeveel vrijmetselaren in de rest van Nederland. De volgende overwegingen liggen daaraan ten grondslag: de tweedeling Noord- , Zuid-Holland en de rest van Nederland kan inzicht geven in de effecten van demografische verschillen: de provincies Noord- en Zuid Holland hebben een hogere urbanisatiegraad en op basis van de literatuur is te verwachten dat maçonnieke participatie in de grootstedelijke gebieden aan het teruglopen is en in de regio juist toeneemt (Akkermans, 1991)¹¹. In de gestratificeerde steekproef is tegelijkertijd een correctie aangebracht op de populatie vrijmetselaren om meer inzicht te krijgen in de leerlingen en de gezellen omdat zij nog het meest onbevangen zijn, dus beter dan de maçonniëk ouderen aan kunnen geven welke vragen en verwachtingen er vanuit de samenleving leven. Zo is er gekozen voor een verdeelsleutel van 40 leerlingen, 40 gezellen en 320 meester vrijmetselaren als basis voor de gestratificeerde steekproef. Zoals blijkt uit Tabel 2.2. had op basis van de populatie de verdeelsleutel moeten zijn: 23 leerlingen; 12 gezellen en 365 meester vrijmetselaren.

Tabel 2.2. Aantal uitgezette enquêtes in de verhouding meesters (320), gezellen (40) en leerlingen (40)

	Noord- en Zuid-Holland	Rest Nederland	Totaal
Leerling	17 (10,2%)	23 (9,9%)	40 (20 %)
Gezel	17 (10,2%)	23 (9,9%)	40 (20 %)
Meester	133 (79,6%)	187 (80,3%)	320(80 %)
Totaal	167 (100.%)	233 (100%)	400 (100%)

Op verzoek van de onderzoeker heeft het Grootsecretariaat van de Orde, intern, van de lijst van de 5611 leden, een uitdraai gemaakt. Dit bestand vormde het steekproefkader. Daarbij werd een onderverdeling gemaakt naar het aantal meesters, gezellen en leerlingen in de beide regio's van onderzoek.

De onderzoeker was niet bekend met deze lijst en heeft op basis van hem verstrekte aantallen meesters, gezellen en leerlingen per regio van onderzoek een lijst gemaakt van de nummers van de leden die een enquête dienen te ontvangen volgens de bovengenoemde sleutel van 320:40:40.

De respondenten zijn at random gekozen. De verdere procedure daar waar het gaat om het invullen en retourneren van de vragenlijst staat beschreven in de toelichting op het enquêteformulier (zie bijlage 1, voorblad enquêteformulier). Van de 400 uitgezette

¹¹ In de periode 1946-1990 werd geconstateerd dat de groei van het ledental van de Orde afvlakt: de groei in de regio blijft constant terwijl het ledental in de steden terugloopt.

vragenlijsten zijn er 174 bruikbare vragenlijsten binnengekomen. Daarboven op werden 8 enquêtes oningevuld teruggezonden. Redenen daarvoor waren dat respondenten door ziekte niet in staat waren de vragenlijst in te vullen (4), dat men niet mee wilde doen (1), dat de aangeschreven persoon overleden was en nog niet uitgeschreven als lid (1) en dat men meende dat de anonimiteit niet gewaarborgd kon worden (1). Van zowel de 40 leerlingen als de 40 gezellen kwamen er 34 verwerkbare vragenlijsten binnen (85%); van de meesters kwamen van de 320 vragenlijsten er 106 verwerkbare lijsten binnen (33%). De datafile (n= 174) van de uiteindelijke steekproef, is op basis van de verhouding 40:40:320 samengesteld, en niet op basis van de feitelijke verhoudingen in de populatie. Dit geeft de getallen en percentages, zoals aangegeven in Tabel 2.3.

Tabel 2.3 Aantal ontvangen en bruikbare enquêtes als functie van graad en regio (n = 174)

	Noord- en Zuid-Holland	Rest Nederland	Totaal
Leerling	4 (5,97 %)	9 (8,41%)	13 (7,5%)
Gezel	3 (4,48 %)	13 (12,15 %)	16 (9,2%)
Meester	60 (89,55 %)	85 (79,44 %)	145 (83.3%)
Totaal	67 (100.%)	107(100 %)	174 (100%)

Er is vervolgens een correctie gemaakt naar de feitelijke verhouding leerlingen, gezellen en meester vrijmetselaren door een weging te maken. Dat wil zeggen, alle analyses van de gesloten vragen zijn gemaakt met een correctie, zodat de feitelijke verdeling in de populatie van de vrijmetselaren wordt weerspiegeld.

Tabel 2.4 Weging: correctie naar de feitelijke verhouding leerlingen, gezellen en meester vrijmetselaren in de populatie

	Noord- en Zuid-Holland	Rest Nederland
Leerling	0,8213 (4,9032 / 5,9701 =)	0,7562
Gezel	0,6628	0,2680
Meester	1,0288	1,1378

Wordt er gewogen dan resulteert dat in minder leerlingen en gezellen en meer meesters in de analyses dan als dit niet gebeurt.

Tabel 2.5 Verhouding leerlingen, gezellen en meester vrijmetselaren zonder en met gewicht

n= 174	Zonder gewicht N %	Met gewicht N %
Leerling	13 (8)	10 (6)
Gezel	16 (9)	5 (3)
Meester	145 (83)	158 (91)

2.2 Meetinstrumenten

In de vragenlijst werd bewust gebruik gemaakt van reeds bestaande vragenlijsten om de kenmerken van de vrijmetselaar beter te kunnen vergelijken met die van de Nederlandse man. De vragenlijst voor de vrijmetselaar bestond uit 292 vragen, waaronder een onderdeel demografische kenmerken en een aantal vragenlijsten die worden besproken in paragraaf 2.3, waar het gaat over de voorbereidende analyses. De niet specifiek maconnieke vragen zijn grotendeels ontleend aan de SOCON-vragenlijst (2000) die in zijn geheel bestaat uit 3302 vragen. De vragenlijst van het SOCON bevat naast vragen over religieuze overtuigingen en kerkbezoek ook vragen over waarde systemen, ethnocentrisme, conservatisme, persoonlijkheidskenmerken, geestelijke gezondheid en sociale achtergrond (Eisinga et al., 2000).

De vragen betreffende de vrijmetselarij zijn gebaseerd op een analyse van de laatste tien jaargangen van het 'Algemeen Maçonniek Tijdschrift' dat de voorganger is van het tijdschrift 'Ken U zelve', en het tijdschrift 'Thoth'. Daarin was de focus de mogelijke effecten van de culturele- en maatschappelijke verschuivingen in de tweede helft van de vorige eeuw op de vorm en inhoud van de vrijmetselarij in de beleving van de vrijmetselaar en de dilemma's waarvoor de Orde, het hoofdbestuur, de loges en de broeders zich geplaatst zien. De eerst genoemde uitgave ontvangt iedere vrijmetselaar en is breed informatief. Het laatste tijdschrift - Thoth - had ten tijde van het voorbereiden van de onderzoeksvragen een meer wetenschappelijk karakter.

In de enquête werden zowel gesloten als open vragen gesteld. De meeste vragen zijn gesloten vragen die werden gemeten op een 5-puntschaal. In menig geval werd respondenten gevraagd aan te geven in hoeverre men het eens was met een bepaald uitspraak (zie bijlage 1). Antwoordmogelijkheden varieerden van 'helemaal mee eens' tot 'helemaal mee oneens'. In het verwerken van deze data werd een schaal gehanteerd van 'helemaal mee oneens' (1) tot helemaal mee eens (5). Daarnaast werd, aan de hand van gesloten vragen, respondenten gevraagd hoe vaak ze bepaalde ervaringen hadden gehad waarbij antwoorden konden variëren van 'ja, vaker' (1), 'ja, een enkele keer' (2) en 'nee, nooit' (3). Open vragen gingen over onder meer over politieke voorkeur, twijfels om toe te treden, de essentie van de rituelen, het imago van de vrijmetselarij, aspecten van vrijmetselarij die hem minder aanspreken (zie bijlage 1).

De vragenlijst had de vorm van een klein boekje (circa half A4), lettertype Arial Narrow, grootte 11.

2.3 Voorbereidende analyses

De verzamelde gegevens met betrekking tot de gesloten vragen zijn ingevoerd in SPSS 12. De open vragen zijn verwerkt met behulp van het programma Textable. Op een aantal

variabelen, zoals zoekgedrag, duidingen van een hogere werkelijkheid, openheid voor mystieke ervaringen en magisch denken, heeft eerst een factoranalyse plaats gevonden, waarbij items op grond van overeenstemmende scores geclusterd werden rond een factor. De factor analyse geeft aan welke items bij elkaar horen en samen een factor of schaal vormen. Gewerkt werd met gemiddelde itemscores. Vervolgens werd de betrouwbaarheid van de schalen (Cronbach's alpha), gebaseerd op deze factor analyse, berekend.

Vijf Factor Vragenlijst. Deze vragenlijst meet de 5 persoonlijkheidseigenschappen die door het Vijf Factor Model worden onderscheiden, te weten openheid, consciëntieusheid, introversie, vriendelijkheid en neuroticisme. De items zijn ontleend aan het Vijf Factor persoonlijkheidsmodel van Costa en Mc Crae (1992). De factor Openheid verwijst naar de mate waarin iemand open staat voor nieuwe ervaringen en bereid is vol vertrouwen en nieuwsgierigheid nieuwe zaken aan te vangen. Consciëntieusheid of zorgvuldigheid staat voor het stipt omgaan met verplichtingen, beloften en zaken die zich voordoen. Introversie verwijst naar de mate waarin iemand kan worden beschreven met de kenmerken 'stil', 'schuchter', en 'teruggetrokken'. Vriendelijkheid verwijst naar de mate waarin iemand kan worden omschreven als 'sympathiek', behulpzaam' en 'vriendelijk'. Neuroticisme verwijst naar de mate waarin iemand kan worden omschreven als 'angstig', 'ongerust' en 'snel geraakt'.

Deze vijf persoonlijkheidskenmerken zijn ijkpunten en afhankelijk van de context kunnen deze kenmerken ruimer geïnterpreteerd worden: bijvoorbeeld Openheid in de context van religieuze ervaringen kan dan ook betrekking hebben op openheid voor nieuwe religieuze ervaringen. Op basis van een factoranalyse is bekeken of, in de verzamelde gegevens inzake het Vijf Factor model, in de steekproef de vijf persoonlijkheidseigenschappen terug te vinden waren. Zoals blijkt uit Tabel 2.6 ondersteunt de factoranalyse het onderscheid in vijf persoonlijkheidskenmerken. De factoren zijn goed te interpreteren, de eerste factor is consciëntieusheid en de tweede factor neuroticisme, alhoewel daar het item 'snel geraakt' wat lager op laadt dan de rest van items in dit groepje. Factor drie kan worden geïnterpreteerd als vriendelijkheid: 'hulpvaardig' en 'behulpzaam' laden daar lager op. De vierde factor laadt vooral hoog op 'creatief', 'fantasierijk' en artistiek. Deze factor is te interpreteren als openheid voor nieuwe ervaringen.

De laatste factor gaat over introversie, alleen 'schuchter' laadt iets minder op deze factor. De vijf factoroplossing verklaart 57% van de variantie, de eerste factor verklaart 23%, de tweede 12%, de derde 9%, de vierde 7% en de vijfde 6%. De schalen die op basis van de factoranalyse kunnen worden samengesteld, kennen een hoge betrouwbaarheid ($\alpha \geq .79$).

Tabel 2.6 Factoranalyse en betrouwbaarheid persoonlijkheidseigenschappen Vijf Factor model (n= 174)

Item	Consciëntieusheid	Neuroticisme	Vriendelijkheid	Openheid voor ervaring	Introversie
ervaring					
Netjes	,836				
Ordelijk	,832				
Nauwkeurig	,739				
Systematisch	,728				
Slordig	,722				
Zorgvuldig	,717				
Nerveust		,841			
Zenuwachtig		,816			
Ongerust		,695			
Angstig		,542			
Prikkelbaar		,525			
Snel geraakt		,404			
Sympathiek			,727		
Prettig			,703		
Vriendelijk			,654		
Aangenaam			,609		
Behulpzaamheid			,489		
Hulpvaardig			,441		
Creatief				,828	
Fantasierijk				,708	
Artistiek				,636	
Veelzijdig				,462	
Vernieuwend				,449	
Onderzoekend				,347	
Gesloten					,697
Stil					,632
Teruggetrokken					,627
Spraakzaam					,618
Schuchter					,489
Verklaarde variantie	22,6 %	11,6 %	9,4 %	7,4 %	6,3 %
Cronbach's alpha:	,90	,82	,81	,78	,79

Extractie methode: Maximum Likelihood

Rotatie methode: Varimax Rotatie

Zoekgedrag. Om het religieuze zoekgedrag van respondenten te meten is er gebruik gemaakt van vragen die ontleend zijn aan de zoekschaal van Batson et al. (1993; zie ook SOCON, 2000; Quest schaal). De zoekschaal werd ontwikkeld om de basiscomponent van religieus zoekgedrag te meten, namelijk de mate waarin iemands religie een open en verantwoorde dialoog aangaat met existentiële vragen die opkomen door tegenstellingen en de tragedies van het leven.

Er is een factor analyse op basis van het Maximum Likelihood criterium gedaan op de items van de Quest schaal. Bij deze één-factoroplossing zijn er 6 (40 %) residuele correlaties gevonden groter dan 0,05. Deze factor verklaart in totaal 37 % van de variantie in de data. De schaal kent een betrouwbaarheid van .64 hetgeen weliswaar acceptabel is, maar aan de lage kant.

Tabel 2.7 Factoranalyse en betrouwbaarheid Quest schaal

Item	lading
Ik stel voortdurend vragen bij mijn overtuigingen inzake existentiële zaken.	,907
Mijn opvattingen inzake existentiële vragen veranderen nog steeds.	,490
Ik verwacht dat als ik groei en verander, mijn opvattingen over existentiële vragen daarin meegaan.	,472
Bij geloven hoort volgens mij twijfel.	,433
Door wat ik heb meegemaakt in mijn leven heb ik mijn religieuze opvattingen moeten herzien.	,245
Verklaarde variantie	41,5%
Cronbach's alfa	,64

Opvattingen over een hogere werkelijkheid. Deze vragen zijn ontleend aan het eerder genoemde SOCON-onderzoek (2000). Alle tien vragen zijn in een factor analyse opgenomen. De beste interpretatie ontstond echter bij weglating van het item 'Volgens mij bestaat er geen God'. Daarom is vervolgens op negen van de tien gestelde vragen over hogere werkelijkheid een factoranalyse uitgevoerd.

Tabel 2.8 Factoranalyse en betrouwbaarheid hogere werkelijkheid

Items	Deïsme/ Theïsme	Ontkenning	Binnenwereldlijk
Er is een God die een God voor ons wil zijn.	,903		
Er bestaat een God die zich met ieder mens persoonlijk bezig houdt	,860		
Ik geloof in het bestaan van een Opperwezen.	,485		
Er bestaat zoiets als een hogere macht die het leven beheerst.	,424		
Het leven is slechts een evolutieproces.		,808	
Ons leven wordt uiteindelijk bepaald door de wetten van de natuur		,751	
Het is puur toeval dat op aarde menselijk leven is ontwikkeld		,566	
God is niet daarboven, maar alleen in de harten van de mensen			,998
God is voor mij niets anders dan het waardevolle in de mens			,657.
Verklaarde variantie:	39,3 %	17,9%	13,6%
Cronbach's alpha:	,79	,78	,80

Extractie methode: Maximum Likelihood

Op basis van deze analyse zijn er, via een aantal tussenstappen, drie subschalen geconstrueerd.

De subschaal 'Deïsme /Theïsme' bevat vier items over zowel een deïstische (transcendente) als een theïstische (christelijke) duiding van een hogere werkelijkheid en verklaart 39% van de variantie in de variabelen. Theïsme wordt opgevat als het geloof in een levende, persoonlijke God die vanuit het perspectief van zijn voorzienigheid zorg heeft voor ieder mens persoonlijk. Deïsme wordt opgevat als het geloof in een niet persoonlijke God, een goddelijke macht, een Opperwezen, dat fungeert als de ultieme oorzaak van al wat bestaat. Het heeft de voorkeur om in plaats van de subschaal 'Deïsme /Theïsme' te spreken van opvattingen over 'een hogere macht'. De tweede subschaal 'ontkennen hogere werkelijkheid' bevat drie items die een ontkenning van het bestaan van een hogere werkelijkheid meten en verklaren 18% van de variantie in de variabelen. De betrouwbaarheid van de items is hoog ($\alpha \geq .78$). De subschaal 'binnenwereldlijke duiding hogere werkelijkheid' bevat twee items en verklaart 14% van de variantie. Er is echter eerder sprake van een binnenmenselijke duiding van een hogere werkelijkheid. Het heeft daarom de voorkeur om in geval van binnenwereldlijke duiding hogere werkelijkheid voor een andere term te kiezen: *religieus immanentisme*. Felling (2004) omschreef in zijn afscheidsrede vier vormen waarin Nederlanders het geloof in transcendentie combineren met, dan wel inruilen voor een binnenwereldlijke levensbeschouwing. Het zowel onderschrijven van de binnenwereldlijke levensbeschouwing als het christelijk geloof noemt hij religieus immanentisme.

Opperbouwmeester des Heelals (OBdH). De vragen over de OBdH, een ordenend principe zoals vrijmetselaars dat kennen in de ritualen, zijn in een aparte schaal opgenomen en zijn ontleend aan de vragen over niet-antropomorfe godsbeelden uit het SOCON-onderzoek

(2000), waarbij, in plaats van God, over OBdH werd gesproken. Op drie items van deze schaal is een factoranalyse gedaan op basis van het Maximum Likelihood criterium. Er is één factor getrokken. De één-factoroplossing verklaart 65% van de variantie in de items. De eerste twee items laden hoger op de factor dan het derde item en de betrouwbaarheid is hoog.

Tabel 2.9. Factoranalyse en betrouwbaarheid OBdH op basis van niet-antropomorfe godsbeelden

Item	OBdH
Item 227 De ObdH heeft alles in beweging gezet.	,852
Item 228 De ObdH voegt mens en wereld in hun kern samen	,829
Item 229 De ObdH gaat ons voorstellingsvermogen te boven.	,394
Verklaarde variantie:	64,7 %
Cronbach's alpha voor 227 & 228	,83

Extractie methode: Maximum Likelihood

Het denken over de dood. Opvattingen over de feitelijke en de hogere werkelijkheid kleuren ook opvattingen over de dood. Vanuit drie invalshoeken werd het denken over de dood in kaart gebracht, vanuit de christelijke duiding, de binnenwereldlijke duiding en de ontkenning van de zin van dood. Op basis van de factoranalyse zijn er twee schalen geconstrueerd, die te interpreteren zijn als 'binnenwereldlijke duiding dood' en 'geloof in een leven na de dood' (die is samengesteld uit theïstische opvatting dood en de 'omgedraaide ontkenning' van dood). Zoals blijkt uit Tabel 2.10 ondersteunt de factoranalyse twee componenten en daarvan verklaart het item 'geloof in een leven na de dood' 40% van de variantie met een acceptabele betrouwbaarheid terwijl de factor 'binnenwereldlijke duiding dood' 22% van de variantie verklaart maar de betrouwbaarheid daarvan aan de lage kant is (zie Tabel 2.10).

Tabel 2.10. Factoranalyse en betrouwbaarheid opvattingen over de dood

Item	Geloof in leven na de dood	Binnenwereldlijke duiding dood
Na de dood is alles definitief afgelopen.	,921	
De dood is een doorgang naar een ander leven.	,807	
Voor mij heeft de dood geen enkele betekenis.	,538	
Pas als je gelooft in God heeft de dood betekenis	,307	
De dood hoort bij het leven daar moet je geen probleem van maken.		,998
Als je je leven uitgeleefd hebt dan is de dood een natuurlijk rustpunt.		,382
Verklaarde variantie:	39,7 %	21,9%
Cronbach's alpha:	,74	,53

Extractie methode: Maximum Likelihood

Mysticisme. Aan de hand van de vragen van de Mysticism schaal van Hood (1975) wordt onderzocht hoe ontvankelijk de vrijmetselaar is voor mystieke ervaringen. Van belang daarbij is om in het oog te houden dat, gelijk elke menselijke ervaring, de mystieke ervaring bepaald wordt door een geheel van persoons- en situationele kenmerken en dat antwoorden van respondenten in een onderzoek naar mystieke ervaring niet zonder meer mogen worden opgevat als een getrouwe beschrijving of weergave van een tevoren beleefde ervaring, maar vaak een betekenisvolle constructie achteraf zijn (Van der Lans, 2003). De items bestaan uit vragen over extraverte en introverte mystiek en drie religieuze interpretaties van mystiek. Op deze vragen hadden de respondenten drie antwoordmogelijkheden: 1) ja, een enkele keer 2) ja, vaker en 3) nee, nooit. Op de 14 items van de Mysticism schaal is een factor analyse uitgevoerd met het Maximum Likelihood criterium. De factoranalyses met twee en drie factoren zijn moeilijk te interpreteren, ook zijn de onderlinge correlaties van de items van de introverte mystieke ervaring laag. De één-factoroplossing verklaart 51% van de variantie. Zoals blijkt uit Tabel 2.11 ondersteunt de factoranalyse één factor met een zeer hoge betrouwbaarheid waarbij één item is verwijderd¹². De items verklaren 51% van de variantie in de variabele mystiek. De betrouwbaarheid van de schaal is hoog ($\alpha = .92$).

Tabel 2.11. Factoranalyse en betrouwbaarheid Mysticism items

Items	lading
Heeft u wel eens een ervaring gehad wat u de ultieme werkelijkheid zou noemen. (RI)	,793
Heeft u wel eens een ervaring gehad waarbij ik opgenomen leek te worden in iets dat groter was dan ikzelf? (I)	,741
Heeft u wel eens het gevoel gehad één te zijn met alle dingen? (E)	,735
Heeft u wel eens een ervaring gehad waarin u zichzelf heeft ervaren als opgenomen in één en alle dingen? (E)	,726
Heeft u wel eens een ervaring gehad waarbij ruimte en tijd niet bestonden? (I)	,710
Heeft u wel eens een ervaring gehad waarbij alle dingen bewust leken? (E)	,704
Heeft u wel eens een ervaring gehad waarbij iets goddelijk leek te zijn? (RI)	,689
Heeft u wel eens een ervaring gehad waarbij u alle dingen als levend heeft ervaren? (E)	,682
Heeft u wel eens een ervaring gehad die u heilig zou willen noemen? (RI)	,652
Heeft u wel eens een ervaring gehad waarbij een nieuwe kijk op de werkelijkheid werd geopenbaard? (RI)	,641
Heeft u wel eens een ervaring gehad die u niet goed in taal kan uitdrukken? (I)	,618
Heeft u wel eens het gevoel gehad dat alles volmaakt was? (RI)	,606
Heeft u wel eens een ervaring gehad waaraan u een gevoel van verwondering overhield? (RI)	,517
Verklaarde variantie:	50,5 %
Cronbach's alpha:	,92

Extractie methode: Maximum Likelihood

12 Het item 248 'Heeft u wel eens een ervaring gehad die in woorden was uit te drukken' is buiten beschouwing gelaten. De gehele schaal heeft een Cronbach's alpha van ,893. Item 248 heeft een negatieve correlatie met de rest van de items (-,310), kennelijk is dit item niet zo betrouwbaar. Er blijft een schaal over van 13 items met een Cronbach's alpha van ,92.

In het SOCON-onderzoek (2000) is een lijst met vijf items gebruikt: een item over de introverte mystieke ervaring, een item over de extraverte mystieke ervaring en drie items over religieuze interpretaties van mystieke ervaringen (respectievelijk heilig, volmaakt en verwondering). Om de vrijmetselaar met de Nederlandse man te kunnen vergelijken werd op basis van deze 5 items van de Mysticism schaal van Hood ook een aparte factoranalyse uitgevoerd met het Maximum Likelihood criterium. Het item 'gevoel van verwondering' laadt laag op deze schaal. Deze factor verklaart 55% van de variantie en de betrouwbaarheid van de schaal is goed met een Cronbach's alpha van .79.

Tabel 2.12 Factor analyse en betrouwbaarheid 5 items uit de Mysticism schaal zoals gebruikt in het SOCON-onderzoek

Items	Factor 1
Heeft u wel eens het gevoel gehad één te zijn met alle dingen? (E)	,732
Heeft u wel eens een ervaring gehad waarbij ruimte en tijd niet bestonden (I)	,704
Heeft u wel eens het gevoel gehad dat alles volmaakt was? (Ri)	,639
Heeft u wel eens een ervaring gehad die u heilig zou willen noemen (Ri)	,619
Heeft u wel eens een ervaring gehad waaraan u een gevoel van verwondering overhield? (Ri)	,515
Verklaarde variantie	55%
Cronbach's alpha	,79

Extraciemethode: Maximum Likelihood.

Magisch denken. De Cloninger TCI-schaal (Cloninger Temperament and Character Inventory; Cloninger, 1994) meet met 240 vragen persoonlijkheidsaspecten, temperament en karakter. Voor het onderzoek in dit proefschrift is de vragenlijst voor de karakterschaal 'zelftranscendentie' gebruikt die magisch denken in kaart brengt. Overweging in deze was dat vrijmetselarij een aantal mystieke elementen kent en dat daar mogelijk ook magisch denken aan gerelateerd is om dit mentaal een plek te geven. Magisch denken wordt alleen in kaart gebracht voor de vrijmetselaar omdat deze elementen geen onderdeel waren van het eerder genoemde SOCON-onderzoek (2000). Op basis van de 13 items van de schaal is een factoranalyse uitgevoerd op basis van het Maximum Likelihood criterium. Er is één factor getrokken die 47% van de variantie verklaart en een hoger betrouwbaarheid heeft ($\alpha = .91$).

Tabel 2.13 Factoranalyse en betrouwbaarheid magisch denken

Items	Magisch Denken
Ik heb persoonlijke ervaringen gehad waarin ik me in contact voelde staan met een goddelijke en spirituele kracht	,754
Ik geloof dat ik zelf een buitenzintuiglijke waarneming ervaren heb	,718
Ik heb soms het gevoel dat mijn leven geleid werd door een geestelijke kracht, sterker dan elk anders menselijk wezen	,704
Het lijkt erop dat ik een zesde zintuig bezit. Dat me soms in staat stelt te weten wat er gaat gebeuren.	,678
Ik geloof dat alle leven afhangt van een of andere spirituele orde of kracht die niet geheel verklaard kan worden	,677
Ik geloof dat wonderen gebeuren	,664
Religieuze ervaringen hebben me geholpen de echte zin van het leven te begrijpen	,662
Ik denk dat buitenzintuiglijke waarneming (zoals telepathie en voorschouw) echt mogelijk is	,653
Ik voel soms een spirituele verwantschap met andere mensen die ik niet verwoorden kan	,652
Verslagen over mystieke ervaringen zijn waarschijnlijk alleen maar wensdromen	,602
Ik denk dat de meeste dingen die wonderen genoemd worden gewoon toeval zijn	,594
Ik denk dat het onverstandig is te geloven in dingen die niet wetenschappelijk verklaard kunnen worden	,585
Ik ben gefascineerd door de vele dingen in het leven die niet wetenschappelijk verklaard kunnen worden	,472
Verklaarde variantie:	46,8 %
Cronbach's alpha:	,91

Extractie methode: Maximum Likelihood

Ten behoeve van de verdere analyses zijn er drie databestanden aangemaakt: een bestand over de vrijmetselaar (n = 174), een bestand over de vrijmetselaar (n = 174) en de Nederlandse man (n = 502) en een bestand over de niet-christelijke vrijmetselaar (n = 162) en de christelijke Nederlandse man (n = 108).

Het eerste databestand bevat alle gegevens van de vrijmetselaar. Oorspronkelijk worden vijf generaties vrijmetselaren onderscheiden: de vooroorlogse, de stille, de protest-, de verloren en de pragmatische generatie. Er is echter gekozen voor een vergelijking van drie groepen generaties. Als eerste de oudere generaties (een combinatie van de vooroorlogse en de stille generatie), de protestgeneratie en de jongere generaties (een combinatie van de verloren en de pragmatische generaties). Als uit een t-test -waarin wordt onderzocht of gemiddelden van twee (onafhankelijke) groepen van elkaar verschillen - blijkt dat door het samenvoegen van generaties tot jongere en oudere generaties significante verschillen tussen de oorspronkelijke vijf generaties verloren zijn gegaan, worden die gepresenteerd.

Het tweede bestand is aangemaakt om de vrijmetselaar te kunnen vergelijken met de Nederlandse man. Daarin is gebruik gemaakt van een databestand afkomstig van het SOCON-onderzoek (2000), een langlopend onderzoek van de Radboud Universiteit van Nijmegen naar de sociaal-culturele ontwikkelingen van de Nederlandse bevolking. In dit onderzoek uit het jaar 2000 is een gestratificeerde random steekproef getrokken van 2896 Nederlanders, waarvan de vragenlijst uiteindelijk is afgenomen bij 1008 Nederlanders. De response was 43,7%. Deze steekproef kan als representatief worden beschouwd voor de Nederlandse bevolking (SOCON, 2000). Aangezien het hier de gehele Nederlandse bevolking betreft en de in het onderzoek betrokken vrijmetselaren alleen mannen zijn, is er een nieuw gegevensbestand gecreëerd, waarbij vrouwen buiten beschouwing werden gelaten. Dit resulteerde in een databestand met 174 vrijmetselaren en 502 'gewone' Nederlandse mannen. Er is gekozen voor een vergelijking van drie generaties (de stille generatie, de protestgeneratie en de jongere generaties). Omdat het SOCON onderzoek pas vanaf 1979 periodiek werd uitgevoerd, zijn er geen gegevens bekend van de vooroorlogse generatie Nederlandse mannen en kunnen van de oudere generaties Nederlandse mannen in het algemeen en vrijmetselaars alleen de stille generaties worden vergeleken.

Omdat er maar weinig vrijmetselaars zijn uit de verloren generatie en de pragmatische generatie werden deze, om ze te kunnen vergelijken, samengevoegd tot jongere generaties vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen. Deze generaties worden in hoofdstuk 3 en 4 beschreven.

Een derde bestand is aangemaakt om de niet-christelijke vrijmetselaar op elementen van hogere werkelijkheid te kunnen vergelijken met de christelijke Nederlandse man. Daarin wordt gebruik gemaakt van een onderzoek dat werd verricht door Esther Ticheler (2006) op basis van dezelfde gegevens van vrijmetselaren en de Nederlandse man, die ten grondslag liggen aan het huidige onderzoek. De onderzoekster kwam tot een vergelijkbare 'christelijke groep'. De christelijke man selecteerde zij uit dezelfde SOCON-gegevens op basis van het criterium dat mannen lid dienden te zijn van een christelijke kerk en regelmatig (minstens één a twee maal per week of maand) een kerkdienst dienden te bezoeken. Deze groep bestaat uit 108 christelijke mannen. Van deze groep is 39% rooms-katholiek, 19% Nederlands hervormd, 26% gereformeerd en 16% lid van een andere religieuze stroming. De gemiddelde leeftijd is 53 jaar. Van deze mannen heeft 10% de basisschool afgemaakt, 50% een LBO/MBO-opleiding en 27% heeft een HBO- of WO-studie afgerond. Deze groep wordt vergeleken met de vrijmetselaar. Bij het vergelijken van de vrijmetselaar met de christelijke man is er het risico van een vertekening omdat een aantal vrijmetselaren, naast het lidmaatschap van de vrijmetselarij, ook lid zijn van een christelijke kerk. Omdat van de 174 vrijmetselaren er 12 vrijmetselaren een christelijke achtergrond hebben, is een nieuwe groep niet-christelijke vrijmetselaren ($n = 162$)

ingevoerd die is vergeleken met de christelijke Nederlandse mannen ($n = 108$). Het geringe aantal christelijke vrijmetselaren ($n = 12$) staat echter een vergelijking met christelijke Nederlandse mannen in de weg.

2.4 Beschrijving verrichte analyses

Voor een eerste overzicht van gegevens van de vrijmetselaar zijn frequentietabellen gemaakt. Naast de gemiddelde scores per item worden, er ook percentages gegeven waarin onderscheid wordt gemaakt tussen percentages van de totaalscore en, waar van toepassing, percentages op basis van de kwalificaties 'eens/ helemaal eens'. Aanvullend werden voor de categorale variabelen kruistabellen berekend en, waar nodig, variantie-analyses (Anova en Ancova). Om inzicht te krijgen in de verschillen tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man worden beide groepen met elkaar vergeleken met behulp van kruistabellen, variantie-analyses met één onafhankelijke variabele (Anova) en variantie-analyses waarin wordt onderzocht wat de invloed is van de covariaat op de samenhang tussen de andere variabelen (Ancova). Bij alle analyses wordt een significantieniveau van 5% gehanteerd.

De vrijmetselaar en de Nederlandse man verschillen in opleidingsniveau en leeftijdsopbouw (generaties) significant van elkaar. Om de hoeveelheid data in de vergelijking vrijmetselaar versus Nederlandse man te reduceren, werd eerst vastgesteld in hoeverre groep (het onderscheid tussen vrijmetselaar en Nederlandse man) en generatie (indeling in drie generaties) met als covariaat opleiding significante effecten heeft op de te onderzoeken variabelen. In deze variantie analyses wordt η^2 (partieel eta kwadraat) vermeld als een indicator voor de effectgrootte en alleen die data worden gepresenteerd waarvan de partiële η^2 (eta-kwadraat) significant is ($p \leq .05$). Om de sterkte van de waarde te interpreteren wordt de volgende richtlijn gebruikt: .01 voor een klein effect, .06 voor een gemiddeld effect en .14 voor een groot effect (Cohen, 1988).

Zowel de kruistabellen als deze variantie analyses zijn opgenomen in de bijlage bij hoofdstuk 3. Mocht het effect marginaal zijn en er sprake zijn van een minimale overschrijding van de mate van de vereiste significantie ($p \leq 0,05$), dan zal gemotiveerd worden aangegeven voor zover er sprake lijkt te zijn van een trend. Voorwaarde is dan wel dat, op basis van de post-hoc analyses, er significante verschillen moeten zijn tussen de betrokken items.

Het verschil in generaties is van belang in deze analyses om verschillende redenen. Als eerste omdat de scores van zowel generaties vrijmetselaren als Nederlandse mannen, alsmede verschillen daartussen, informatief is ten aanzien van hoe beide groepen zich verhouden tot de veranderende tijdgeest en maatschappelijke en religieus/ spirituele veranderingen.

Generaties kunnen, als tweede, ook een beeld geven over verschuivingen in opvattingen en waarden in de tijd. In de analyses is, als het gaat om de graad van de vrijmetselaar (leerling, gezelschap, meester) de schaal aangepast. Omdat leerlingen en gezelschappen slechts een klein deel vertegenwoordigen binnen de vrijmetselarij is ervoor gekozen om van de variabele graad een dichotome variabele te maken: leerling of gezelschap vrijmetselaar versus meester vrijmetselaar. Ook verschillen op deze variabele zullen worden onderzocht in de analyses die volgen in hoofdstuk 3 en 4.

HOOFDSTUK 3

Resultaten: wie is de vrijmetselaar?

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op drie vragen omtrent de vrijmetselaar: wie is de vrijmetselaar, waarom wordt iemand vrijmetselaar en waarom blijft hij vrijmetselaar? Er wordt een beeld geschetst van zijn achtergronden, zijn motieven en zijn loyaliteit.

In de eerste paragraaf wordt ingegaan op zijn achtergronden: uit wat voor soort gezin komt hij, wat is zijn opleidingsniveau, hoe is hij opgevoed? Ook worden een aantal aspecten van zijn actuele situatie in kaart gebracht: zijn sociale status, politieke voorkeur, burgerlijke staat, kerkbezoek en lidmaatschap van een kerkgenootschap. Met behulp van het Vijf Factor model wordt inzicht verkregen in een aantal van zijn eigenschappen, waardoor de persoon van de vrijmetselaar meer tot leven komt. Nog meer inzicht wordt verkregen door na te gaan wat de vrijmetselaar bezig houdt en wat zijn aandacht heeft. Voor veel vrijmetselaren biedt de vrijmetselarij een methode om antwoorden te zoeken op existentiële (levens)vragen. In die antwoorden klinken opvattingen door over een hogere werkelijkheid. Zoeken is een centraal thema voor de vrijmetselaar. Drie modellen kunnen daarbij handvatten geven om meer te weten te komen over de 'zoeker', zijn manier van zoeken en de richting waarin gezocht wordt. Het eerder genoemde Vijf Factor model geeft informatie over de persoon, de Zoekschaal over zijn manier van zoeken en zijn scores op dimensies van een hogere werkelijkheid en denken over de dood geven de richting aan waarin hij zoekt. De laatste aspecten komen in hoofdstuk vier uitgebreid aan de orde als vrijmetselaars vergeleken worden met Nederlandse mannen in het algemeen.

Ondanks deze informatie kan toch een statisch beeld ontstaan van de vrijmetselaar. Daarom wordt tevens gestreefd naar inzicht in zijn dynamiek: wat hem bezig houdt, wat hem in beweging brengt, waar zijn betrokkenheid ligt en wat hem in de vrijmetselarij zo

aanspreekt. Want zijn zoektocht is niet uniek; buiten de vrijmetselarij is er een uitgebreid ‘religieus’ aanbod om een vergelijkbare zoektocht te maken. Deze zoektocht is van alle tijden en wordt op vele manieren beschreven. Het unieke zit veeleer in de manier waarop ieder zijn weg gaat en het ‘reisarrangement’ waarvoor men kiest. Dit roept in ieder geval twee vragen op: waarom kiest iemand voor de vrijmetselarij en wat maakt voor hem het verschil tussen de vrijmetselarij en andere zingevingssystemen?

In de tweede paragraaf staan de volgende vragen centraal: wat brengt iemand bij de vrijmetselarij en hoe heeft hij dat proces ervaren? Tussen het eerste contact met de vrijmetselarij en het moment van inwijding maakt iemand een aantal stappen die uiteindelijk leiden tot zijn inwijding. Door meer aan de weet te komen over zijn vragen, verwachtingen en twijfels in dat proces en wie daarbij betrokken zijn, kan het beeld van de vrijmetselaar nog meer reliëf krijgen. Onderzocht wordt de aspecten van de vrijmetselarij die de toetreders aanspreken, waar hij moeite mee had en vooral wat voor hem de doorslag gaf om toe te treden. Het toetreden kan een ingrijpende gebeurtenis zijn. Buitenstaanders hadden al begrepen dat het toetreden tot de vrijmetselarij geen vrijblijvende zaak is en in die zin is het te begrijpen dat de meeste kandidaten enige tijd nodig hebben voordat ze overgaan tot toetreding. Daarom wordt ook onderzocht wat hij verwachtte van zijn toetreden, zijn inwijding en welke twijfels hij daarbij had. Als zijn motieven, twijfels, verwachtingen bekend zijn, is echter nog niet bekend hoe het is om vrijmetselaar te zijn, wat de activiteiten zijn van een vrijmetselaar en of het zo goed bevalt dat men ook vrijmetselaar wil blijven.

In de derde paragraaf wordt onderzocht wat maakt dat iemand vrijmetselaar blijft. Daartoe wordt onderzocht wat de vrijmetselaar in zijn loge doet, welke rol de vrijmetselarij in zijn dagelijks leven speelt, hoe betrokken hij is bij de vrijmetselarij, wat hem daarin aanspreekt, waar hij twijfels en kritische vragen bij heeft. Interessant is dat de vrijmetselaar zelf vindt dat hij door zijn lidmaatschap veranderd is en of zijn omgeving dat ook zo ervaart. Omdat vrijmetselarij wordt gedefinieerd als een methode om bewuster in het leven te staan, speelt het zoeken naar antwoorden op existentiële vragen een belangrijke rol.

Zijn antwoorden op die vragen kunnen beïnvloed worden door zijn kijk op een hogere werkelijkheid, een begrip dat zoals wij later zullen zien, voor velerlei uitleg vatbaar.

Als nieuw groepslid wordt van de net toegetreden vrijmetselaar verwacht dat hij zich houdt aan de gebruiken en gewoonten van de groep. Door rekening te houden met de groepscode en door zijn gedrag daarop af te stemmen, kan er een proces van socialisatie optreden, waarbij mogelijk een stukje individualiteit wordt ingeleverd ten behoeve van de groep. Dit proces van aanpassen kan nog een stap verder gaan als de groep of haar gedachtegoed een zodanig grote invloed heeft op het nieuwe groepslid, dat zijn

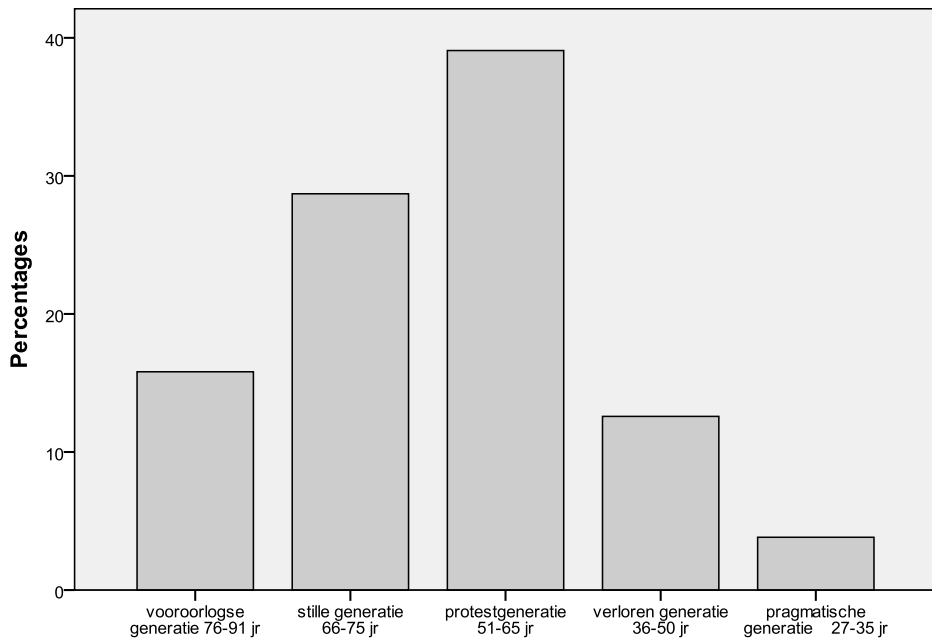
persoonlijkheid daardoor blijvend beïnvloed wordt. Dit wordt in de literatuur beschreven als geleidelijke bekering (Spilka et al., 2003). Daarom wordt onderzocht of de vrijmetselaar en zijn omgeving iets van veranderingen merken in het gedrag van de vrijmetselaar en in hoeverre het zijn van een vrijmetselaar van invloed is op het dagelijks handelen van de vrijmetselaar. Of hij uiteindelijk vrijmetselaar blijft, hangt af van meerdere zaken: blijft de vrijmetselarij hem aanspreken, zijn investering in tijd en energie in verhouding tot wat de vrijmetselarij hem oplevert en hoe pakken zijn twijfels en kritische vragen uit?

De vrijmetselarij mag dan wel spreken van een zoektocht naar het licht, maar ondanks het transcendente perspectief van een hogere werkelijkheid, is en blijft het mensenwerk. Het is niet voor niets dat broederschap binnen de vrijmetselarij een centrale plaats inneemt. Daarom is los van alle aandacht voor hogere werkelijkheid, transcendente perspectieven en levensvragen, de vraag: hoe gaan vrijmetselaren met elkaar om? Het maçonnieke motto voor de omgang met elkaar is: harmonie en samen. Dat roept echter de volgende vragen op: worden, onder het mom van harmonie en verdraagzaamheid, een aantal lastige kwesties niet bespreekbaar gemaakt? Is er geen spanningsveld tussen het individuele en het groepsbelang? Zijn zoektocht zal niet zozeer gaan over de vragen van alledag, daar zijn weer andere verenigingen voor, maar eerder over existentiële vragen. In die existentiële vragen spelen veranderende opvattingen over een hogere werkelijkheid een rol. In zijn inwijding heeft hij binnen de context van de vrijmetselarij daar voor het eerst kennis mee gemaakt. De daarop volgende initiaties zijn in feite uitwerkingen en verfijningen van deze eerste inwijding. Hij werd daardoor niet alleen lid van een groep, maar hij kwam ook in contact met een 'religieus' perspectief, waar hij in principe zijn gehele leven mee vooruit kan en dat hij individueel en met de leden van de groep kan beleven. Hoe hij dit religieuze perspectief inhoud geeft, staat niet los van zijn opvattingen over een hogere werkelijkheid. Het begrip 'hogere werkelijkheid' kan daarbij op vele manieren ingevuld en beleefd worden. Daarom worden niet alleen zijn opvattingen over een hogere werkelijkheid onderzocht, maar wordt ook hoe ontvankelijk hij is voor mystieke ervaringen en het bovennatuurlijke. Deze vragen zijn relevant omdat de vrijmetselarij uitgaat van een Opperbouwmeester des Heelals. Dit is een 'paraplubegrip' waar iedere vrijmetselaar zelf inhoud aan kan geven. Zo kunnen bijvoorbeeld zowel een diep gelovig christen als een atheïst beide vrijmetselaar zijn. Maar welke invulling men ook kiest, het zal in bijna alle gevallen een invulling van het begrip hogere werkelijkheid betreffen.

In de vierde paragraaf wordt tenslotte de tussenbalans opgemaakt, waar uitgebreid op wordt teruggekomen in het vierde hoofdstuk waar onderzocht wordt of er verschillen zijn in opvattingen en ervaringen tussen de generaties vrijmetselaren en de leerlingen, gezellen en meesters.

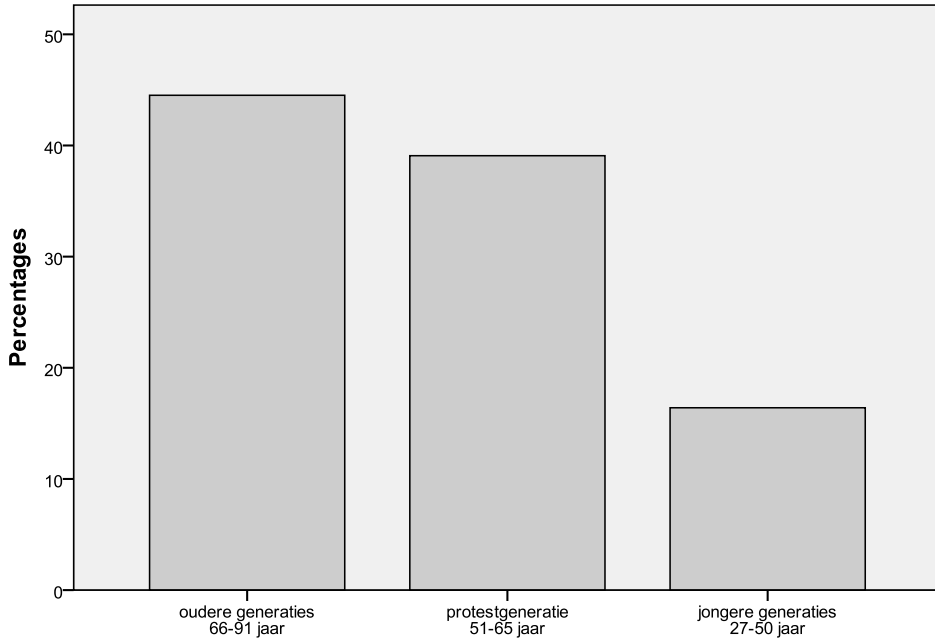
3.1. Wie is de vrijmetselaar?

Vrijmetselaar en leeftijd. De vrijmetselarij blijkt een vereniging te zijn van overwegend oudere mannen: de gemiddelde leeftijd van de vrijmetselaar bedraagt 62,5 jaar ($SD = 12,99$) en 84% is ouder dan 51 jaar. Hij treedt pas op latere leeftijd toe (gemiddeld op 45 jarige leeftijd) en blijft gemiddeld achttien jaren lid. De jongeren zijn onder- en de ouderen oververtegenwoordigd: 16% is afkomstig uit de vooroorlogse generatie, 29% uit de stille generatie, 39% uit de protestgeneratie, 13% uit de verloren generatie en 4% uit de pragmatische generatie (zie Figuur 3.1).

Figuur 3.1 Verdeling van generaties in de steekproef ($n = 174$), peildatum 1 maart 2005

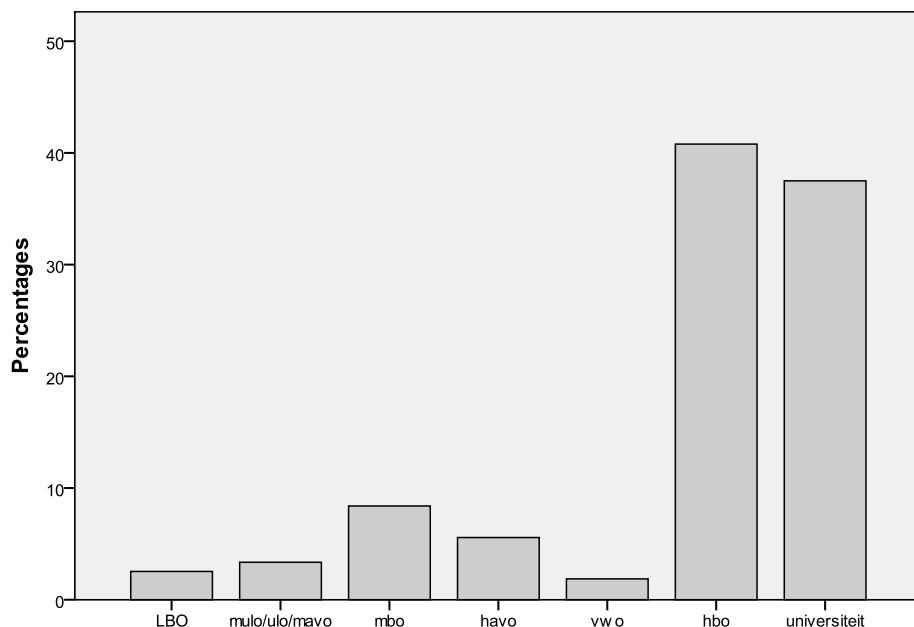
Er is echter gekozen voor een vergelijking tussen en met drie groepen generaties: de oudere generatie (een combinatie van vooroorlogse- en stille generatie), de protestgeneratie en de jongere generaties (een combinatie van de verloren en de pragmatische generatie; zie Figuur 3.2). De gegevens van de verloren en de pragmatische generaties zijn samengevoegd tot de jongere generaties omdat deze combinatie aantallen respondenten oplevert die beter te vergelijken zijn. Omdat mogelijk via deze samenvoeging van generaties significante verschillen tussen de oorspronkelijke vijf generaties verloren zijn gegaan, wordt dit middels t -tests onderzocht. Mocht er sprake zijn van verschillen, dan wordt dit in de tekst beschreven.

Figuur 3.2. Verdeling van respondenten over drie generaties.

De leeftijdsopbouw van de steekproef zal, indien representatief voor de populatie van vrijmetselaars, zorgen voor een snelle vergrijzing van het ledenbestand. Dit proces van vergrijzing zou nog enigszins getemperd kunnen worden door een toenemende groei van het aantal jongeren, maar de cijfers wijzen uit dat dit niet het geval is. Al meer dan vijftig jaar neemt het aantal jongeren dat toetreedt tot de Orde af: het aantal leden jonger dan vijfenveertig jaar liep terug van 22% in 1950, via 18% in 1990 tot 13% in 1997 (Akkermans, 1991; CTV, 1999). Was in 1997 de gemiddelde leeftijd 60,9 jaar (CTV, 1999) in 2005 is deze 62,5 jaar.

Het opleidingsniveau van de vrijmetselaar. De vrijmetselaar heeft een hoog opleidingsniveau: 78% heeft een hogere opleiding (41% HBO en 37% WO; zie Figuur 3.3).

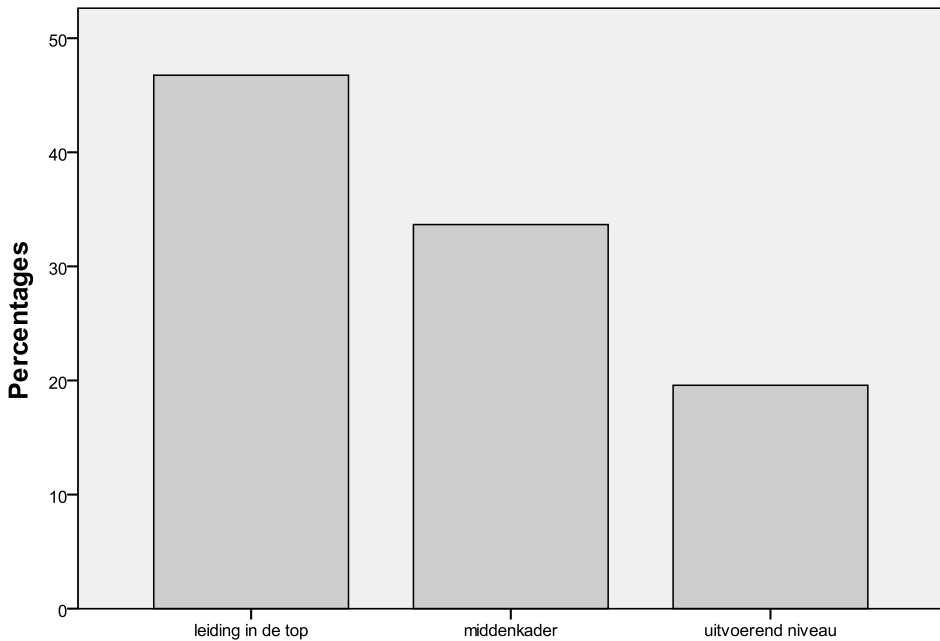
Figuur 3.3. Opleidingsniveau vrijmetselaars

De maatschappelijke positie van de vrijmetselaar. Meer dan de helft van de vrijmetselaren is of was actief in het bedrijfsleven en/of de commerciële sector en daarin treedt hij vaak in de voetsporen van zijn vader. Daarvan was namelijk 61% werkzaam in die sector. Bijna een kwart van de vrijmetselaren is werkzaam in de dienstverlening en de gezondheidszorg en een minderheid bij de overheid en in het onderwijs. De arbeidsoriëntatie van de partner van de vrijmetselaar is vergelijkbaar met die van de moeder van de vrijmetselaar: van de moeders heeft 27% en van de partners 23% een voorkeur voor het bedrijfsleven.

Een opvallende verschuiving is dat de partner van de vrijmetselaar actiever deelneemt aan het arbeidsproces dan de moeder van de vrijmetselaar: 9% van de partners van de vrijmetselaar is huisvrouw tegenover 37% van de moeders van de vrijmetselaar. Dit kan verklaard worden door de toenemende participatie van de vrouw op de arbeidsmarkt en de groei van de dienstensector (Thienpoint, 2001). De toenemende participatie van hun partner in het arbeidsproces wordt door een meerderheid van de vrijmetselaren

ondersteund: meer dan zestig procent vindt het belangrijk dat de partner een eigen werkring heeft. Ruim een kwart vindt dit niet belangrijk en een klein percentage (7%) vindt het niet wenselijk.

Niet alleen qua opleidingsniveau, maar ook wat betreft de maatschappelijke ladder scoort de vrijmetselaar hoog (zie Figuur 3.4). Het succes op de maatschappelijke ladder werd vastgesteld op basis van drie niveaus van functioneren: leidinggevend in de top van een instelling, werkzaam in het middenkader of werkzaam op uitvoerend niveau. Bijna de helft van de vrijmetselaren geeft leiding in de top van een bedrijf, een derde werkt in het middenkader en twintig procent is werkzaam op uitvoerende niveau. Het is dan ook niet verwonderlijk dat twee derde van de vrijmetselaren tot de conclusie komt dat de eigen carrière zeer succesvol is (geweest).

Figuur 3.4. Laatste vervulde positie op de arbeidsmarkt

In hoofdstuk 4 wordt de vrijmetselaar vergeleken met de Nederlandse man inzake zijn burgerlijke staat, en zijn religieuze, spirituele, godsdienstige en politieke voorkeur. In dat hoofdstuk zullen de onderzoeksgegevens statistisch onderbouwd worden. Hier worden alleen kort de kengetallen van de vrijmetselaar genoemd om een algemeen beeld te krijgen van de vrijmetselaar. Drie kwart van de vrijmetselaren is getrouwd en heeft een voorkeur voor de traditionele samenlevingsvormen. Hoewel de kans op een scheiding door de tijd

heen is toegenomen (één op de drie huwelijken eindigt in een scheiding; (CBS, 2012), zijn er onder de vrijmetselaren minder scheidingen. Een verschil in religieuze opvattingen kan een struikelblok zijn binnen een huwelijk. Dit lijkt echter nauwelijks te spelen voor de vrijmetselaar: de partner stelt zich ruimhartig op tegenover de maçonnieke activiteiten van de echtgenoot. Volgens zeggen van de vrijmetselaar staat meer dan de helft van de partners positief tegenover de vrijmetselarij, en een vijfde zelfs zeer positief. Een klein gedeelte (13%) interesseert het niet wat haar partner bij de vrijmetselarij doet terwijl 5% niets van de vrijmetselarij moet hebben.

De vrijmetselaar en de kerk. De meeste vrijmetselaren zien de vrijmetselarij als een methode en zeker niet als een religie in de zin van een godsdienst. Op de website van de Orde wordt vrijmetselarij gedefinieerd als ‘een methode om de persoonlijke geestelijke ontwikkeling en ethiek te bevorderen en zij kent geen dogma’s noch leerstellingen’ en wordt ingegaan op de vraag waarom ‘vrijmetselarij geen religie is’. Toch wordt hier gesteld dat de vrijmetselarij zich binnen de, in de inleiding gehanteerde, definitie van religie bevindt, waarin twee elementen centraal staan: de omgang met existentiële vragen in een zorgvuldig en gewetensvol beschouwen van een transcendente of transpersoonlijke dimensie¹³.

Er is altijd een zekere spanning geweest tussen de kerk en de vrijmetselarij. De meest voor de hand liggende verklaring daarvoor is dat de gevestigde religieuze orde afwijzend stond ten aanzien van vrije denkers van een andere orde. In 1738 werd de vrijmetselarij zelfs officieel door de paus verboden¹⁴. Een tweede veroordeling door de Heilige stoel volgde in 1751 met de bul ‘Providas’¹⁵. Wat dit conflict in loyaliteiten kan betekenen voor de vrijmetselaar werd geïllustreerd in een dissertatie over de filosofische en religieuze opvattingen van Weense vrijmetselaars in de periode 1780-1795 (Te Lindert, 1995).

De vrijmetselaren die lid zijn van een kerkgenootschap hebben vandaag de dag doorgaans geen probleem met dit dubbele lidmaatschap, immers volgens de grondwet van de Orde kan iedere vrijmetselaar naast zijn lidmaatschap van de Orde, ook lid zijn van een kerkgenootschap. Met behulp van de variabelen kerkbezoek en kerklidmaatschap wordt een beeld geschetst van de godsdienstigheid van de vrijmetselaar. Bijna twee derde van de vrijmetselaren heeft een christelijke opvoeding gehad. Een meerderheid daarvan is opgevoed in een protestant gezin (42%) en een minderheid in een katholiek gezin (24%). Maar dit heeft niet geleid tot vergelijkbaar lidmaatschap van een kerk en de frequentie van het kerkbezoek. Bijna drie kwart van de vrijmetselaren is op het moment

13 Deze twee elementen worden ontleend aan de (functionele) definitie van religie als de omgang met existentiële vragen (zie Batson, et al., en Jung’s beschrijving van religie als ‘een zorgvuldig en gewetensvol beschouwen van dat wat Rudolf Otto het numineuze heeft genoemd’.

14 Encycliek “In eminenti apostolatus specula” van paus Clemens XII

15 “Providas” van paus Benedictus XIV

van het onderzoek geen lid van een kerkelijk genootschap: slechts 9% is lid van de rooms katholieke kerk en 18% lid van de protestante kerk. Het kerkbezoek is bovendien laag: 89% procent van de vrijmetselaren gaat nooit of incidenteel naar de kerk, terwijl tien procent minimaal één keer in de maand naar de kerk gaan. De belangrijkste reden voor het kerkbezoek is bezinning en in mindere mate de inspiratie en het sociale element.

Verderop in dit proefschrift wordt stilgestaan bij de volgende vragen: is er een samenhang tussen de kerkelijke opvoeding van de vrijmetselaar en diens toetreding tot de vrijmetselarij? Is zijn eventuele godsdienstige achtergrond nog van invloed op zijn vrijmetselaar zijn? Het antwoord op deze vraag is niet onbelangrijk omdat in de tweede helft van de vorige eeuw het religieuze landschap ingrijpend gewijzigd werd. Het instituut kerk en de traditioneel christelijke levensbeschouwing verloren daarin veel terrein. Vrijmetselarij heeft raakvlakken met de traditioneel christelijke levensbeschouwing en, in haar methode en rituelen, wordt nadrukkelijk verwezen naar Bijbelse teksten, mythen en symbolen. Niet uitgesloten kan worden dat, omdat vrijmetselarij werd geassocieerd met die traditioneel christelijke levensbeschouwing, dit de belangstelling voor de vrijmetselarij in die periode in de weg heeft gezeten.

Verenigingparticipatie. Verenigingsparticipatie wordt vaak gezien als een indicator van sociale cohesie. De mate waarin mensen lid zijn van verenigingen, geeft aan in welke mate ze betrokkenheid met elkaar tonen en contact met elkaar hebben. De vrijmetselarij manifesteert zich in loges, die verenigingen zijn naar Nederlands recht. Deze juridische vorm kent haar spirituele variant in de broederschap.

Om de verenigingsparticipatie van de Nederlandse vrijmetselaar in beeld te krijgen is er een onderscheid gemaakt naar vormen van verenigingsleven. Ruim een kwart van de vrijmetselaren (27%) is lid van een sportvereniging. Het hoogste percentage (> 4%) betreft hier sporten met een relatief hoge sociale status: golf, tennis en hockey, terwijl voetbal als 'niet-elitaire' sport door slechts 2% van de respondenten worden beoefend. Een klein deel (7%) van de vrijmetselaren is lid van serviceclubs, zoals Rotary, Lions en Kiwanis. Iets meer dan een kwart van de vrijmetselaren is lid van een beroepsvereniging. In het algemeen kan men zeggen dat, naast de vrijmetselarij, bijna een derde van de respondenten nog lid is van een of meerdere andere verenigingen.

Buitenlid. Los van het feit dat een vrijmetselaar bij iedere reguliere loge op bezoek mag gaan (visiteren), kan hij de arbeid buiten zijn eigen loge op twee manieren een structureel karakter geven: als buitenlid en als lid van de vervolgpaden. Door buitenlid te worden kan hij in een andere loge (in de blauwe graden) deelnemen aan de arbeid. Ruim een kwart (29%) van de vrijmetselaren is buitenlid, i.e., men blijft lid van de eigen loge, maar gaat daarnaast een verbinding aan met andere loges, waar men als volwaardig lid kan

deelnemen aan de arbeid. Als buitenlid, ook wel genoemd buitengewoon lid, heeft hij geen stemrecht in die loge. De belangrijkste reden die respondenten noemen van een buitenlidmaatschap is 'verhuizing' (29%). Omdat door verhuizing de afstand tussen de nieuwe woonplaats en de plaats van de moederloge te groot wordt, zoekt men een loge in de buurt, zonder het contact met de moederloge te verbreken. Er zijn ook andere redenen om buitenlid te worden: het verbreden van het maçonnieke perspectief (25%), onvrede over de gang van zaken in de eigen loge (5%) en de aanwezigheid van goede bekenden, familie of vrienden in de andere loge.

Vervolgpaden. Als men één jaar meester-vrijmetselaar is, dan kan men lid worden van de vervolgpaden (de obediënties, de voortgezette werkwijzen), die een vervolg vormen op de blauwe graden. Deze vervolgpaden zijn autonome graden, die niet vallen onder de jurisdictie van de Orde. Zij hebben alle gemeen dat zij voortbouwen op de basis van de blauwe graden. Meer dan de helft van de vrijmetselaren (52%) is geen lid van de vervolgpaden. 8% van alle vrijmetselaren is lid van de Hogere Graden, 8% is lid van het Koninklijk Gewelf, 7% van de Afdeling van de Meestergraad (Bouwhutten), 5% van de Schotse Ritus en 1% van de Angelsaksische Orde(n). 16 % van de vrijmetselaren die lid zijn van één der vervolgpaden, zijn lid van meerdere obediënties.

Het zijn vaak dezelfde vrijmetselaren die elkaar ontmoeten in de diverse obediënties, waardoor een maçonniek netwerk ontstaat. De volgende combinaties hebben de hoogste score: het Koninklijk Gewelf, Hogere graden en Meestergraad (Bouwhutten); de combinatie het Koninklijk Gewelf, Hogere Graden en Schotse Ritus en de combinatie het Koninklijk Gewelf en de Schotse Ritus. Het instellen van de vervolgpaden kan begrepen worden als twee niveaus van maçonnieke arbeid: het basiswerk in de blauwe graden en de verdieping in de vervolgpaden. Maar de vraag of dit zo is kan alleen beantwoord worden als meer bekend is over de redenen van het ontstaan van de vervolgpaden. Is het een vorm van kritiek op de diepgang van de blauwe graden, wordt het ingegeven door een behoefte aan exclusiviteit, of is het een manier waarmee men beoogt om tot (steeds) dieper inzicht en bewustzijn te komen? De introductie in 1776 door Dermott van de graad van de Royal Arch, de voorloper van de graad van het huidige Koninklijk Gewelf bijvoorbeeld, moet gezien worden als een vorm van kritiek op de koers van de Grand Lodge of England (Piatigorsky, 1997).

De vervolgpaden hebben per definitie een exclusief element: hoe hoger men komt in de graden, hoe geringer het aantal leden. Er is ook een graad die men alleen kan verkrijgen als men er voor gevraagd wordt. Het element van exclusiviteit is inherent aan de inwijdingsrituelen. Immers, door de inwijding wordt men ontvangen in een kleine club van getrouwen die over een aantal essentiële uitgangspunten en principes gelijk gestemd zijn en die - niet onbelangrijk - (een aantal) ervaringen daarin met elkaar gemeen hebben.

Politieke voorkeur. Onder de paraplu van de vrijmetselarij kunnen vogels van uiteenlopende politieke pluimage elkaar vinden. Het maçonnieke perspectief biedt kennelijk voldoende ruimte voor ieders politieke opvatting, zo lang dit maar niet indruist tegen een aantal universele principes. De terughoudendheid in de loges om over politiek te spreken als dit de harmonie binnen de loge kan verstoren en het feit dat 12% geen politieke voorkeur heeft, spelen daar ook een rol in. Als uitgegaan wordt van de zes grootste politieke partijen dan stemt, anno 2005, 42% op de VVD. Dit is niet zo verwonderlijk omdat zowel de leden van de VVD als de vrijmetselaar een aantal gemeenschappelijke kenmerken hebben: bovengemiddeld niveau van opleiding en inkomen, liberale oriëntatie als ook een bovengemiddelde sociale status. Dit versterkt het beeld van de vrijmetselarij als een elitaire club. Van de resterende vijf grote partijen neemt de PvdA 12% voor haar rekening en het CDA 9%. 12% van de respondenten geeft aan geen politieke voorkeur te hebben terwijl 8% in de categorie ‘overige politieke voorkeuren’ valt.

Eigenschappen. Na alle informatie over sociale achtergrondvariabelen blijft er toch de intrigerende vraag: wie is nu de vrijmetselaar? Daaraan gekoppeld speelt de vraag: hebben vrijmetselaars ‘iets’ dat niet-vrijmetselaren niet hebben? Ongetwijfeld speelt hier in mee dat, als iets onbekend en mysterieus is, dit tegelijkertijd een behoefte genereert om iets tastbaars te vinden waar men, meestal tijdelijk, enige houvast aan kan ontleen.

Een invalshoek om meer over de persoon van de vrijmetselaar te weten te komen is het eerder genoemde Vijf Factor model. De persoonlijkheidsprofielen van de vrijmetselaar en Nederlandse man hebben veel gemeen. Zoals blijkt uit Tabel 3.1 scoort de vrijmetselaar in vergelijking met de Nederlandse man lager op de persoonlijkheidskenmerken introversie ($t = -5,38, p < .05$) en neuroticisme ($t = -4,5, p < .05$). Op consciëntieusheid ($t = 2,57, p < .05$) en openheid ($t = 3,5, p < .05$) scoort de vrijmetselaar juist hoger terwijl er op vriendelijkheid ($t = 1,28, ns$) geen verschil is tussen de groepen mannen.

Tabel 3.1 Eigenschappen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen: gemiddelden en standaarddeviaties .

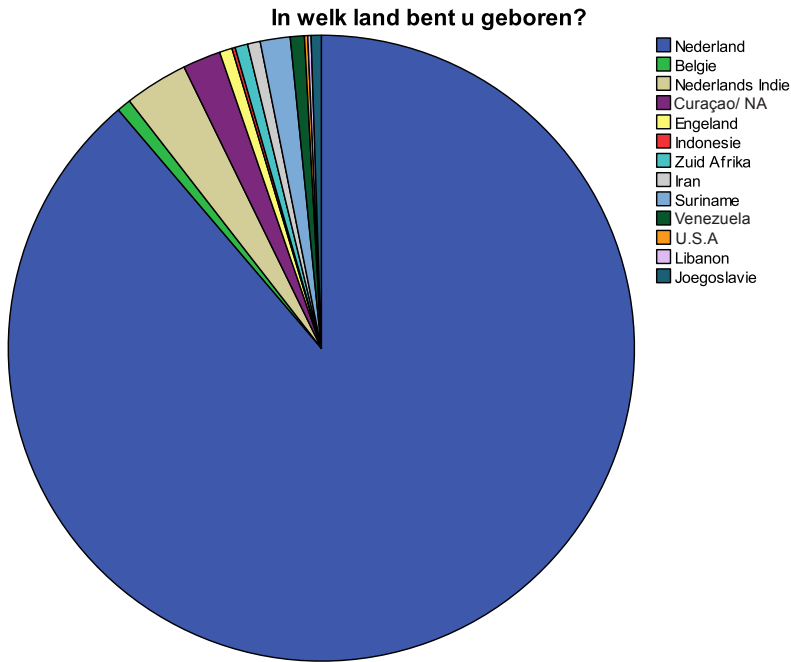
Eigenschappen	Vrijmetselaars		Nederlandse mannen	
	M	SD	M	SD
Introversie	2,5	0.80	2,9	0.51
Consciëntieusheid	3,5	0.54	3,4	0.44
Openheid	3,5	0.76	3,3	0.65
Neurotisch	2,3	0.73	2,6	0.66
Vriendelijkheid	3,9	0.86	3,9	0.46

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Op basis van de eerder genoemde zoekschaal werd vastgesteld dat de vrijmetselaar bovengemiddeld bereid is zich steeds te bevragen betreffende zijn existentiële vragen ($M = 3.8$, $SD = 0.69$), anders gezegd een open dialoog aan te gaan met zijn existentiële vragen. Zoals later duidelijk zal worden scoort hij daarop beduidend hoger dan de Nederlandse man. Eén van de aspecten van de maçonnieke rituelen en symboliek is dat zij de vrijmetselaar helpen in zijn zoektocht naar het onkenbare en onzegbare om zo 'het geheim' te vatten. Bij wat men zich moet voorstellen bij 'het geheim' wordt later ingegaan, maar 'het zoeken' zit hem in het bloed: het is daarom dat de profaan, die aan de poort van de loge klopt om ingewijd te worden, te horen krijgt: 'Zoekt en gij zult vinden'.

Terugblik jeugd tot en met middelbare schooltijd. De vrijmetselaar heeft een positieve houding ten aanzien van het leven. De vreugdevolle momenten van het leven hebben meer bijgedragen aan zijn ontvankelijkheid voor de vrijmetselarij ($M = 3,7$, $SD = 1.21$) dan de pijn van het leven ($M = 2,7$, $SD = 1.44$; $t = 6,41$; $p < .001$). Naast het gezin, waar het kind zich de spelregels van het leven eigen maakt, ontwikkelt het kind zich ook in relatie met zijn buitenwereld. Daarom werd gevraagd hoe men zijn jeugd en schooltijd heeft ervaren: de school als brug naar de buitenwereld. Bijna de helft van de respondenten (47%) kijkt met veel plezier terug op zijn jeugd, 39% op zijn middelbare schooltijd en 35% op zijn lagere schooltijd. Uit de toelichting op de antwoorden bleek dat met name als positief werden ervaren het gemak en het plezier van leren en de goede vrienden waar men mee in contact kwam. Het moeilijkste waren de eenzaamheid, het pesten, de moeite met het leren, de moeite met autoriteiten en de oorlogstijd. Kortom, er ontstaat een beeld van licht en donker, plezier en pijn: in de vrijmetselarij is er in de werkplaats een geblokte vloer van zwarte en witte vierkante tegels, die elkaar afwisselen en symboliseren dat licht en donker bij het leven horen.

De nationaliteit. Het beoefenen van de vrijmetselarij blijkt in hoofdzaak een autochtone bezigheid te zijn. De meeste vrijmetselaren hebben de Nederlandse nationaliteit (98%) en daarvan heeft een klein deel een dubbele nationaliteit (3%). Een kleine minderheid (7%) van de vrijmetselaren met een Nederlandse nationaliteit zijn geboren in het voormalige Nederlands Indië (de Oost), de Nederlandse Antillen, Curaçao en Suriname (de West). De inbreng van de vrijmetselaren uit de Oost kan verklaard worden door het proclameren van de onafhankelijkheid van Indonesië en de daaropvolgende repatriëring naar Nederland. Naast het voormalige Nederlands Indië kennen ook Suriname en de Nederlandse Antillen een maçonnieke traditie. De reguliere loges in Suriname en de Nederlandse Antillen werken vandaag de dag nog onder het gezag van het Grootoosten der Nederlanden en broeders met wortels in de West zijn lid van Nederlandse loges.

Figuur 3.5 In welk land bent u geboren?

Er zijn geen vrijmetselaren die lid zijn van een ‘religieus islamitische vereniging’, zoals er wel vrijmetselaren lid zijn van een christelijke kerk. Mogelijk spreekt ondanks haar uitgangspunt van universele religie vrijmetselarij niet-westerse allochtonen minder aan. Mogelijk heeft dit te maken met klassieke en christelijke fundamenteën waar de Westerse wereld en vrijmetselarij erfgenaam van zijn. Mogelijk ook dat islamieten zich wel twee maal bedenken alvorens toe te treden omdat de eventuele consequenties van het bestempelen tot ongelovige (kafir) ingrijpend kunnen zijn. Waarschijnlijk speelt hier ook nog een andere – en wellicht zwaardere – verklarende grond een rol: de Islam ziet zich als de laatste en volmaakte openbaring van God en heeft een universele gelding en dito drang om zich in de wereld universeel te vestigen. Dit lijkt een belangrijke overweging om niet lid te worden van een andere stroming die universeel wil zijn^{16 17}.

16 De Koran, zoals uitgegeven door de Ahmadiyya Beweging (1954,2007) is daar een indicatie voor (blz 1 t/m180), maar het vraagt nadere studie om tot een gewogen en genuanceerd oordeel te komen in deze.

17 Dit is overigens wel een item voor vervolgonderzoek omdat volgens het *Rapport Godsdiensstige veranderingen in Nederland* (SCP,2006) het voorzichtige vermoeden bestaat dat anno 2020 Nederland een land zal zijn van buitenkerkelijken (72%) met twee omvangrijke groepen of kerken: rooms-katholieken (10%) , islam (8%) met een terugloop voor Nederlands-hervormd (2%) en gereformeerd (2%).

De Engelsen, die 1% van het huidige ledenbestand van de Orde vormen, zijn een rode draad door de nationale maçonnieke geschiedenis van de vrijmetselarij. Zij hebben mede aan de wieg gestaan van de huidige vrijmetselarij en het Grootoosten der Nederlanden. Hoewel soeverein, onderschrijft de Orde de maçonnieke uitgangspunten van de United Grand Lodge of England. In de beginperiode van de vrijmetselarij in Nederland waren het bijvoorbeeld Engelse en Schotse handelslieden die in 1721 – nog geen vier later dan 1717, het jaar dat gezien wordt als de geboortedatum van de moderne vrijmetselarij – maçonnieke bijeenkomsten organiseerden in Rotterdam en zo mede een basis legden voor de Nederlandse vrijmetselarij ('Zij brachten het licht aan de Maas'; Kwaadgras, 2002). Vandaag de dag is er nog steeds een Rotterdamse loge (Concord) met veel Engelsen onder haar leden, die haar ritualen in het Engels en naar Engels model uitvoert.

3.2 Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden?

Het eerste contact met de vrijmetselarij wordt vaak gelegd via bekenden. In bijna twee derde van de gevallen (65%) komt de vrijmetselaar in contact met iemand uit zijn directe omgeving.

Het zijn bekenden, in ieder geval mensen, die de betrokkene regelmatig ziet: iemand uit de vriendenkring (28%), uit zijn gezin of familie (23%) of de werkomgeving (15%). Als men iemand informeert over de vrijmetselarij met in het achterhoofd dat het iets voor de betrokkene kan zijn, dan heeft men toch vaak het idee: dat zou wel eens een goede medebroeder zijn, hij zou goed in onze club passen. Zo wordt een eerste contact gemaakt, waarbij de initiatiefnemer (ook wel 'advocaat' genoemd) niet alleen de persoon kent en wat hem bezighoudt, maar ook de maçonnieke cultuur en groep, waarin de potentiële kandidaat mogelijk zijn plaats gaat vinden. Het is een win-win situatie met als bonus dat, tijdens het proces van toetreden, een vertrouwd persoon in de buurt is. Dit lijkt het proces van socialisatie te vergemakkelijken en de wijze waarop het individu steeds meer deel wordt van de groep. Overigens begint de persoonsgebonden introductie wat losser te worden. Vrijmetselaren hebben ook op andere manieren hun weg naar de loge gevonden: via een informatiebijeenkomst (12%) - dit heeft als voordeel dat men de sfeer kan opsnuiven -, via de media (8%), via schriftelijke informatie (4%) en via Internet (3%). Op dit moment zijn er een aantal goede maçonnieke sites en het zijn vooral de jongeren die vervolgens goed gedocumenteerd aankloppen bij een loge op basis van hun eerste kennismaking via het Internet. In een eerder artikel werd gewezen op het risico van de vluchtige aanmelding die het gevolg kan zijn van informatieverspreiding via internet: men meldt zich aan, maar men is al weer vertrokken, voordat men eigenlijk is aangekomen (Heijdanus, 2006).

Van de nieuw aangenomen broeders beëindigt een niet onaanzienlijk deel binnen zes en een half jaar na toetreding het lidmaatschap van de Orde. Uit een analyse van het

aantal aannemingen bij een grote Rotterdamse loge zijn er, in het werkjaar 2003/2004, 15 broeders met een maçonnieke leeftijd van maximaal 6,5 jaar. Daarvan moest vastgesteld worden dat binnen 6,5 jaar 20% van die broeders, het lidmaatschap van de Orde heeft beëindigd. In de maçonnieke terminologie heet dit 'het dekken van de Orde' (Heijden, 2006). Daarbij moet in aanmerking worden genomen dat naar schatting 20% van het aantal kandidaten, dat zich officieel heeft aangemeld voor toetreding, afgewezen wordt, dan wel de kandidatuur intrekt¹⁸. Een mogelijke oorzaak van het vroegtijdige vertrek kan ook zijn dat de nieuwe leerling aan zijn lot wordt overgelaten, maar er zijn ook andere oorzaken die dit grote verloop kunnen verklaren. Het is niet voor niets dat de eerder genoemde Commissie Toekomst Verkenning (CTV, 1999)¹⁹ wees op het risico van imagooverlies als broeders op korte termijn de Orde dekken. Er zijn twee ontwikkelingen waardoor dit risico alleen maar groter zal worden. Zoals zojuist gesteld, melden, met behulp van moderne communicatiemiddelen (Internet), kandidaten zich op een geheel andere manier bij de tempelpoort. Vroeger werd men geïntroduceerd door een bekende die redelijkerwijs in kon schatten hoe de broederschap zou vallen bij de profaan en andersom. Dit gaf een zekere garantie voor het proces van socialisering. Degenen die op een andere manier de weg vinden naar de loge kunnen in het kader van de continuïteit van de loge een risicofactor zijn.

Het risico van vervroegd uittreden is ook groter geworden omdat men weliswaar bereid is zich te verbinden aan een religieuze groep, maar ook eerder geneigd is zijn religieuze en spirituele heil elders te zoeken als het bestaande aanbod geen meerwaarde meer heeft voor de betrokkene.²⁰

Door zijn toetreden tot de vrijmetselarij gaat de vrijmetselaar in principe een langdurig verbond aan. In de tweede helft van de vorige eeuw had de vrijmetselarij niet ten onrechte het imago van een gesloten, naar binnen gekeerde club. De laatste decennia heeft zich een ontwikkeling ingezet, waarin meer openheid naar de buitenwereld wordt betracht. Er wordt nog steeds niet aan werving gedaan, wel worden er initiatieven genomen waardoor geïnteresseerden zelf contact kunnen maken met de vrijmetselarij. Daarnaast kent een groot aantal loges nu het fenomeen van de avond voor belangstellenden. Een loge houdt een avond waarop mensen, die geïnteresseerd zijn in de vrijmetselarij, kennis kunnen maken met de sfeer binnen een loge. Hier wordt zichtbaar hoe het oude systeem van de

18 Schatting gebaseerd op het overzicht Grootsecretariaat van kandidaten in de periode 2001-2007.

19 CTV ingesteld op Grootoosten van 1997, haar rapportages zijn bedoeld als discussiestuk over de toekomst van de Orde van vrijmetselaren werkend onder het Grootoosten der Nederlanden.

20 Dit wordt bevestigd in interview C.Taylor 17.09.2011 in Trouw over het verlies aan religie en de steeds losser wordende band tussen mensen en groepen in de samenleving.

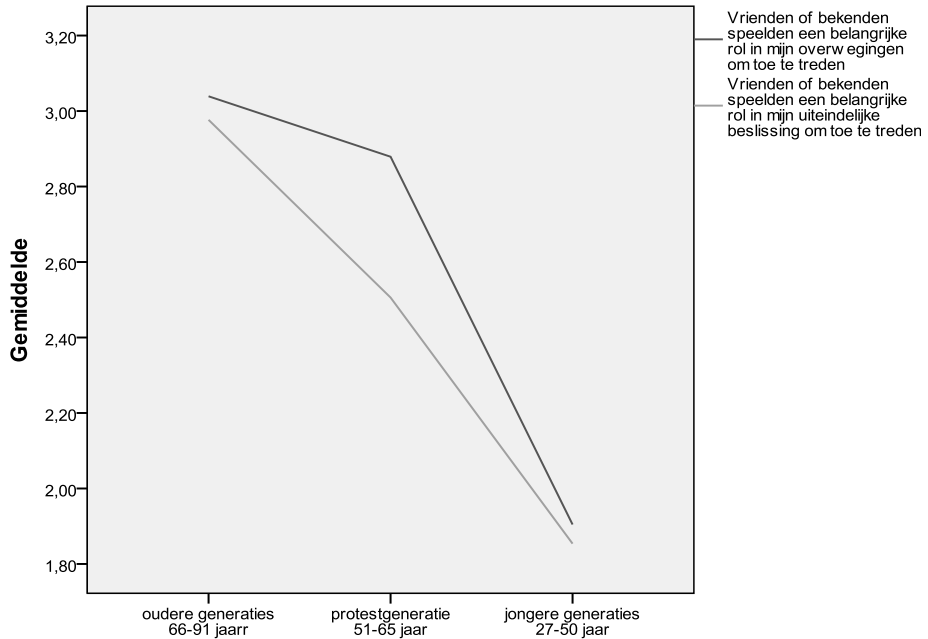
voorspraak door een vrijmetselaar verschuift in de richting van het maken van ruimte, opdat degenen die zelfstandig op zoek zijn, zich kunnen oriënteren.

Wat beweegt iemand om toe te treden? Naast vragen over de vrijmetselarij (37%) zijn het vooral de existentiële vragen die mensen op het spoor lijken te zetten van de vrijmetselarij (52%). Voor 63% van de respondenten bleek in de belangstellende fase, de verstrekte informatie goed aan te sluiten op hun vragen. Naast goede informatie is ook een luisterend oor van belang. Een vijfde gaf aan dat er goed werd geluisterd en dat, in de openingsvragen, gehoord werd waar de eigenlijke vraag van de belangstellende overging. Een kleine minderheid van de respondenten (11%) kreeg in dat eerste contact geen antwoord op haar vragen, maar trad desondanks wel toe. Dit sluit aan op de gegevens uit literatuuronderzoek, waaruit blijkt dat een niet onaanzienlijk aantal vrijmetselaren eerder *ondanks* dan *dankzij* hun eerste ontmoeting met de vrijmetselarij toetrad tot de vrijmetselarij (Heijden, 2006).

Het besluit om toe te treden tot de vrijmetselarij neemt enige tijd. Iemand doet er gemiddeld genomen vier en een half jaar over voordat hij daadwerkelijk toetreedt. Het is dus geen impulsieve beslissing. Begrijpelijk, omdat het commitment dat wordt aangegaan in principe een verbintenis is voor het leven, waaruit meer een intentie spreekt dan een juridische gebondenheid voor het leven aan de vrijmetselarij. Mogelijk is dit aanleiding tot misverstanden.

Door de inwijding wordt een broeder lid van de Orde en de loge, maar niets staat hem in de weg om zijn lidmaatschap te beëindigen. Maar met alle respect voor die opzegging, voor de vrijmetselarij blijft hij vrijmetselaar. Dit moge blijken uit het feit dat, als hij later weer wil intreden en er besloten wordt tot zijn wederopneming, daar geen nieuwe inwijding aan verbonden is, hij is immers al ingewijd.

Vrienden of bekenden spelen een belangrijke rol in overwegingen om toe te treden als ook in zijn uiteindelijke beslissing. In de literatuur wordt gesproken van een 'advocaat' als iemand, die de belangstellende onder zijn hoede neemt en hem ondersteunt in zijn eerste en volgende stappen op het maçonnieke pad. In het inwijdingsproces wordt deze ondersteunende rol benadrukt. De kandidaat krijgt een geleider toegewezen die hem bij zal staan in de moeilijkheden op de door hem te ondernemen (symbolische) reizen van het inwijdingsritueel. Het is goed gebruik dat de geleider een persoon is die in een bijzondere relatie staat tot de betrokkene. Het kan de vrijmetselaar zijn die een rol speelde in zijn zoektocht naar de vrijmetselarij of een goede vriend of bekende.

Figuur 3.6. Invloed van vrienden en bekenden op beslissing en overwegingen van vrijmetselaren om toe te treden voor drie generaties vrijmetselaren

De mate waarin de kandidaat-vrijmetselaar vrienden en bekenden een rol laat spelen in zijn overwegingen en beslissing tot toetreding varieert per generatie. De vrijmetselaar van de jongere generaties laat zich daarin minder beïnvloeden dan die van de oudere generaties [$F(2,153) = 7.02, p < .05, \eta^2 = 0,08$]. Dit geldt ook voor zijn beslissing om toe te treden: op de vrijmetselaar van de jongere generaties hebben vrienden en bekenden minder invloed dan op de vrijmetselaar van de oudere generaties [$F(2,153) = 6.25, p < .05, \eta^2 = 0,08$]. Als de kandidaat blijkt heeft gegeven van zijn belangstelling en het besluit heeft genomen de loge te verzoeken om toelating, gaan er een aantal procedures in werking die uiteindelijk kunnen leiden tot zijn daadwerkelijke toetreding. Naast het schrijven van een levensbeschrijving en het invullen van een aanmeldingsformulier waarin men zijn aanvraag tot toetreding motiveert, zijn er een aantal ontmoetingen met leden van de toekomstige loge om vast te stellen of de kandidaat in zijn toekomstige loge datgene zal vinden waar hij naar op zoek is en of de loge een broeder opneemt die de maçonnieke uitgangspunten onderschrijft en die past in de cultuur van de loge.

Kort samengevat wordt er getoetst of betrokkene een vrij man is van goede naam die op een respectvolle wijze met zijn medemens omgaat en het bestaan van een hogere werkelijkheid onderschrijft. Er vindt een gesprek plaats met twee voorstellend meesters en de voorzittend meester van de loge. Hun rapportages komen bij een commissie van

onderzoek van de loge die op basis van de rapportages een gesprek heeft met de kandidaat en een advies uitbrengt aan de meester vergadering die uiteindelijk kan besluiten tot toelating. Als de Orde vervolgens geen bezwaar heeft, staat niets de inwijding tot vrijmetselaar in de weg.

Welke verwachtingen heeft iemand die toe wil treden tot de vrijmetselarij? Met behulp van gemiddelden op een vijfpuntschaal blijkt dat de kandidaat vooral verwachtte dat zijn toetreden hem verdieping van zijn leven zal geven. Hij hoopte gelijkgestemden te ontmoeten. Daarnaast zijn de verwachtingen ten aanzien van broederschap, spiritualiteit en antwoorden op existentiële vragen ($M = 3,6$) minder hoog gespannen (zie Tabel 3.2).

Tabel 3.2. Verwachtingen kandidaat ten tijde van zijn toetreden: gemiddelden en standaarddeviatie.

Verwachtingen kandidaat bij toetreden	M	SD	n	Antwoordoptie eens (4) en helemaal eens (5)
Verdieping in mijn leven	4,3	0.8	163	87%
Ontmoeten van gelijkgestemden	4,2	0.9	159	78%
Broederschap	3,9	1.1	163	68%
Spiritualiteit	3,6	1.1	147	65%
Antwoord op existentiële vragen	3,6	1.0	157	56%
Kans ander mens te worden	3,0	1.2	154	32%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Zoals blijkt uit Tabel 3.3. variëren naar zijn opvatting over een Hogere macht, ook zijn ervaring van de inwijding en zijn verwachtingen ten tijde van zijn toetreden tot de vrijmetselarij. Voor de vrijmetselaar die meer gelooft in een hogere macht blijkt zijn inwijding meer een mystieke ervaring, verwachtte hij meer antwoord te krijgen op zijn existentiële vragen en schatte hij ten tijde van zijn toetreden de kans een ander mens te worden hoger in dan de vrijmetselaar die minder gelooft in een 'hogere macht' (de combinatie deïsme/ theïsme).

Tabel 3.3. Geloof in een hogere macht: Mystieke ervaring en verwachtingen bij toetreden (laag-/hoog).

Geloof in Hogere Macht	Laag		Hoog		Chi ²
	n	%	n	%	
(1).Inwijding is mystieke ervaring	27	28	31	65	21.3 (df 4) p = .00
(2).Verwachting bij toetreden antwoord te krijgen op existentiële vragen	45	47	44	76	13.3 (df 4) p = .01
(3).Verwachting bij toetreding de kans om een ander mens te worden	19	20	25	54	17.0 (df 4) p = .00

(1): 0 cellen < 5 verwacht aantal = 8. (2): 2 cellen <5 verwacht aantal = .64 (3): 1 cell <5 verwacht aantal = 4.96

De ingrijpende ervaring van de inwijding heeft zich voor een meerderheid in de loop der tijden verdiept: deze verdieping in de tijd kan begrepen worden vanuit de optiek dat die eerste ervaring een blauwdruk is voor alle verdere initiaties. In de mate waarin die eerste ervaring van inwijding zich door de tijd heeft verdiept onderscheidt de protestgeneratie ($M = 4,3$, $SD = .85$) zich van de jongere generaties ($M = 3,7$, $SD = 1.01$) [$F(2, 142) = 3.88$, $p < .05$, $\eta^2 = .05$]. Ondanks zijn onzekerheden en bedenkingen rond het toetreden, blijkt deze stap voor een grote meerderheid achteraf passend bij de fase in hun leven. Die onzekerheid is niet zo verwonderlijk: men betreedt immers het onbekende. De vrijmetselarij is niet scheutig met informatie over de inwijding, omdat die kennis afbreuk doet aan de effecten van de inwijding. De beeldvorming over de vrijmetselarij in de buitenwereld over de geheime aspecten van de vrijmetselarij geeft de kandidaat ook niet veel houvast en toetreden tot de vrijmetselarij is geen vrijblijvende stap en vraagt een groot commitment van de betrokkene. Het vraagt dan ook enige tijd alvorens de kandidaat de daadwerkelijke stap van toetreding zet, het kan hem onzeker maken.

In antwoord op de open vraag ('Als u twijfelde over de te nemen stap tot toetreden tot de vrijmetselarij, waar gingen uw twijfels over?') waren er de volgende twijfels over de te nemen stap: 'Pas ik wel bij de vrijmetselarij?' (13%), 'Kom ik niet in een club van oude mannen terecht?' (8%) en ook speelde twijfel omtrent het element geheimzinnigheid (7%)²¹. De twijfels hebben ongetwijfeld iets te maken met het imago van de vrijmetselarij eind jaren '90: een besloten, geheimzinnige organisatie, voorbehouden aan hoogopgeleiden en beter gesitueerden.

Maçonnieke leeftijd. De vrijmetselaar mag er dan wel met alle twijfels enige tijd over doen alvorens toe te treden, maar als hij eenmaal lid is dan blijft hij dat voor langere tijd. De

21 Dit zijn de percentages op basis van het aantal respondenten die antwoord hebben gegeven. De percentages gerelateerd aan de gehele steekproef zijn achtereenvolgens: 10%; 6% en 5%. NB Er is hier niet gewogen en de percentages zijn derhalve aan te merken als indicaties.

gemiddelde duur van het lidmaatschap (de maçonnieke leeftijd) is achttien jaar ($M = 18,1$, $SD = 174.03$)²².

3.3 Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te blijven?

Onderzocht wordt welke factoren iemand bewegen om vrijmetselaar te blijven: beantwoordt de vrijmetselarij aan zijn verwachtingen? Vormen vrijmetselaren een groep gelijkgestemden? Is er voldoende basis om hen te blijven binden? Zit de omgeving zijn lidmaatschap niet in de weg en hoe gaat hij om met twijfels? Om tot antwoorden te komen op deze vragen, worden een aantal elementen belicht om een beeld te vormen van de vrijmetselarij en de maçonnieke praktijk. Achtereenvolgens wordt ingegaan op de inwijding, mate van socialisatie, omgang met twijfels, broederschap als bindende factor, gedeelde ervaring in maçonnieke werkzaamheden en de rol van ‘het geheim’ daarin, zo er sprake is van een geheim. Eerst worden de resultaten gepresenteerd van de vergelijkingen, aangevuld met bevindingen waarvan variatieanalyses aantoonen dat deze significant waren. Dit laatste betreft met name de verschillen tussen generaties (de oudere, de protest en de jongere generaties).

Tabel 3.4 Ervaringen van inwijding door vrijmetselaars: gemiddelden en standaarddeviaties.

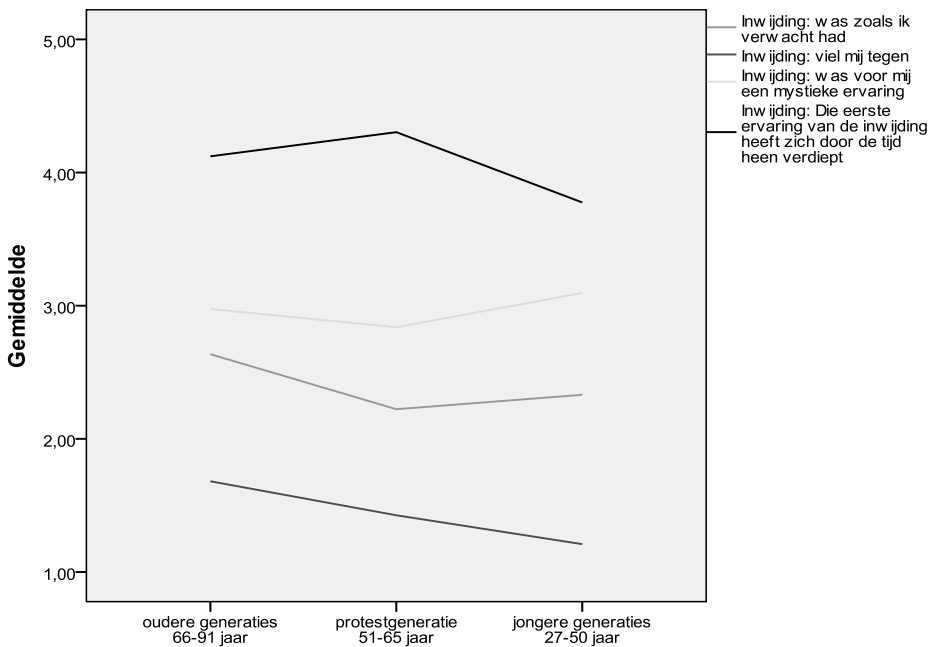
Inwijding :	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
De inwijding was een geweldige ervaring	4,2	0.9	164	84%
De inwijding was een verrassende ervaring	4,2	0.9	164	78%
De inwijding was voor mij een mystieke ervaring	3,0	1.4	158	38%
De inwijding was zoals ik verwacht had	2,4	1.2	163	19%
DE inwijding viel me tegen	1,6	1.0	160	7%
Die eerste ervaring van de inwijding heet zich door de tijd verdiept.	4,1	0.9	161	79%
De daarop volgende initiaties in de blauwe graden verdiepten die eerste ervaring	4,2	0.9	156	83%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

In percentages uitgedrukt is de inwijding vooral een geweldige en verrassende ervaring die zich in de tijd heeft verdiept. Voor een klein percentage respondenten was de inwijding zoals verwacht en dit geldt significant meer voor de vrijmetselaar van de oudere generaties ($M = 2,7$, $SD = 1.29$) dan de vrijmetselaar van de protestgeneratie ($M = 2,2$, $SD = 1.13$) en van de jongere generaties ($M = 2,2$, $SD = 1.26$) [$F(2,144) = 3,63$, $p < .05$, $\eta^2 = .05$].

22 Berekening in maanden ($M = 217,36$, $SD = 174.03$)

Die eerste ervaring van inwijding heeft zich voor de protestgeneratie ($M = 4,3$, $SD = .85$) meer door de tijd verdiept dan voor de vrijmetselaar van de jongere generaties ($M = 3,7$, $SD = 1.01$) en de oudere generaties ($M = 4.1$, $SD = .96$) [$F(2,142) = 3,88$, $p < .05$, $\eta^2 = .05$]. Deze verdieping in de tijd kan begrepen worden vanuit de optiek dat die eerste ervaring een blauwdruk is voor alle verdere initiaties, waarin de intensiteit van die ervaring kan toenemen. In vergelijking met de jongere generaties ($M = 1,4$, $SD = .76$) en de protestgeneratie ($M = 1,5$, $SD = .84$) viel de inwijding de vrijmetselaar van de oudere generaties meer tegen ($M = 1,9$, $SD = 1.24$) [$F(2,142) = 3.62$]. In figuur 3.8 is de ervaring van de inwijding als een mystieke ervaring opgenomen. 38% van de vrijmetselaren zegt deze ervaring te hebben ($n = 158$).

Figuur 3.7 Ervaringen van inwijding bij drie generaties vrijmetselaars

Degenen die werden ingewijd waren het meest onder de indruk van de ervaring van broederschap, het deel uitmaken van de broederketen, het ritueel en de emoties die dit oproep. Deze ervaringen zijn vergelijkbaar met wat in de literatuur bekend is over inwijdingsrituelen waarin wordt beschreven dat deze rituelen door hun emotionele karakter en 'geheimhouding' een intense sociale samenhang in groepen bewerkstelligen (Whitehouse, 2000).

Deze sociale samenhang wordt bevestigd in hetgeen de vrijmetselaar in hoge mate ($M = 3,8$) ervaart als essenties van de broederschap: de broederketen, de broederliefde en de

gezamenlijke zoektocht. Het komt weliswaar op de vrijmetselaar zelf aan, maar hij staat er niet alleen voor en weet zich daarin gesteund door zijn medebroeders.

Tabel 3.5 Essentie van broederschap: gemiddelden en standaarddeviaties

		M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
De essentie van de broederschap is voor mij :	De broederketen	3,8	1.0	166	65%
	De broederliefde	3,8	1.0	165	63%
	De gezamenlijke zoektocht	3,8	1.0	164	64%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Het ritueel. Middels het ritueel voltrekt zich de inwijding. De begrippen ritueel en ritueel kunnen enige verwarring geven. Hoewel taalkundig niet correct, wordt binnen de loges gesproken van het ‘inwijdingsritueel’, waarmee bedoeld wordt het tot leven brengen, ervaren en ondergaan van de op schrift gestelde rite. Het geschrift of boek waarin staat beschreven hoe de rite (plechtige handeling) moet worden uitgevoerd is het ritueel en een aantal riten, die in één organisch geheel worden samengebracht, vormen weer een ritueel. De ritus kan omschreven worden als een aantal plechtige handelingen waarin het persoonlijk (levens)verhaal van de inwijdeling (verhuld) geplaatst wordt in de context van een veel groter verhaal (vaak een mythe) dat meer vertelt over de dynamiek van het leven en meestal niet alleen van deze tijd is.

Mythe en ritus vormen de kern van de maçonnieke inwijdingen en vervullen voor de vrijmetselaar een belangrijke functie in het emotionele gevoel deel te hebben aan en thuis te zijn in deze wereld. In de rite kunnen een feitelijke wereld en een bovennatuurlijke wereld in de handeling en de ervaring samenvallen. Het is daarom niet verwonderlijk dat de vrijmetselaar gemiddeld scoort op de inwijding als een mystieke ervaring. Later wordt daar op terug gekomen, maar voor dit moment volstaat de constatering dat mystieke ervaringen als essentie hebben dat degene, die het overkomt, de ervaring heeft dat hij samenvalt met een groter geheel of zichzelf ervaart als een deel van een groter geheel. Inwijdingen behoren tot de overgangsrituelen (rites de passage) die een overgang bewerkstelligen van een bestaande toestand naar een andere toestand. In de literatuur wordt er gesproken van drie rituele fasen: een afscheiding van een oude toestand, een overgang en een opname in een nieuwe eindtoestand (Snoek, 1990). Het leerling ritueel kent dezelfde drieslag: in de voorbereiding neemt de kandidaat symbolisch afstand van een aantal verworvenheden en wordt hij geblinddoekt (een symbolisch sterven). Bij het betreden van de loge gaat hij de drempel van de loge over en wordt hij na een aantal ervaringen tot leerling-vrijmetselaar gewijd om zich daarna in een andere hoedanigheid, als ingewijde, te verhouden tot zichzelf en zijn omgeving. De dan nog profane kandidaat

sterft symbolisch op één niveau om vervolgens op een ander niveau als vrijmetselaar tot leven te komen. De verbindende schakel in deze overgang wordt gevormd door een aantal ervaringen en handelingen. Voorbeelden daarvan zijn de symbolische reizen die de kandidaat maakt en de plechtige handeling waardoor hij aangenomen wordt als vrijmetselaar.

De essentie van dit alles is dat de kandidaat-vrijmetselaar een kader wordt aangereikt waarbinnen hij tegelijkertijd de feitelijke werkelijkheid en een bovennatuurlijke werkelijkheid kan ervaren. Tijdens zijn inwijding maakt de kandidaat (leerling-vrijmetselaar) een drietal reizen. Het is hier niet de plaats om daar uitvoerig op in te gaan, maar nadere bestudering van de tekst van het leerling-ritueel laat zien dat in de drie symbolische reizen de kandidaat symbolisch zijn zoektocht naar het licht heeft aangevangen. Hierin wordt de gelaagdheid van het ritueel zichtbaar: hij maakt een persoonlijke zoektocht die verwijst naar de zoektocht als een universeel, archetypisch gegeven waar het gehele ritueel naar verwijst.

Socialisatie en bekering. De zo juist toegetreden vrijmetselaar ondergaat de invloed van de groep en heeft zich te verhouden tot haar cultuur, spelregels, codes en gebruiken. Dit kan leiden tot een socialisatieproces, waarin hij zich als groepslid positioneert, maar het kan ook leiden tot een vorm van geleidelijke bekering waarin het wel lijkt of hij zich een andere identiteit heeft verworven (conversie). Deze gang van zaken komt vaker voor bij het toetreden tot religieuze of spirituele groepen. Zo op het eerste gezicht lijkt een geleidelijke bekering hier niet aan de orde te zijn. Immers, het aspect van 'een vrij man' en de gehechtheid aan autonomie lijken eerder contra-indicaties voor een geleidelijke bekering. Vastgesteld kan worden dat als iemand vrijmetselaar wordt, dit effecten kan hebben op zijn leven. De helft van de vrijmetselaren heeft de indruk dat hij door zijn lidmaatschap een ander mens is geworden en anders is gaan functioneren. Hij omschrijft die verandering zelf als: milder, meer respect voor een ander, meer bewuste omgang met een aantal zaken en met meer verdieping in religie. Hij ervaart zich daardoor in het dagelijkse leven als bewuster, begripvoller en aardiger.

Die verandering is vooral voor de vrijmetselaar zelf herkenbaar: 50% van de vrijmetselaren ziet zichzelf als een ander mens. 31% van de respondenten geeft aan dat de omgeving dit inzicht deelt en een vergelijkbaar percentage beziet die verandering ziet als een ontwikkeling ten goede.

Tabel 3.6 Effecten van toetreden tot de vrijmetselarij in de optiek van vrijmetselaar en omgeving: gemiddelden en standaarddeviaties

	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
Mijn omgeving ervaart mij als een ander mens sinds ik vrijmetselaar ben	2,8	1.3	154	31%
Mijn omgeving ervaart dat ik ander functioneer sinds ik vrijmetselaar ben	2,7	1.1	153	25%
Mijn omgeving ervaart dit als een ontwikkeling ten goede	3,0	1.2	150	36%
Ik ervaar me zelf als een ander mens sinds ik vrijmetselaar ben	3,3	1.2	155	50%
Ik ervaar dat ik anders functioneer sinds ik vrijmetselaar ben	3,3	1.2	155	52%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

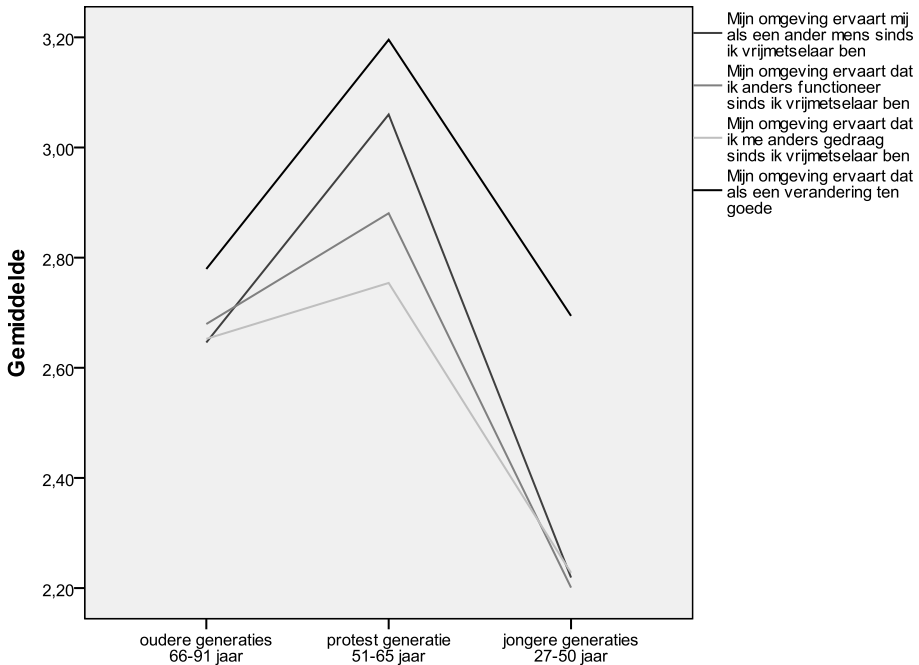
Generaties vrijmetselaren verschillen wel in de perceptie hoe de omgeving de genoemde verandering waarneemt, maar in hoe vrijmetselaars dit zelf ervaren zijn er geen verschillen tussen de generaties.

Daarin schatten de vrijmetselaren uit de jongere generaties de kans dat de omgeving hen ervaart als een ander mens sinds hij vrijmetselaar is, lager in dan de beide andere generaties. Dit geldt ook voor zijn functioneren. De analyse laat zien dat de protestgeneratie dit marginaal significant meer een ontwikkeling ten goede vindt dan de beide andere generaties.

Tabel 3.7 Effecten van toetreden tot de vrijmetselarij als functie van generatie: gemiddelden en standaarddeviaties.

	Oudere generaties		Protest Generatie		Jongere generaties		F(df)	η^2
	M	SD	M	SD	M	SD		.
Mijn omgeving ervaart mij als een ander mens sinds ik vrijmetselaar ben	2,2	1.1	3,0	1.3	2,8	1.4	4,50(2,128)	.06*
Mijn omgeving ervaart dat ik ander functioneer sinds ik vrijmetselaar ben	2,2	1.1	2,9	1.1	2,7	1.1	4,26(2,136)	.06*
Mijn omgeving ervaart dit als een ontwikkeling ten goede	2,7	1.0	3,2	1.1	2,8	1.3	2,50(2,133)	.04**

** $p < .01$

Figuur 3.8 Inschatting van hetgeen zijn omgeving merkt van zijn vrijmetselaar zijn voor vrijmestelaren van drie generaties.

Het 'vrijmetselaar zijn' speelt een rol in zijn leven: voor bijna de helft van de vrijmetselaren is dit in zijn dagelijks handelen vaak een overweging. Overigens beperkt het 'vrijmetselaar zijn' zich niet tot het zich bezig houden met vragen van zingeving, maar wordt hij geacht zich in zijn omgeving te doen kennen als vrijmetselaar.

Tabel 3.8 Doorwerking van lidmaatschap vrijmetselarij in het dagelijks leven van de vrijmetselaar

In het afgelopen jaar is het feit dat ik vrijmetselaar ben voor mijn dagelijks handelen:	M	SD	n	Antwoordoptie eens (4) en helemaal eens (5)
Vaak een overweging	3.2	1.4	147	46%
Altijd een overweging	2.7	1.4	153	33%
Zelden een overweging	2.7	1.5	151	30%
Soms een overweging	2.7	1.4	149	29%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Het is niet de bedoeling dat de vrijmetselaar zich als zodanig afficheert, doch eerder gaat het om een grondhouding die aan zijn handelen en optreden ten grondslag ligt. Immers, één van de maçonnieke uitgangspunten is dat een vrijmetselaar werkt aan een betere wereld en het (daarin) op de vrijmetselaar zelf aankomt: het is ook zijn individuele

verantwoordelijkheid. Bij het beëindigen van de maçonnieke werkzaamheden in de loge, krijgt de vrijmetselaar altijd van de achtbare meester de opdracht mee: keer terug naar het Westen (de samenleving) en doe u daar kennen als vrijmetselaar.

Onderzocht werd hoe ontvankelijk vrijmetselaren zijn voor de waarden, normen en andere cultuurkenmerken van de groep. Het bleek dat, als groep, zij een aantal zaken gemeen hebben: een hoge gemiddelde leeftijd, hoog opleidingsniveau, hoge sociale status en, bij toetreden, hoge verwachtingen van broederschap en het ontmoeten van gelijkgestemden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er een hoge mate van loyaliteit is naar de loge. Een overgrote meerderheid meent dat hij, als lid van een loge, zich dient te richten naar de gebruiken, codes en verwachtingen van de loge en dat het voor een leerling-vrijmetselaar van belang is zich de aangereikte informatie eigen te maken en zich daarna te gedragen. Deze zeer loyale opstelling wordt enigszins getemperd door een beduidend lager percentage dat zich kan vinden in de stelling dat de vrijmetselarij vooral is ‘het beantwoorden van de verwachtingen die in de loge gesteld worden’.

Tabel 3.9 Omgang van de vrijmetselaar met codes en gebruiken van de groep: gemiddelden en standaarddeviaties

	M	SD	n	Antwoordoptie eens (4) en helemaal eens (5)
Als lid van de loge dient men zich te richten naar de gebruiken en codes van de loge	4,2	0.9	170	82%
Als leerling vrijmetselaar is het van belang zich de aangereikte info eigen te maken.	4,3	0.8	169	87%
Toetreden tot de vrijmetselarij en het zich ontwikkelen als vrijmetselaar is vooral het beantwoorden van verwachtingen mij als vrijmetselaar in de loge gesteld.	3,0	1.2	168	35%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

De ontvankelijkheid voor dit aspect van de maçonnieke codes en cultuur is generatiegebonden: de jongere generaties zijn daar minder ontvankelijk voor dan de oudere generaties. Immers de oudere generatie ($M = 3.5$, $SD = 1,0$) vinden meer dan de vrijmetselaar van de jongere generaties ($M = 2.6$, $SD = 1,2$) en de protestgeneratie ($M = 2.7$, $SD = 1,2$) dat toetreden tot de vrijmetselarij en het zich ontwikkelen als vrijmetselaar impliceert het beantwoorden aan verwachtingen die hem als vrijmetselaar in de loge gesteld worden ($F(2,148) = 8.16$, $p < .05$, $\eta^2 = 0.10$). De mate waarin de vrijmetselaar zich voegt naar de codes en gebruiken van de groep is ook afhankelijk van zijn verwachtingen en de mate waarin die verwachtingen worden ingelost. In ieder geval hebben alle generaties bij toetreden de hoogste verwachtingen (gemiddelde scores van > 4 op een vijfpuntsschaal) op de items ‘het ontmoeten van gelijkgestemden’ en ‘verdieping van het

leven'. Alleen op zijn verwachting van broederschap en de kans een ander mens te worden is generatie van invloed. Van beide spreekt, zoals eerder, aangegeven broederschap hem het meest aan.

Voldoet de vrijmetselarij aan de verwachtingen die hij had ten tijde van zijn toetreden? Bij zijn toetreden had de kandidaat-vrijmetselaar een aantal verwachtingen en vastgesteld werd dat hij in de eerste jaren van zijn maçonnieke carrière binnen de vrijmetselarij dan wel binnen zijn eigen loge heeft gevonden waar hij naar op zoek was. Zo op het eerste gezicht is er in het begin geen spanningsveld tussen het appèl van de loge en hoe de leerling-vrijmetselaar omgaat met de codes en gebruiken binnen de loge: de vrijmetselaar voelde zich gelijk thuis binnen de loge ($M = 4.1$, $SD = 1.0$). Naarmate hij langer vrijmetselaar is, zal er van hem ook meer verwacht worden. Dit kan aanleiding zijn tot twijfels en kritische vragen, die het socialisatieproces in de weg kunnen gaan zitten. Binnen de loge blijkt er alle ruimte te zijn voor twijfels en kritische vragen. Gemiddeld genomen ($M = 3.6$, $SD = 1.1$) vindt men dat er in de eerste jaren binnen de loge serieus is omgegaan met kritische vragen en twijfels. Dit past ook bij het beeld van de vrijmetselarij die harmonie en tolerantie hoog in haar vaandel heeft. Twijfels en kritische vragen lijken op een ingetogen wijze besproken te worden. Immers, de vrijmetselarij heeft haar focus eerder op datgene dat bindt dan op datgene dat scheidt, men probeert er samen uit te komen met respect voor ieders standpunt. Maar zoals later duidelijk zal worden, hebben tolerantie en een streven naar harmonie ook een schaduwzijde: een derde van de respondenten heeft ooit overwogen de Orde te dekken en een kwart daarvan voerde als overweging aan dat er onder het mom van tolerantie veel zaken werden toegedekt. Zo op het eerste gezicht is er echter sprake van een coherente gemeenschap, loyaal en gevoelig voor harmonie. Dit is niet zo verwonderlijk, want in de uitgangspunten van de vrijmetselarij als ook in de verwachtingen van degene die toetreedt, hebben harmonie en 'samen' een hoge prioriteit. Dat sluit twijfels echter niet uit.

Twijfels. Deze spelen niet nadrukkelijk in zijn eerste jaren als vrijmetselaar noch nemen zij af naarmate hij langer vrijmetselaar is. De 'maçonnieke' twijfels die hij heeft, worden bij voorkeur met de broeders besproken en nauwelijks met derden die geen vrijmetselaar zijn. Dit sluit aan bij de maçonnieke code dat zaken, die worden uitgewisseld in het broederlijke contact, binnen de beslotenheid van dat contact blijven. In de terminologie van de vrijmetselaar heet dit dat deze uitwisseling 'binnen de getande rand wordt gehouden'. Vastgesteld werd dat alleen op de mate waarin respondenten hun twijfels over de vrijmetselarij voor zich houden de factor generaties van invloed is: de protestgeneratie ($M = 2.0$, $SD = 1.18$) is daar minder terughoudend in dan de oudere generaties ($M = 2.9$, $SD = 1.39$) en de jongere generaties ($M = 2.9$, $SD = 1.39$) [$(F(2,82) = 7.23$, $p < 0.05$), $\eta^2 = 0.10$].

Tabel 3.10 Omgang van de vrijmetselaar met codes en gebruiken van de groep: gemiddelden en standaarddeviaties

Mijn twijfels:	M	SD	n	Antwoordoptie eens (4) en helemaal eens (5)
Besprek ik met mijn medebroeders	3,6	1.3	99	72%
Nemen af hoe langer ik vrijmetselaar ben.	2,6	1.3	99	27%
Houd ik voor me zelf.	2,4	1.3	96	23%
Spelen, speelden vooral de eerste jaren van mijn maçonnieke carrière.	2,1	1.2	100	17%
Besprek ik met derden (geen maçon)	2,0	1.3	96	9%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

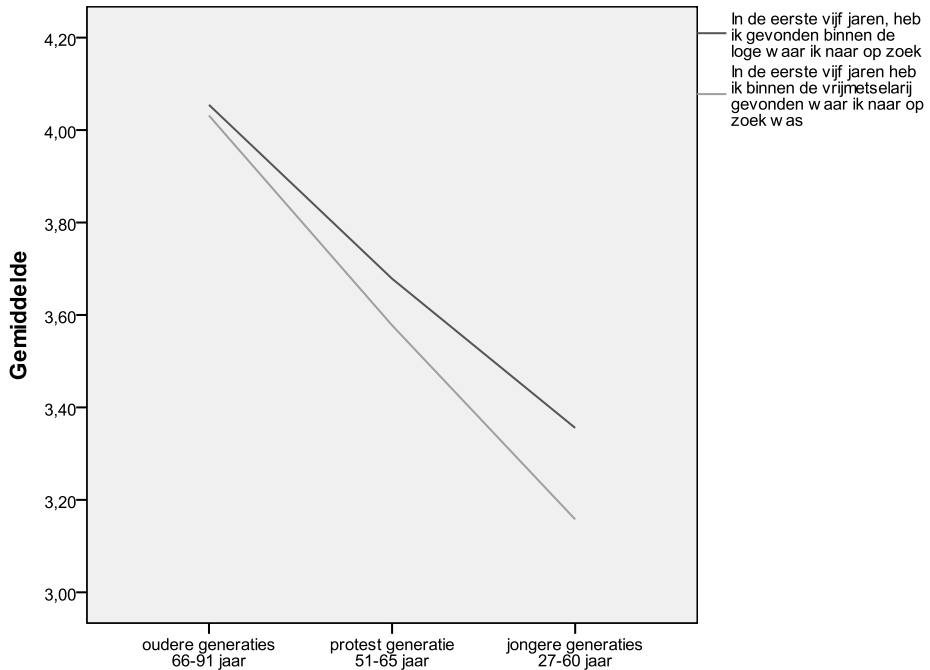
Niet tegenstaande zijn kritische vragen heeft hij in de eerste jaren zowel in de loge ($M = 3.8$, $SD = 1.1$) als in de vrijmetselarij ($M = 3.7$, $SD = 1.0$) gevonden wat hij zocht.

Tabel 3.11 De zoektocht van de vrijmetselaar in de loge en de vrijmetselarij: gemiddelden en standaarddeviaties

In de eerste jaren van mijn maçonnieke carrière:	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
Heb ik binnen de loge gevonden waar ik naar op zoek was	3,8	1.1	166	68%
Heb ik binnen de vrijmetselarij gevonden waar ik naar op zoek was	3,7	1.0	164	62%
Werd er in de loge serieus ingegaan op mijn kritische vragen	3.6	1.1	162	58%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Die zoektocht heeft de vrijmetselaar van de oudere generaties in de eerste jaren van zijn maçonnieke carrière binnen de vrijmetselarij en de loge meer opgeleverd dan de vrijmetselaar van de jongere generaties en de protestgeneratie. Voor degenen die een toelichting gaven op hun antwoord waren broederschap en verdieping belangrijk.

Figuur 3.9 Resultaten van zoektocht binnen loge en vrijmetselarij voor vrijmetselaren van generaties

Het effect van generaties op zijn zoektocht binnen de vrijmetselarij is groter dan binnen de loge. Over de resultaten van die zoektocht zijn de jongere generaties kritischer dan de oudere generaties. Er is weliswaar ruimte voor kritische vragen en daar wordt in voldoende mate op ingegaan maar dit is meer in de beleving van de vrijmetselaar van de oudere generaties dan van de jongere generaties en de protestgeneratie.

Tabel 3.12 De zoektocht van de vrijmetselaar in de loge en de vrijmetselarij als functie van generatie

	Oudere generaties	Protest Generatie	Jongere generaties	F	η^2
In de eerste jaren van mijn maconnieke carrière :	M SD	M SD	M SD		.
Heb ik binnen de loge gevonden waar ik naar op zoek was	4,1 .89	3,7 1.02	3,4 1.21	4.58(2,146)	.06*
Heb ik binnen de vrijmetselarij gevonden waar ik naar op zoek was	4,0 .75	3,6 1.07	3.1 1.23	8.48(2,145)	.11*
Werd er in de loge serieus ingegaan op mijn kritische vragen	3,9 1.01	3,5 1.07	3.3 1.06	4,02(2,143)	.05*

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

* $p < .05$

In de eerste vijf jaren komen er meer kritische vragen over zaken binnen de loge waar de loge overigens serieus mee omgaat. Deze kritische vragen gaan over de diepgang van de bijeenkomsten ($M = 3,2$, $SD = 1.2$), de kwaliteit van de instructies ($M = 3,1$, $SD = 1.3$), de openheid ($M = 3,0$, $SD = 1.3$), het statische karakter van de loge ($M = 2,9$, $SD = 1.3$), de betrokkenheid van de broeders ($M = 3,0$, $SD = 1.2$) en de mate van broederlijk contact ($M = 3,0$, $SD = 1.2$). Er zijn weinig kritische vragen bij de ritualen ($M = 2,4$, $SD = 1.3$) en deze constatering klopt met de gegevens uit recent onderzoek waaruit blijkt dat zowel oudere als jongere vrijmetselaren van loges in Amsterdam, Amstelveen en den Haag zeer tevreden zijn met de ritualen (Balvers, 2004). Daarbij moeten de vraag gesteld worden hoe die waardering van de ritualen begrepen moet worden, want in de ritualen ligt de essentie van ritus en een ontkenning van de waarde van de ritualen tast de basis aan van de maçonnieke uitgangspunten. Anders gezegd, zoveel ruimte lijkt er niet te zijn om de ritualen ter discussie te stellen, want anders stelt men de uitgangspunten van de vrijmetselarij ter discussie. Mogelijke veranderingen in de ritualen lijken dus eerder de buitenkant (de vormgeving) te betreffen dan de binnenkant (de inhoud).

De voorafgaande inventarisatie van twijfels en kritische vragen geeft een globaal beeld van de maçonnieke activiteiten en spelregels, maar dat geeft nog weinig informatie over de inhoudelijke kant van de vrijmetselarij en wat de vrijmetselarij voor sommigen zo aantrekkelijk kan maken. Hoewel het een hachelijke zaak is om voor een vrijmetselaar in te vullen wat de doelstellingen zijn van de vrijmetselarij, kan toch worden uitgegaan van drie algemeen geaccepteerde centrale doelstellingen: een beter mens worden, werken aan een betere wereld en op een respectvolle manier zich verhouden tot de medemens en een hogere werkelijkheid. De vrijmetselaar doet dit niet alleen, maar met zijn medebroeders: de broederschap. Zoals eerder verwoord: de vrijmetselaar ziet zichzelf als een ruwe steen en door deze tot een kubieke steen te maken (te werken aan zichzelf) kan deze geplaatst worden in de tempel der mensheid. Als de twijfels en kritiek door de maçonnieke omgeving niet serieus worden genomen, kan dat uiteindelijk resulteren in het dekken van de Orde.

Ruim een derde (38%) van de respondenten heeft wel eens overwogen de Orde te dekken. Uit de overwegingen van hen die ooit hebben overwogen de Orde te dekken zijn vier factoren getrokken: na optelling van de items tot schalen, bleken drie daarvan een hoge betrouwbaarheid te hebben (Cronbachs $\alpha \geq .77$) die samen 57% van de variantie verklaren in de overwegingen om de Orde te dekken, namelijk logecultuur, broederschap en leeftijd.

Cultuur van de loge (weinig open voor de samenleving, formeel en dominant gedrag van broeders, de omgang met traditie en de diepgang in de loge) verklaart 22% van die overwegingen; broederschap (het teleurgesteld zijn in de broederschap, de vrijblijvende omgang met de idealen en de tegenvallende sfeer in de loge) verklaart 19% van die

overwegingen en leeftijd (leeftijdsopbouw van de loge) was voor 16% van de vrijmetselaars een overweging om de Orde te dekken. Generatie blijkt niet van invloed op deze overwegingen. Alleen het star vasthouden aan tradities is voor de protestgeneratie ($M = 2,3$, $SD = 1.2$) in vergelijking met de oudere generaties ($M = 3.0$, $SD = 1.3$) en de jongere generaties ($M = 2,3$, $SD = 1.6$) minder een overweging geweest om de Orde te dekken en generatie heeft een bovengemiddeld effect op die overweging [$F(2,69) = 6.48$, $p < .05$, $\eta^2 = 0,10$].

Tabel 3.13 Overwegingen van vrijmetselaren die ooit hebben overwogen de Orde te dekken (n= 174)

Item	Logecultuur	Broederschap	Leeftijd	Proriteiten
Lichtzinnig omgaan met traditie	,783			
Het contact bleef te vormelijk	,770			
Weinig open voor samenleving	,758			
Te star vasthouden aan tradities	,644			
Dominantie bepaalde broeders	,638			
De diepgang in de loge stelde me teleur	,544			
Men spreekt elkaar niet aan op gedrag	,443			
Ik was teleurgesteld in de broederschap		,826		
De vrijblijvende omgang met de idealen		,753		
De sfeer in de loge viel me tegen		,696		
Onevenwichtige leeftijdsopbouw in de loge			,861	
De gemiddelde leeftijd zat me in de weg			,811	
Te sterke nadruk op tradities			,583	
Opvang nieuwe leden ontbrak			,568	
Ik stelde andere prioriteiten				,798
Investeren en baten waren uit verhouding				,641
Verklaarde variantie	22,4%	18,7%	15,6 %	6,0 %
Cronbach's alpha:	,87	,77	,77	,60

Extractie methode: Maximum Likelihood

Rotatie methode: Varimax Rotatie

Bovenstaande genereert geen twijfels over de vrijmetselarij: de meeste vrijmetselaren (81%) hebben geen twijfels bij de vrijmetselarij. Deze waardering betreft de situatie van de vrijmetselarij ten tijde van het onderzoek. Ten aanzien van het perspectief en de levensvatbaarheid is de vrijmetselaar voorzichtiger. Op het perspectief en de levensvatbaarheid van de vrijmetselarij is de koers van het hoofdbestuur van de Orde van invloed. Over die koers heeft ruim een kwart geen twijfels, een kwart heeft wel twijfels en een derde neemt een neutraal standpunt in. Deze verdeling van scores kan voor een deel verklaard worden vanuit de overgangsfase waarin de vrijmetselarij is beland.

Tabel 3.14 Twijfels bij de vrijmetselarij: gemiddelden en standaarddeviaties

Ik heb twijfels bij:	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
De huidige koers van de orde	2,9	1.3	98	28%
Haar levensvatbaarheid	2,5	1.3	104	25%
Het perspectief van de vrijmetselarij	2,3	1.3	101	23%
De vrijmetselarij	1,8	1.0	102	10%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Er is al langere tijd een transformatie aan de gang van een besloten, naar binnen gekeerde groep naar een vereniging die met behoud van haar eigenheid meer open staat voor de buitenwereld. Vreemd genoeg was het altijd al juist die buitenwereld waar zij iets voor wilde betekenen. Dit vereist stuurmanskunst van het hoofdbestuur, want in grote lijnen geformuleerd ondersteunt twee vijfde van de respondenten haar koers, een derde kijkt het even af en een kwart heeft twijfels. Mogelijk kan de lagere score op de levensvatbaarheid van de vrijmetselarij verklaard worden door de doemscenario's in de jaren '90 en de verschuivingen in het religieuze landschap in de laatste vijftig jaren. In het doemscenario werd doorgerekend hoe de vrijmetselarij in Nederland zou kunnen overleven als de dalende lijn in het aantal aanmeldingen van jongeren zich door zou zetten. Een complicerende factor in deze is dat de veranderingen en verschuivingen in het religieuze landschap in de tweede helft van 20^e eeuw die terugloop nog kunnen versnellen: het ter discussie stellen van geïstitutionaliseerde religie kan gevolgen hebben voor de toekomstverwachtingen van de vrijmetselarij die in het zelfde 'religieuze' domein opereert.

Er zijn een aantal zaken die de vrijmetselaar wel of niet aanspreken. Hoewel de vrijmetselaar van nature niet zo scheutig is met kritiek (zie Tabel 3.12) had een kwart van de respondenten moeite met het geringe aantal jongeren binnen de vrijmetselarij en haar gesloten karakter. Bij de punten waar echt verandering in moet komen, werden deze zelfde thema's genoemd: er moeten meer jongeren in de vrijmetselarij komen en de vrijmetselarij moet zich meer openen voor de buitenwereld. Of die gewenste openheid ook meer jongeren zal aantrekken is nog maar de vraag, want het zou zo maar kunnen dat jongeren juist op die beslotenheid afkomen. Bijna de helft van de respondenten die mogelijkheden zagen ter verbetering van deze minder aansprekende aspecten van de vrijmetselarij schat in dat die verbeteringen een kans van slagen hebben.

Ruim twee derde (70%) van de respondenten hebben, in de open vraag 'Wat is volgens u de kracht van de vrijmetselarij?', daar uitspraken over gedaan. In percentages van het aantal respondenten dat antwoord heeft gegeven, scoorden broederschap (39%) en de mogelijkheden tot verdieping (31%) het hoogst. Deze hoge scores zijn vergelijkbaar met

de percentages die werden gevonden bij de verwachtingen bij toetreding: verdieping zin van mijn leven (87% was het daar mee eens of helemaal mee eens) en broederschap (68% was het daar mee eens of helemaal mee eens). Aan andere zaken werd veel minder kracht toegeschreven, zoals aan vrijheid (13%), symboliek (10%), ritueel (9%), ondogmatisch (9%) en traditioneel (6%).

Een steeds terugkerend thema in de discussie over de vrijmetselarij is het al dan niet toelaten van vrouwen. Daarmede zal bedoeld zijn het toelaten van de vrouwen binnen de Orde van vrijmetselaren, werkend onder het Grootoosten der Nederlanden. Immers vrouwen kunnen feitelijk en naar de geest maçonniek werkzaam zijn in een tweetal andere Orden, namelijk de Droit Humain (de Orde van de gemengde vrijmetselarij) en de Vita Feminae Textura (de Weefsters). Deze laatste groep is geen vrijmetselarij maar in de geest en de werkwijze is zij daar wel aan verwant. Nadat eerst was ingegaan op de minder aansprekende aspecten van de vrijmetselarij werd gevraagd welke mogelijkheden tot verbetering de vrijmetselaar zag. Van de vrijmetselaren die antwoord gaven op deze vraag (n = 90) waren er vier met een uitspraak over de toelaatbaarheid van vrouwen (4%). De suggesties voor verbetering betroffen: 'vrouwen toelaten' (2x); 'gemengde loges' en vrouwen in de vrijmetselarij zijn niet op voorhand onbespreekbaar'²³.

Broederschap. Er is weinig bekend hoe het begrip 'broederschap', dat de essentie van de vrijmetselarij raakt, begrepen moet worden. Broederschap kan zowel een wederzijdse relatie als verenigingsvorm aanduiden. Voor de vrijmetselaar ligt de essentie van de broederschap meer in de metabehoeften verdieping van de zin van het leven en zelfreflectie. Opvallend in deze is dat twee zaken die het meest worden gezien als de essentie van de broederschap juist met het individu te maken hebben. Geborgenheid en sociëteitsgevoel worden het minst geassocieerd met de essentie van de broederschap. De standaarddeviaties in Tabel 3.15 laten zien hoe klein de spreiding van de meningen is in hetgeen als essentie van broederschap wordt beleefd. Men is het dus in sterke mate met elkaar eens aangaande dit thema.

23 Eén respondent gaf als antwoord 'vrouwen actiever betrekken', maar dit is vanwege de ruime formulering buiten beschouwing gebleven. Het kan immers ook geïnterpreteerd worden als het informeren van de echtgenotes van de vrijmetselaars.

Tabel 3.15 Essentie van broederschap vrijmetselaren: gemiddelden en standaarddeviaties

	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
Wat is de essentie van de broederschap?				
Verdieping zin van het leven	4,2	0,9	167	81%
Zelfreflectie	4,0	1,0	163	76%
De gezamenlijke zoektocht	3,8	1,0	164	64%
De broederliefde	3,8	1,0	165	63%
De broederketen	3,8	1,0	166	55%
Spiritualiteit	3,7	1,1	161	62%
Geborgenheid	3,2	1,2	163	44%
Sociëteitsgevoel	2,9	1,3	163	37%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

In zijn verwachtingen bij toetreding en in zijn inwijding speelt broederschap een centrale rol. Over de essentie van broederschap is er weinig verschil van inzicht tussen de generaties vrijmetselaren: zelfreflectie en verdieping in de zin van het leven benaderen voor iedere generatie het meest de essentie van broederschap. De concrete opname in de broederschap voltrekt zich door opname in de broederketen tijdens de inwijding. Er blijkt wel een verschil te zijn in de verwachtingen tussen generaties ten aanzien van broederschap ten tijden van het toetreden, maar eenmaal vrijmetselaar is er een zekere eenstemmigheid over broederschap. Terugkijkend, geven respondenten uit de jongere generaties aan lagere verwachtingen te hebben ten aanzien van broederschap ten tijde van hun toetreden ($M = 3,6$, $SD = 1,12$) dan de oudere generaties ($M = 4,2$, $SD = 0,93$) en de protestgeneratie ($M = 3,7$, $SD = 1,23$) [$F(2,144) = 5,31$, $p < .05$, $\eta^2 = 0,07$]. Ook over de aspecten van broederschap is er een zekere overeenstemming eenstemmigheid in opvatting tussen de generaties: ten aanzien van de beleving van de broederschap, de essentie van broederschap en het ervaren van de broederschap als een maconnieke methode zijn er geen significante verschillen tussen de drie generaties.

Communicatie met omgeving. Hoewel er de laatste jaren veel veranderd is, heeft de vrijmetselarij nog steeds de naam een besloten vereniging te zijn waarvan de leden niet gemakkelijk in de openbaarheid treden over hun lidmaatschap. Daarom werd onderzocht hoe informatief de vrijmetselaar is over zijn lidmaatschap naar zijn dierbaren en zijn omgeving. Volgens zeggen van de vrijmetselaar zijn de partners en kinderen op de hoogte van zijn lidmaatschap en waardeert drie kwart van de partners, zoals eerder aangegeven, het lidmaatschap als (zeer) positief. Het oudste kind van de vrijmetselaar is op de hoogte van zijn lidmaatschap en een deel ervaart dit als positief (38%) of heeft geen bezwaren (31%). Van hen die op de hoogte zijn is een klein gedeelte (6%) dat moeite heeft met het

feit dat vader vrijmetselaar is. Een deel interesseert het niet (16%). Voor de tweede en derde kinderen in het gezin zijn deze gegevens vergelijkbaar.

Tabel 3.16 Bekend met lidmaatschap van vrijmetselarij

Van mijn lidmaatschap zijn op de hoogte:	%	N
Mijn vrienden	94	170
Mijn naaste familieleden (geen partner, kind)	90	166
Mijn naaste collega's	65	161
Mijn collega's	31	155

De vrijmetselaar communiceert met zijn naaste omgeving over het feit dat hij vrijmetselaar is. Naarmate de sociale afstand groter wordt, neemt ook de communicatie in deze af. Over zijn lidmaatschap van de vrijmetselarij informeren respondenten eerder vrienden dan familieleden voor zover het niet de eigen partner of kinderen betreft. Bij daadwerkelijke belangstelling wil een kwart zich bekend maken als vrijmetselaar. Voor een vergelijkbaar aantal zijn de mate van nabijheid en het vertrouwen dat iemand oprecht geïnteresseerd is, argumenten om zich als vrijmetselaar bekend te maken. Deze openheid sluit aan bij de conclusies uit recent onderzoek waarin werd vastgesteld dat het imago van de vrijmetselarij als een gesloten club enige nuancering behoeft. De onderzoekster constateerde hoe open de vrijmetselaren waren met hun informatie (Balvers, 2004).

De maçonnieke werkzaamheden. De meeste loges komen één maal per week bijeen op een vaste werkdag. Voor vrijwel alle loges geldt dat er twee soorten bijeenkomsten zijn: de rituele bijeenkomsten, open loges geheten, en de overige bijeenkomsten, die comparities worden genoemd.

De rituele bijeenkomsten. In de open loges is elke plechtigheid ingebed in een ritueel. Een ritueel is de schriftelijke vastlegging van een ritus. Eerder werd al gesteld dat er aparte ritualen zijn voor de inwijding tot leerling-, gezelschap- en meester-vrijmetselaar. In het taalgebruik spreekt men van ritueel, maar men verwijst naar de ritus. De ritus wordt beschreven als een geheel van zinvolle symbolische en allusieve handelingen en daarbij gesproken woorden, dat op bestemde tijd en plaats steeds op dezelfde voorgeschreven wijze wordt uitgevoerd (Beekes, 1999). In de ritus (de ritus) kunnen twee elementen worden onderscheiden die een verbindende schakel vormen tussen de feitelijke werkelijkheid en een hogere werkelijkheid. Beide dimensies van werkelijkheid kunnen samenvallen en beleefd worden in de allusieve handelingen en de gebruikte symboliek. De allusieve handeling is een handeling 'welke wekkend is t.a.v. haar deelnemers, doordat zij zinspeelt en toespeelt naar een gemeenschappelijke kennis, welke zij als latent aanwezig veronderstelt, en waarbij de deelnemers zich bereid en actief opstellen haar wekkende

werking te ondergaan’ (Pott, 1959). Eén van de karakteristieken van een symbool is dat het twee werkelijkheden in zich kan verenigen.²⁴ Door te verwijzen naar een andere werkelijkheid kan in de allusieve handeling en de symbolen(taal) de vrijmetselaar zijn eigen leven en handelen in de feitelijke wereld van het hier en nu plaatsen in de context van een hogere werkelijkheid, of zo men wil een bovennatuurlijke werkelijkheid.

Uit het eerder aangehaalde onderzoek naar twee generaties vrijmetselaren in Amsterdamse loges bleek dat zowel de oudere als de jongere generaties zich prima kunnen vinden in de bestaande ritualen (Balvers, 2004). Dit stemt overeen met de bevindingen van de respondenten in dit onderzoek: het merendeel vindt dat er in de ritualen een juiste balans is tussen vorm en inhoud en dat de ritualen binnen de eigen loge van voldoende kwaliteit zijn, maar over het bijstellen van de vorm (de verpakking) van het ritueel is men terughoudend. In de discussie over het bijstellen van de ritualen spelen de volgende argumenten een rol: ‘de ritualen moeten wat eigentijds(er), anders bereiken we de jongeren niet’, ‘het gaat om de inhoud, niet om de vorm’ en ‘het archaïsche taalgebruik in de ritualen heeft geen aantrekkingskracht op jongeren’.

Tabel 3.17 Essentie van de ritualen vrijmetselaren : gemiddelden en standaarddeviaties

Wat is de essentie van de ritualen?	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
De uitvoering van de ritualen binnen mijn loge is van voldoende kwaliteit	4,2	0.9	170	84%
In de ritualen is er een juiste balans tussen vorm en inhoud	4,0	0.9	167	78%
Ik vind dat de vorm en de inhoud van de ritualen aan bijstelling toe is	2,7	1.4	164	30%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

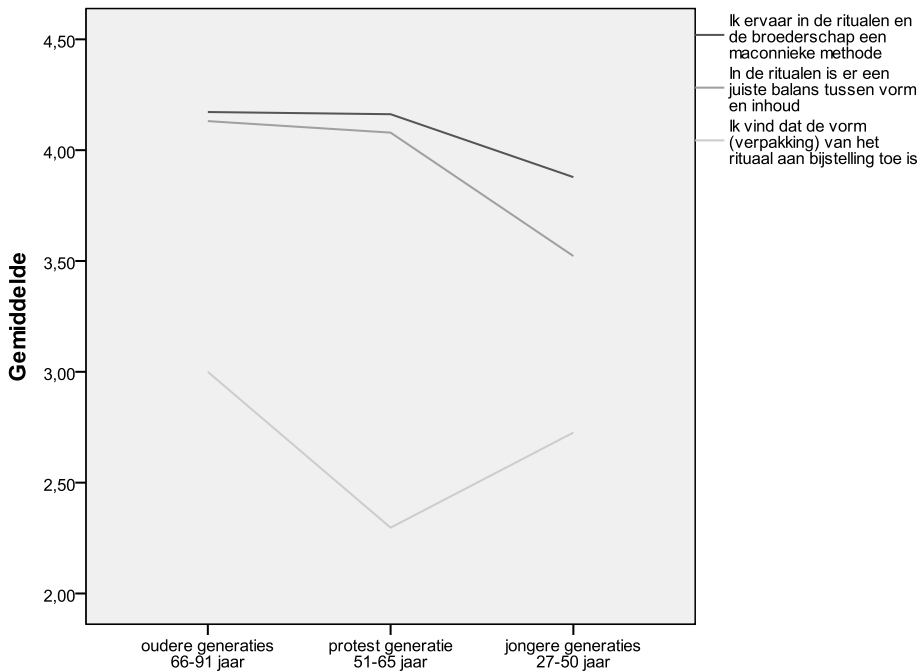
Het argument dat door bijstelling van het ritueel jongeren zouden worden aangetrokken lijkt niet valide: de behoefte om de vorm van het ritueel bij te stellen is niet groot. Figuur 3.11 laat zien dat deze behoefte meer leeft bij de oudere generaties dan bij de protestgeneratie en de jongere generaties. De protestgeneratie is het meest content met de ritualen, ervaart een juiste balans en heeft een geringe behoefte om de vorm van de ritualen bij te stellen. De oudere generaties ervaren meer een balans tussen vorm en inhoud in het ritueel, maar dat neemt niet weg dat zij meer dan de andere generaties hechten aan het bijstellen van de vorm van de ritualen. De oudere generaties vinden, meer dan de jongere generaties, vorm en inhoud van de ritualen in balans. Dit lijkt in tegenspraak met de eerdere constatering dat de behoefte aan bijstelling van het ritueel meer leeft bij de oudere generaties dan bij de jongere generaties.

24 Symbool komt van het Griekse werkwoord *symboloo* = samenwerpen, samenbrengen

Tabel 3.18 Opvattingen over rituelen als functie van generatie vrijmetselaren.

	Oudere generaties		Protest generatie		Jongere generaties		F(df)	η^2
	M	SD	M	SD	M	SD		
De rituelen								
In de rituelen is er een juiste balans tussen vorm en inhoud	3,5	0,8	4,0	0,8	4,1	0,8	5,33(2,148)	.07*
Ik vind dat de vorm en de inhoud van de rituelen aan bijstelling toe is	2,7	1,3	2,3	1,2	3,0	1,5	4,64(2,145)	.06*

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Figuur 3.10 Opvattingen over rituelen van verschillende generaties vrijmetselaren.

De opvattingen over de mate van balans tussen vorm en inhoud en de noodzaak tot bijstelling moeten voor beide generaties wel gezien worden in de volgende context: op 'juiste balans tussen vorm en inhoud van het ritueel' wordt bovengemiddeld gescoord en de score op 'bijstelling van de vorm van het ritueel is noodzakelijk' ligt onder het gemiddelde zodat per saldo het oordeel over deze aspecten van het maçonnieke ritueel gematigd positief is. Alle generaties lijken er het zeer over eens dat de uitvoering van de rituelen in de loges kwalitatief voldoende is.

Iets minder dan de helft van de respondenten (48%) heeft, in een open vraag, beschreven wat voor hen de essentie van de rituelen is. Dit leverde de volgende

antwoorden op: verdieping (21%), mystiek (21%), reflectie en bewustwording (17%), symboliek (8%) en steun (6%).

Andere werkzaamheden. Naast de rituelen, die zich voltrekken in een open loge, zijn er nog andere maçonnieke werkzaamheden: de comparities, de instructies en de zevende graad. In de comparitie vinden de vergaderingen plaats en worden bouwstukken opgeleverd. Bouwstukken zijn voordrachten die door een inleider worden gehouden en waarover men met elkaar van gedachten wisselt.

De voordrachten gaan bij voorkeur over maçonnieke thema's en worden altijd getoetst op het maçonnieke karakter: wat kunnen wij als vrijmetselaren hier van leren? De veronderstelling was hier dat in de open loge het accent meer ligt op de spiritualiteit en in de comparities meer op de pragmatische aspecten van de maçonnieke arbeid. Hoewel het één het ander niet hoeft uit te sluiten, zijn de maçonnieke methode vervat in rituelen en het feit dat voor 38% van de vrijmetselaren de inwijding een mystieke ervaring was duidelijke indicaties hiervoor. Respondenten hebben een voorkeur voor de open loges boven de comparities (zie Tabel 3.19). De animo voor instructiebijeenkomsten en het visiteren is minder. Al deze werkzaamheden kunnen geplaatst worden in een 'religieuze' context. In het licht van het voorgaande onderschrijf ik de opvatting dat religie ieder systeem van symbolen is dat invloed uitoefent op menselijk handelen, doordat het de mogelijkheid biedt ritueel contact te onderhouden tussen de wereld van alledag en een groter bovenzintuiglijk waarnemingsverband (Hanegraaff, 1998). De vrijmetselaar spreekt echter liever, vanwege de terminologische beladenheid, niet van religie, maar van een methode.

Tabel 3.19 Voorkeur voor maçonnieke activiteiten: gemiddelden en standaarddeviaties

	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
Voorkeur voor open loges in de blauwe graden	4,2	0.9	165	79%
Voorkeur voor comparities	3,9	1.0	168	68%
Voorkeur voor instructiebijeenkomsten	3,3	1.1	160	41%
Voorkeur voor het visiteren	3,1	1.1	157	35%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

In de rituelen en de broederschap ervaart een meerderheid een maçonnieke methode. De vrijmetselarij als een methode om mensen te stimuleren bewust denkend in het leven te staan, om zijn leven inhoud te geven en om te leren leven met zingevingvragen wordt breed gedragen (zie Tabel 3.20).

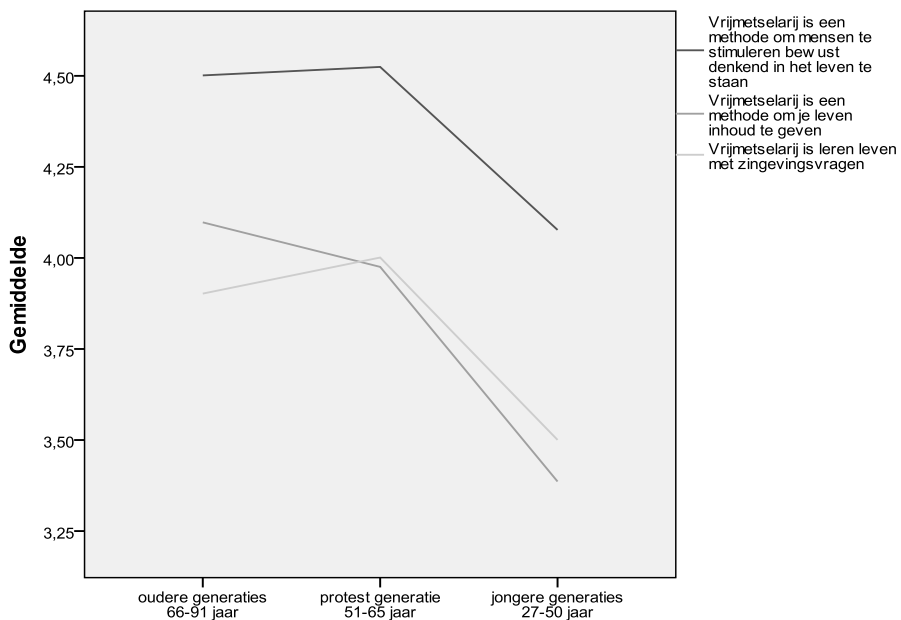
Tabel 3.20 Vrijmetselarij als methode: gemiddelden en standaarddeviaties

	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
Vrijmetselarij is een methode om mensen te stimuleren bewust denkend in het leven te staan	4,4	0.7	166	91
Ik ervaar in de ritualen en de broederschap een maçonnieke methode	4,1	0.9	162	79
Vrijmetselarij is een methode om je leven inhoud te geven	3,9	1.0	165	72
Vrijmetselarij is leren leven met zingevingvragen	3,9	0.9	163	71

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Tussen de generaties zijn enige significante verschillen: voor de jongere generaties ($M = 4,1$, $SD = 0.7$) is het minder een methode om iemand te stimuleren bewust denkend in het leven te staan dan voor de vrijmetselaar van de oudere generaties ($M = 4,5$, $SD = 0.8$) en de protestgeneratie ($M = 4,5$, $SD = 0.6$) [$F(2,148) = 5,15$, $p < .05$, $\eta^2 = .07$].

De jongere generaties zien het minder als een methode om inhoud aan het leven te geven ($M = 3,4$, $SD = 0.9$) en om te leren leven met zingevingvragen ($M = 3,5$, $SD = 0.8$) dan de vrijmetselaar van de oudere generaties met scores van achtereenvolgens ($M = 4,1$, $SD = 1.0$) en ($M = 3,9$, $SD = 1.0$) en van de protestgeneratie met scores van achtereenvolgens ($M = 4,0$, $SD = 1.0$) en ($M = 4,0$, $SD = 0.9$) op deze items.

Figuur 3.11 Opvattingen over vrijmetselarij als methode van verschillende generaties

Het ontwikkelen van bewustzijn is voor de vrijmetselaar een centraal thema. In feite is hier niets maçonniek aan, want er zijn veel meer plaatsen waar aan bewustzijn gewerkt kan worden. De vraag is dan wat maakt uitgerekend de vrijmetselarij aantrekkelijk in deze? De eerder genoemde verwachtingen bij het toetreden zijn een indicatie: naast verdieping in zijn leven verwacht de vrijmetselaar vooral gelijkgestemden te ontmoeten en broederschap te vinden. Zijn voorkeur in de maçonnieke arbeid als concretisering van de maçonnieke methode is ook een indicatie: hij heeft een lichte voorkeur voor de open loges waar het accent ligt op de spirituele aspecten van de vrijmetselarij boven de instructies en de comparities en waar het accent ligt op de pragmatische kant van de vrijmetselarij.

Presentie. Een loge komt gemiddeld 34 maal per jaar bij elkaar, sommige loges komen wekelijks bij elkaar en andere loges kennen een ander ritme. Daarnaast zijn er de gebruikelijke vakanties: in de kerstvakantie twee weken verlof en in juni worden de loge activiteiten gestopt om deze weer in september te hervatten. Maçonnieke hoogtepunten zijn de Open loges waarin men de schutspatronen van de vrijmetselarij gedenkt: het Winter Sint Jan (27 december) en het Zomer Sint Jan (24 juni). Met deze laatste bijeenkomst wordt doorgaans het werkjaar afgesloten dat loopt van september tot juli. In een aantal steden is het gebruikelijk om met een aantal loges gezamenlijk het werkjaar te beginnen. De gemiddelde opkomst op basis van 34 bijeenkomsten is 24 (71%). Voor absentie worden de volgende motieven gegeven: persoonlijke omstandigheden, andere prioriteiten (een breed begrip dat vele ladingen dekt) en gezondheidsproblemen. Nagenoeg geen rol spelen financiële overwegingen, moeilijk veilig bereikbaar en verminderd enthousiasme over wat de loge te bieden heeft.

Tabel 3.21 Redenen afwezigheid bijeenkomsten: gemiddelden en standaarddeviaties

De reden van mijn afwezigheid was:	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
Persoonlijke omstandigheden	3,9	1.5	145	75%
Andere prioriteiten	3,0	1.6	133	48%
Mijn gezondheid	2,8	1.8	141	37%
Verminderd enthousiasme over wat loge mij biedt	1,8	1.2	131	13%
Moeilijk veilig bereikbaar	1,4	0.9	132	5%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Er zijn alleen significante verschillen tussen de generaties gevonden inzake leeftijdsgerelateerde redenen: voor de oudere generaties zijn gezondheid en moeilijk veilig bereikbaar meer een reden van afwezigheid dan voor de vrijmetselaar van de protestgeneratie en de jongere generaties.

Tabel 3.22 Redenen afwezigheid in loge als functie van generatie vrijmetselaren.

	Oudere generaties		Protest Generatie		Jongere generaties		F(df)	η^2
	M	SD	M	SD	M	SD		
Redenen van mijn afwezigheid:								.
Persoonlijke omstandigheden	4,2	1.29	3,9	1.65	3,4	1.60	(2,128)= 2,86	.06**
Mijn gezondheid	3,3	1.82	2,3	1.61	2,3	1.85	(2,125)= 4,53	.07*
Moeilijk veilig bereikbaar	1,7	1.19	1,1	.42	1,1	.35	(2,116)= 8,32	.13*

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntsschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Het geheim. In de discussie over de vrijmetselarij komt altijd het geheime aspect van de vrijmetselarij aan de orde. De vrijmetselarij is een vereniging naar Nederlands recht en heeft het in die zin niet nodig om in het geheim te opereren. Maar er vinden in een beslotenheid rituelen plaats waaraan vrijmetselaren iets beleven. Over ervaringen van het ritueel is men niet zo scheutig met informatie. Dit heeft twee oorzaken: de ervaringen in het ritueel zijn zeer persoonlijk en men kan er voor kiezen dit voor zich te houden. Door die terughoudendheid kan het ritueel, voor een ieder die dit voor de eerste keer meemaakt, een intense ervaring zijn. Doorgaans betreft het een ervaring van iets dat onkenbaar en onzegbaar is en die hem diep kunnen raken en derhalve geen ervaringen om zomaar aan de grote klok te hangen. Over het inwijdingsritueel is alles bekend. Iedereen kan de integrale tekst van het inwijdingsritueel zo van het Internet halen, dus in die zin is er niets geheim. Maar over het ritueel lezen is iets anders dan het beleven in de bedding waarin het ritueel vervat is. Dit kan gaan over ervaringen die raken aan de existentiële vragen en daarin heeft een ieder zijn eigen individuele ervaring. Voor een grote meerderheid ligt het geheim niet buiten de mens, maar in de mens en is er geen ander geheim dan de zoektocht of queeste naar het geheim. Wel is men zich er van bewust dat de terughoudende opstelling van de vrijmetselarij naar haar omgeving allerlei associaties en verhalen over de geheime aspecten van de vrijmetselarij in de hand hebben gewerkt.

Tabel 3.23 Opvattingen van vrijmetselaren over het geheim: gemiddelden en standaarddeviaties.

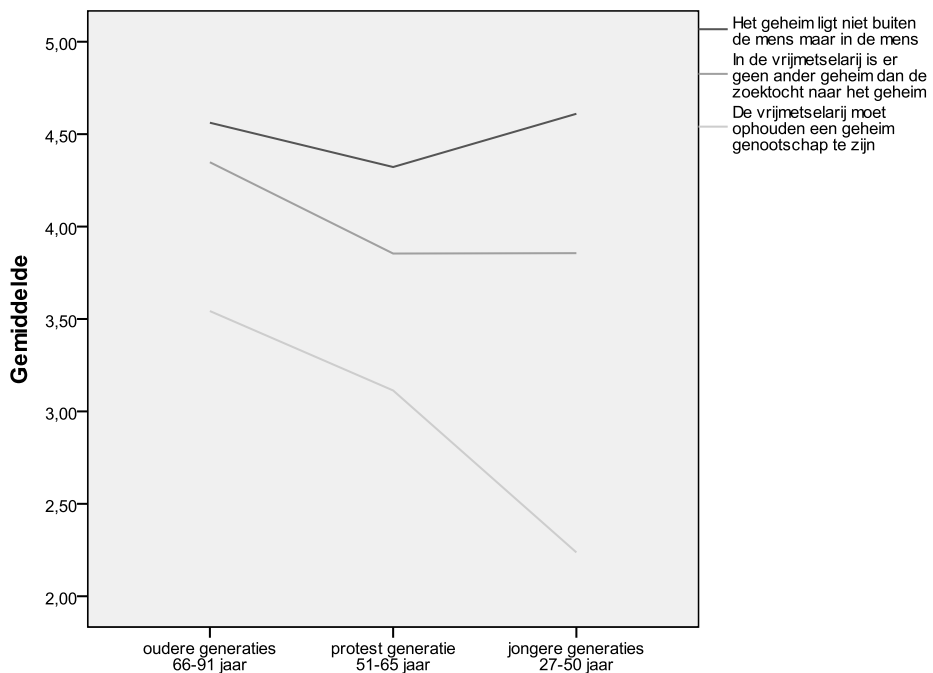
Items over het geheim	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
Het geheim ligt niet buiten de mens maar in de mens	4,5	0.9	164	91%
In de vrijmetselarij is er geen ander geheim dan de zoektocht naar het geheim	4,1	1.1	163	77%
De vrijmetselarij moet ophouden een geheim genootschap te zijn	3,1	1.5	163	44%
Het is niet de vrijmetselarij die geheimzinnig doet; het lijkt eerder of de buitenwereld er belang bij heeft haar als geheim te definiëren	3,4	1.3	165	55%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntsschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Over het geheime aspect wordt binnen de vrijmetselarij verschillend gedacht: een deel (44%) is het er mee eens dat men moet ophouden een geheim genootschap te zijn, terwijl een niet onaanzienlijk deel (38%) juist hecht aan dat geheime aspect.

De hoogte van de leeftijd (generatie) en opleiding zijn karakteristiek voor de vrijmetselaar. Om het verschil in opleidingsniveau tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen te corrigeren voor 'het geheim' is opleidingsniveau als covariaat toegevoegd aan de variantie- analyse.

De vrijmetselaar van de jongere generaties ($M = 2,2$, $SD = 1.28$) vindt minder dan de vrijmetselaren van de oudere generaties ($M = 3,5$, $SD = 1.49$) en van de protestgeneratie ($M = 3,1$, $SD = 1.49$) dat de vrijmetselarij op moet houden een geheim genootschap te zijn [$F(2,143) = 7.47$, $p < .005$, $\eta^2 = .10$]. De vrijmetselaar van de oudere generaties ($M = 4,4$, $SD = .93$) vindt, meer dan de vrijmetselaar van de jongere generaties ($M = 3,9$, $SD = 1.31$) en de protestgeneratie ($M = 3,9$, $SD = 1.3$), dat er in de vrijmetselarij geen ander geheim is dan de zoektocht naar het geheim [$F(2,143) = 3.91$, $p < .05$ en $\eta^2 = .05$].

Figuur 3.12 Opvattingen van vrijmetselaren over het geheim: indeling naar drie generaties

Dit verschil in visie op de vrijmetselarij als een geheim genootschap raakt ook de vraag naar de maçonnieke identiteit. Daarnaast vindt een meerderheid dat het niet zozeer de vrijmetselarij is die geheimzinnig doet, maar dat het lijkt of de buitenwereld er belang

bij heeft de vrijmetselarij als geheim te bestempelen. Eerlijkheidshalve moet opgemerkt worden dat, zeker in tweede helft van de vorige eeuw, de vrijmetselarij in Nederland zich wat afzijdig heeft gehouden van haar omgeving. Dat heeft de speculaties over de vrijmetselarij als geheim genootschap, die toch al ruim voor handen waren, in de kaart gespeeld.

Het imago van de vrijmetselarij. Het onderzoek bekendheid Nederlandse Orde van Vrijmetselaren (Van Slooten, et al., 1989) geeft een goede indicatie van het imago van de vrijmetselarij begin jaren '90. Respondenten die bekend waren met de Orde gaven het volgende oordeel over de Nederlandse Vrijmetselarij: het is een ouderwets verschijnsel (38%), een geheimzinnige organisatie (62%), alleen voorbehouden aan beter opgeleiden (35%) en alleen voorbehouden aan beter gesitueerden (23%). Dit imago van de vrijmetselarij bij de buitenwereld sluit deels aan op hoe de vrijmetselaar zelf denkt dat de buitenwereld anno 2005 tegen de vrijmetselarij aankijkt: als een club van doeners, die gaan voor broederschap en een betere wereld, als ook als een raar genootschap en een vreemde conservatieve club, en als geheimzinnig, verborgen, duur, sektarisch, exclusief, en vrijblijvend.

Dit staat op gespannen voet met het beeld dat de vrijmetselaren zelf als ideaal zien: een levende broederschap, vrijheid van denken en handelen, diepzinnig, erudiet, staan voor geestelijke groei, mensen die anderen willen helpen, en intellectueel uitdagend.

Het idee dat de buitenwereld de vrijmetselarij ziet als een stel zonderlingen leeft minder bij de oudere generaties vrijmetselaren ($M = 2,2$, $SD = 1.2$) dan bij de protestgeneratie ($M = 3,0$, $SD = 1.1$) en de jongere generaties ($M = 2,7$, $SD = 0.1$) en generatie heeft daar een meer dan matig effect op [$F(2,136) = 7.00$, $p < .05$, $\eta^2 = 0.09$]. Het effect van generatie op het beeld van een geheim genootschap is kleiner [$F(2,140) = 5.36$, $p < .05$, $\eta^2 = 0.07$] en, in vergelijking met de oudere generaties ($M = 3,3$, $SD = 1.3$) en de jongere generaties ($M = 3,8$, $SD = 1.2$), schat de protestgeneratie ($M = 4,0$, $SD = 1.1$) de kans dat de omgeving de vrijmetselarij ziet als een geheim genootschap groter in. De mate waarin de profane wereld de vrijmetselarij geacht wordt te associëren met het streven naar idealen varieert significant per generatie: onder de vrijmetselaar van de oudere generaties ($M = 3,6$, $SD = 1.11$) leeft dit beeld meer dan onder de vrijmetselaar van de jongere generaties ($M = 2,9$, $SD = 1.05$) en de protestgeneratie ($M = 3,4$, $SD = 1.15$) [$F(2,138) = 3.63$, $p < .05$; $\eta^2 = 0.05$]. Het imago van de vrijmetselarij staat of valt met hoe de vrijmetselaren zich presenteren. Een meerderheid kan en wil bijdragen aan imagoverbetering en draagt, naar eigen zeggen, daar nu al aan bij. Of de daarin gevolgde strategie ook effectief voor imagoverbetering is, blijft een vraag. Immers, een meerderheid vindt dat zich bekendmaken als vrijmetselaar daartoe volstaat of het laten zien wat de loge hem doet.

Tabel 3.23 Vrijmetselaar en imagoverbetering: gemiddelden en standaarddeviaties

Items over imago	M	SD	n	Antwoordopties mee eens (4) en helemaal mee eens (5)
Ik wil bijdragen in de imagoverbetering	4,2	0.8	159	86%
Ik kan bijdragen in de imagoverbetering	4,2	2.5	159	83%
Het zich in het Westen (de maatschappij) doen kennen als vrijmetselaar leidt tot imagoverbetering	4,1	1.0	164	78%
De vrijmetselaar moet laten zien wat de loge hem doet, de wereld zit niet te wachten op totale verinnerlijking	3,7	1.2	156	64%

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Aan het potentieel in zijn omgeving voor de vrijmetselarij kan het niet liggen. Respondenten schatten 9% van de Nederlandse bevolking in als potentiële vrijmetselaren en dit is in de lijn van de ter beschikking staande gegevens. Tussen 1979 en 1994 nam de bekendheid met de vrijmetselarij af (van 68% naar 65%) en voelden mensen zich minder verwant met haar (van 32% naar 37%). In diezelfde periode won zij aan sympathie: het percentage dat afwijzend stond tegenover de vrijmetselarij daalde van 22% tot 13% (SCP, 1997). Uit een onderzoek naar de bekendheid van de Nederlandse Orde van Vrijmetselaren in 1989 bleek dat 4% van alle benaderde respondenten (Nederlandse mannen boven de 21 jaar en bekend met de vrijmetselarij) het lidmaatschap van de Nederlandse Orde zeer aantrekkelijk vindt (Van Slooten et al., 1989).

Het blad 'Ken Uzelve' als proeve van actualisering van het imago. Iedereen die lid is van de Orde ontving tot 1 december 2011 het tijdschrift Ken Uzelve (KUZ), dat de opvolger is van het Algemeen Maçonniek Tijdschrift^{25 26}. Met de uitgave van Ken Uzelve wilde men met een andere inhoud en vormgeving een eigentijds beeld van de vrijmetselarij in de buitenwereld neerzetten. Het moest een tijdschrift worden dat recht doet aan de maçonnieke inhoud, met voldoende uitstraling, kwalitatieve informatie en aantrekkingskracht op niet-vrijmetselaren. Deze actie paste in een bijstellen van het imago.

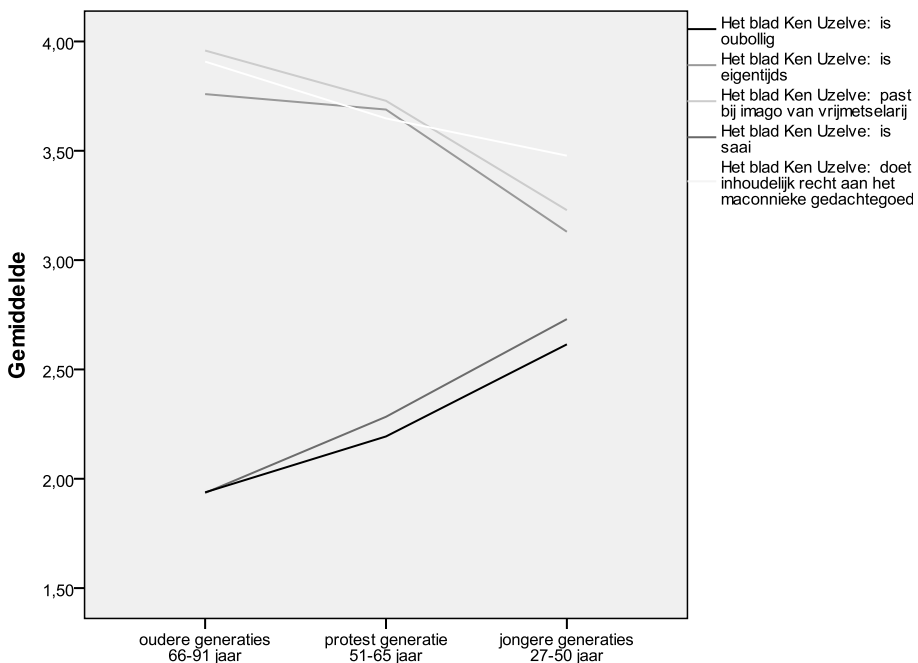
Een meerderheid van de respondenten vindt dat het tijdschrift recht doet aan het maçonnieke gedachtegoed, past bij het imago van de vrijmetselarij, recht doet aan de maçonnieke traditie en eigentijds is. De waardering voor Ken Uzelve, als opvolger van het A.M.T. kan een indicatie zijn welk beeld er leeft onder generaties vrijmetselaren over de vrijmetselarij: herkennen zij zich in het meer eigentijdse beeld over de vrijmetselarij

²⁵ In november 2003, werd het AMT vervangen door het blad Ken Uzelve.

²⁶ Per 1 december 2011 heeft Ken Uzelve een andere naam gekregen: Vrijmetselarij.

van deze uitgave of houden zij het liever bij het oude en kijken mogelijk de leerlingen en gezellen daar anders tegenaan dan de meesters?

Algemeen kan gesteld worden dat de vrijmetselaar van de jongere generaties kritischer is over Ken Uzelve dan de oudere generaties en de protestgeneratie. De jongere generaties ervaren het tijdschrift meer als oubollig, saai en minder als eigentijds dan de oudere generaties en de protestgeneratie. De oudere generaties vinden het minder oubollig ($M = 1,9$, $SD = 1.08$) dan de jongere generaties ($M = 2,7$, $SD = 1.05$) en de protestgeneratie ($M = 2,3$, $SD = .96$) [$F(2,138) = 4.54$, $p < .05$; $\eta^2 = 0.06$], minder saai ($M = 1,9$, $SD = .97$) dan de jongere generaties ($M = 2,5$, $SD = 1.01$) en de protestgeneratie ($M = 2,2$, $SD = 1.09$) [$F(2,138) = 3.72$, $p < .05$, $\eta^2 = 0.05$]. De oudere generaties vinden het meer van deze tijd ($M = 3,8$, $SD = .96$) dan de jongere generaties ($M = 3,2$, $SD = .92$) en de protestgeneratie ($M = 3,7$, $SD = 1.02$) [$F(2,138) = 3.64$, $p < .05$, $\eta^2 = 0.05$]. Generatie heeft een matig effect op de waardering van KUZ als oubollig, saai en eigentijds. Ken u zelve is de spreuk die veelal wordt aangetroffen boven de poort van de logezaal. Volgens het Lexicon voor de vrijmetselaar als het ware de eerste wegwijzer voor de leerling-vrijmetselaar bij het zoeken naar de weg ter verkrijging van zelfkennis.

Figuur 3.13 Waardering vrijmetselaar voor blad Ken Uzelve als functie van generatie

De leerling en de gezel vergeleken met de meester vrijmetselaar. Het is gebruikelijk dat de vrijmetselaar na zijn inwijding een jaar leerling is en vervolgens nog een jaar gezel alvorens te worden verheven tot meester-vrijmetselaar. Toetreden tot een loge impliceert het zich verhouden tot de bestaande codes en de cultuur van de loge. Juist in die eerste jaren is de kans groot dat de nieuwe vrijmetselaar anders tegen een aantal maçonnieke zaken aankijkt dan de vrijmetselaar die al langer lid is.

Omdat de gemiddelde leeftijd van de vrijmetselaar bij toetreden 45 jaar is en ook ouderen op latere leeftijd alsnog besluiten vrijmetselaar te worden, betekent dit overigens niet dat leerlingen en gezellen per definitie tot de jongere generaties behoren. De meester vrijmetselaar en de leerling/gezel hebben een significant ander beeld van het geheime aspect van de vrijmetselarij, de twijfels over de vrijmetselarij, de mate waarin de inwijding tegenviel en de communicatie met de omgeving over het lidmaatschap van de vrijmetselarij. De leerling/gezel ($M = 2,1$, $SD = 1.1$) vindt minder dan de meester ($M = 3,2$, $SD = 1.5$) dat de tijd van de vrijmetselarij als een geheim genootschap wel voorbij is [$F(1, 140) = 5,29$, $p < .05$, $\eta^2 = 0.04$]. Ook heeft de leerling/gezel ($M = 3,3$, $SD = 1.5$) in de eerste jaren van de maçonnieke carrière meer twijfels bij de vrijmetselarij dan de meester ($M = 2,0$, $SD = 1.2$) [$F(1, 83) = 5,37$, $p < 0.05$, $\eta^2 = 0,06$].

Verder is generatie geen factor die het verschil maakt tussen de leerling/ gezel versus de meester vrijmetselaar. Alleen de leerling/gezel van de oudere generaties ($M = 3,4$, $SD = 2.0$) viel de inwijding sterk tegen in vergelijking met die van de protestgeneratie ($M = 1,4$, $SD = 0.87$) en jongere generaties ($M = 1,3$, $SD = 0.50$). Dit lijkt specifiek voor de aanloop naar het meesterschap omdat voor de meesters – en dat is normaal gesproken hooguit twee jaar verder in de tijd – er geen significante verschillen meer zijn tussen de generaties en de meester van de oudere generaties die inwijding een stuk minder tegenvalt ($M = 1,8$, $SD = 1.2$).

3.4 De vrijmetselaar: een tussenbalans

In dit hoofdstuk is achtereenvolgens ingegaan op drie vragen: wie is de Nederlandse vrijmetselaar, wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en wat beweegt hem om vrijmetselaar te blijven? Hier wordt de tussenbalans opgemaakt. Om antwoord te krijgen op de vraag wie de vrijmetselaar is, werd er eerst een algemeen beeld geschetst van de vrijmetselaar en is onderzocht waarin vrijmetselaren zich van elkaar onderscheiden met het accent op de verschillen tussen de generaties en de maçonnieke graden (leerlingen/ gezellen versus de meester-vrijmetselaren).

Algemeen beeld. De vrijmetselaar heeft de volgende karakteristieken: een hoge gemiddelde leeftijd, zeer hoog opleidingsniveau, overwegend werkzaam in het bedrijfsleven en de commerciële sector, succesvol en vaak werkzaam in de top van een organisatie. Meer

dan driekwart van de respondenten groeide op in een compleet gezin met de eigen ouders. Ruim de helft is of was werkzaam in de commercie en het bedrijfsleven en dit is vergelijkbaar met de vaders waarvan 60% werkzaam was in de commercie en het bedrijfsleven. Ondanks zijn vaak confessionele opvoeding, is drie kwart van de respondenten geen lid van een kerk en gaat 89% nooit of incidenteel naar de kerk. Drie kwart heeft de gehuwde status en, wanneer wordt gekeken naar de zes grootste politieke partijen, stemt een meerderheid liberaal, bijna een derde links van het midden en een kleine minderheid confessioneel.

Het beoefenen van de vrijmetselarij is een autochtone bezigheid: 98% heeft de Nederlandse nationaliteit en een kleine minderheid (8%) van de vrijmetselaren met een Nederlandse nationaliteit zijn geboren in het voormalige Nederlands-Indië (de Oost), de Nederlandse Antillen, Curaçao en Suriname (de West). Het eerste contact met de vrijmetselarij wordt vaak gelegd via bekenden, maar door de toename van Internet en meer eigen initiatief van belangstellenden neemt de persoonsgebonden introductie af. Hij mag er dan wel gemiddeld vier en een half jaar over doen voordat hij vrijmetselaar wordt, maar als hij eenmaal lid is dan blijft hij dat gemiddeld meer dan achttien jaar.

Gedifferentieerd beeld. De generaties vrijmetselaren denken nagenoeg hetzelfde over dood, hogere werkelijkheid en ook in persoonlijkheidskenmerken zijn er nauwelijks verschillen. De vrijmetselaar van de protestgeneratie is minder consciëntieus dan die van de oudere generaties. Consciëntieus staat voor netjes, ordelijk, nauwkeurig, zorgvuldig, systematisch en verwijst eerder naar oude dan naar nieuwe waarden.

De protestgeneratie relativeert die oude waarden en is minder dan de oudere generaties gebonden aan bestaande kaders, houdt twijfels over de vrijmetselarij minder voor zich en is ontvankelijker voor mystiek. De christelijke levensbeschouwing en het geloof in een hogere macht klinken door in zijn vrijmetselaar zijn.

Voor de vrijmetselaar die sterker gelooft in een hogere macht blijkt zijn inwijding meer een mystieke ervaring. Hij verwacht ten tijde van zijn toetreden meer antwoord te krijgen op zijn existentiële vragen en hij schat de kans een ander mens te worden hoger in dan de vrijmetselaar die minder sterk gelooft in een 'hogere macht'.

De maatschappelijke verschuivingen in de tweede helft van de vorige eeuw gaan niet ongemerkt aan hem voorbij en daarin worden verschillen tussen de oudere generaties en de jongere generaties zichtbaar. Weliswaar geeft iedere vrijmetselaar binnen een maçonnieke context zelf invulling aan het vrijmetselaar zijn en heeft hij daarbij harmonie hoog in het vaandel, met aandacht voor hetgeen bindt en niet voor hetgeen scheidt, maar dat neemt niet weg dat harmonie en de maçonnieke identiteit toch onder druk staan.

Op basis van de analyses is per generatie een eerste aanzet gedaan tot een generatieprofiel van de vrijmetselaar om zo zicht te krijgen op hoe de verschillende generaties invulling geven aan die maçonnieke identiteit. Het algemene beeld is dat op een aantal zaken met name de jongere generaties en de oudere generaties elkaars tegenpool zijn, terwijl de protestgeneratie meer een eigen koers voert. Naast het leeftijdgebonden onderscheid in generaties wordt ook onderscheid gemaakt tussen de maçonniek jongeren (leerlingen en gezellen) en de maçonnieke ouderen (de meester vrijmetselaren).

De vrijmetselaar van de protestgeneratie onderscheidt zich van de andere generaties in de waardering voor de rituelen, de ervaring van en de omgang met de inwijding tot leerling-vrijmetselaar, de mate waarin hij met derden communiceert over zijn twijfels bij de vrijmetselarij en de geheime aspecten van de vrijmetselarij.

De protestgeneratie kent een mystieke impuls en, hoewel haar naam en ontstaansgeschiedenis enige terughoudendheid doet vermoeden ten aanzien van traditie, geldt dit niet voor de maçonnieke traditie.

Het te star vasthouden aan tradities was voor haar minder dan voor de andere generaties ooit een overweging om de Orde te dekken. Het is ook de generatie die de rituelen naar vorm en inhoud het meest in balans vindt, die in de eerste vijf jaren van de maçonnieke carrière minder dan de andere generaties kritische vragen heeft bij de rituelen of die meende dat de rituelen moeten worden bijgesteld. Die waardering voor de rituelen, waarin de traditie ligt verrat, blijkt ook uit de waardering voor de inwijding: deze was voor respondenten van de protestgeneratie weliswaar minder dan verwacht, maar van alle generaties was deze voor deze generatie respondenten het meest een verrassende en tevens geweldige ervaring. In de mate waarin die eerste ervaring van inwijding zich door de tijd heeft verdiept onderscheidt de protestgeneratie zich van de jongere generaties. Deze verdieping in de tijd kan begrepen worden vanuit de optiek dat die eerste ervaring een blauwdruk is voor alle verdere initiaties.

De protestgeneratie kijkt ook anders naar het geheime element in de vrijmetselarij: meer dan de oudere generaties denkt zij dat de buitenwereld de vrijmetselarij ziet als een geheim genootschap en zij onderschrijft, minder dan de oudere generaties, dat er geen ander geheim is dan de zoektocht naar het geheim. Anders gezegd, de protestgeneratie ziet meer opties. Het geheim binnen de vrijmetselarij heeft een mystieke lading en mogelijk wordt haar terughoudendheid inzake het geheim als zoektocht ingegeven door andere manieren om zich te verhouden tot het geheim. Naar verhouding zijn er in de jongere generaties ook minder vrijmetselaren uit een gezin met alleen broers en minder vrijmetselaren uit een gezin met broers en zusters, terwijl daarentegen de protestgeneratie naar verhouding meer vrijmetselaren telt uit een gezin met broers en zusters. De vaders van de vrijmetselaar van

de jongere generaties zijn naar verhouding hoger en die van de oudere generaties lager opgeleid.

In de wijze waarop de oudere en de jongere vrijmetselaar zich verhouden tot hun omgeving weerspiegelt zich het proces van individualisering zoals dit zich heeft voltrokken in de tweede helft van de vorige eeuw. In vergelijking met de jongere generaties speelden vrienden en bekenden van de vrijmetselaar uit de oudere generaties een grotere rol in zijn overwegingen en beslissing om vrijmetselaar te worden, had die generatie bij toetreden hogere verwachtingen ten aanzien van broederschap, vindt hij dat de ontwikkeling als vrijmetselaar meer wordt gediend door aan de verwachtingen van de loge te beantwoorden en verwachtte hij bij toetreding meer kans een ander mens te worden. De jongere generaties schatten de kans dat, door hun toetreden tot de vrijmetselarij de omgeving hen ervaart als een ander mens en als iemand die anders functioneert, van alle generaties het laagste in.

Lid worden van een gemeenschap, zeker van een gemeenschap met religieuze en spirituele elementen, vraagt om commitment en een omgang met de codes en de cultuur van de groep. De opstelling van de jongere generaties is daarin terughoudender dan de opstelling van de oudere generaties. Vastgesteld wordt dat in vergelijking met de oudere generaties met name de vrijmetselaar van de jongere generaties anders aankijkt tegen de maçonnieke identiteit.

De vrijmetselarij heeft weliswaar de focus op hetgeen mensen bindt en niet op hetgeen mensen scheidt, maar op basis van het voorgaande is het maar de vraag of de maçonnieke identiteit op termijn voldoende spankracht heeft om beide visies blijvend in zich te verenigen. Het feit dat de leerlingen en de gezellen - maçonnieke jongeren die zich proberen te verhouden met de bestaande cultuur en codes - naar verhouding meer twijfelen over de vrijmetselarij en meer hebben overwogen de orde te dekken, zet het ideaalbeeld van harmonie en maçonnieke identiteit verder onder druk. De leerlingen en gezellen vinden, meer dan de meesters, dat de vrijmetselarij op moet houden een geheim genootschap te zijn. Ze hebben in de eerste jaren van hun maçonnieke carrière meer twijfels bij de vrijmetselarij en hebben sterker overwogen de Orde te dekken.

Bovenstaande conclusies roepen een aantal vragen op: waarom hebben maatschappelijke ontwikkelingen met andere religieuze en spirituele behoeften nauwelijks effect op de maçonnieke rituelen en het maçonnieke gedachtegoed? Hoe kan het dat vrijmetselaren met een hoog opleidingsniveau, gewend om rationeel te handelen, ontvankelijk zijn voor zaken die zich moeilijk rationeel laten vatten, zoals mystiek, rituelen, gebieden van transcendentie en esoterie?

Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden?

Het zijn vooral existentiële vragen die mensen op het spoor zetten van de vrijmetselarij. Men verwachtte van het toetreden het volgende: verdieping van het leven, ontmoeten van gelijkgestemden, broederschap, spiritualiteit en antwoorden op existentiële vragen. Dit zijn thema's waar de vrijmetselaar bovengemiddeld op scoort, hetgeen indicaties zijn voor wat iemand beweegt om vrijmetselaar te worden. Te meer daar deze thema's, als men eenmaal vrijmetselaar is, worden ervaren als essentie van broederschap. Broederschap kan dan gezien worden als de geleefde maconnieke praktijk. De inhoud van de existentiële vragen waar de vrijmetselaar antwoord op verwacht te krijgen, is af te leiden uit hetgeen hij ziet als de essentie van de maconnieke methode. Om haar doelstellingen en idealen te realiseren maakt de vrijmetselarij gebruik van een methode met symbolen, ritualen en initiaties. De essentie van die methode is voor de vrijmetselaar om bewust denkend in het leven te staan en inhoud te geven aan zijn leven en aan zijn zingevingvragen. Vrijmetselarij lijkt een ontmoetingsplaats voor maatschappelijk geslaagden, hoog opgeleiden met een hoge sociale status, een ondernemende en commerciële instelling, werkzaam in de top van het bedrijfsleven, en met een succesvolle carrière. Wellicht speelt dit mede een rol in zijn overwegingen.

De gemiddelde leeftijd bij toetreden is 45 jaar, een levensfase waarin men in het algemeen zijn carrière op orde heeft, maar waarin ook existentiële vragen zich nadrukkelijker kunnen aandienen. Het blijkt dat ontvankelijkheid voor vrijmetselarij niet iets is dat men van huis uit meekrijgt, zoals bijvoorbeeld de christelijke opvoeding lange tijd een garantie was voor aansluiting bij een christelijke kerk. Men heeft een geringe animo voor vormen van geïnstitutionaliseerde religie, men hecht weliswaar aan traditie, maar men blijft autonoom in hoe men zelf vorm en inhoud geeft aan zijn sociale, religieuze en spirituele behoeften. De voorkeur van de vrijmetselaar heeft meer de universele religie, zoals door Hellemans (2007) gedefinieerd als 'het veld van religie', dan de geïnstitutionaliseerde vormen van religie door Hellemans eerder gedefinieerd als manifestaties van die universele religie. Men was bij zijn toetreden over een aantal zaken ook onzeker: is dat wel iets voor mij, pas ik wel binnen zo'n club en pas ik als jongere wel tussen zo'n club van oudere mannen?

Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te blijven?

De mate waarin men bereid is om vrijmetselaar te blijven wordt mede bepaald door een aantal factoren: de ervaring van de inwijding, het al dan niet inlossen van verwachtingen, het proces van socialisatie, het omgaan met twijfels, de plaats van de vrijmetselarij in het dagelijks leven en de mate waarin men zich kan vinden in de maconnieke identiteit. De loge en de vrijmetselarij hebben gebracht wat men zocht en vrijmetselaren hebben, zoals eerder vastgesteld veel gemeen, een hen aansprekende cultuur waarin men elkaar vindt op

basis van leeftijd, opleidingsniveau, sociale status, ondernemingslust en opvattingen over een hogere werkelijkheid, godsdienstigheid, politiek en huwelijk.

Verbondenheid zoals ervaren in de inwijding, broederschap, de bouwsymboliek en het gemeenschappelijk streven zich te leren verhouden tot zich zelf, de ander en de Opperbouwmeester des Heelals (metafoor voor een of het ordenend principe) is een belangrijk bindmiddel om vrijmetselaar te blijven. Eenmaal toegetreden blijft men gemiddeld 18 jaar lid van de vrijmetselarij. De inwijding was voor de meesten een geweldige, verrassende ervaring, en die eerste ervaring heeft zich voor een meerderheid door de tijd heen heeft verdiept. Hier wordt een basis gelegd voor de toekomst: de inwijding heeft een emotioneel karakter en bevordert de saamhorigheid.

Een meerderheid vindt dat de vrijmetselarij in de eerste jaren heeft gebracht, wat men er van verwachtte. De kritische vragen in de eerste vijf jaren gaan over de diepgang van de bijeenkomsten, kwaliteit van instructies, openheid, en betrokkenheid van de broeders. Opvallend is dat er weinig kritische vragen zijn over de ritualen; de vrijmetselaar een evenwicht ervaart tussen hetgeen hij investeert en hetgeen de vrijmetselarij hem biedt en hij voelt zich doorgaans thuis in de loge. Er is sprake van een proces van socialisatie, maar dit is niet van dien aard dat er gesproken kan worden van een proces van conversie of geleidelijke bekering.

Het toetreden tot de vrijmetselarij heeft effecten op het leven van de vrijmetselaar. Men ervaart zichzelf als aardiger, opener, rustiger en zelfbewuster en deze verandering ten goede krijgt men ook terug van de omgeving. De vrijmetselarij speelt wel een rol in zijn leven, maar zeker geen bepalende rol. In eerste instantie is er geen spanningsveld tussen het appèl van de loge en de eigen omgang met de codes en gebruiken in de loge. De kritische vragen en twijfels spelen niet zo zeer in de eerste vijf jaren van zijn lidmaatschap en nemen ook niet sterk toe naarmate men langer lid is. Op het bespreekbaar maken van twijfels met derden die geen vrijmetselaar zijn, rust voor drie kwart van de respondenten nog een taboe. Wel is het zo dat de vrijmetselaar uit de protestgeneratie meer met zijn omgeving in gesprek gaat over zijn twijfels bij de vrijmetselarij dan de vrijmetselaar uit de andere generaties. De mate waarin men vindt dat, door zijn toetreden, men een ander mens is geworden of anders is gaan functioneren houdt men in het midden en daarin is er geen verschil in perceptie tussen de generaties. Gevraagd hoe men inschat dat zijn omgeving hem als mens en in zijn functioneren anders is gaan zien, is de generatie jongeren echter een stuk terughoudender dan de beide andere generaties.

De vrijmetselarij is een methode om mensen te stimuleren bewust denkend in het leven te staan, inhoud te geven aan dat eigen leven en een antwoord te vinden op zingevingvragen. Men ervaart dit als de essentie van de broederschap en de kracht van de vrijmetselarij. Dit

zijn dezelfde thema's die de vrijmetselaar ook op het spoor van de vrijmetselarij brachten. In die methode kunnen de vrijmetselaren elkaar vinden. Wel is het zo dat voor de jongere generaties die methode minder een manier is om bewust in het leven te staan, en het leven inhoud geven of leren leven met zingevingsvragen dan voor de vrijmetselaar van de oudere generaties.

Overigens heeft ruim één derde van de respondenten wel eens overwogen zijn lidmaatschap op te zeggen. Argumenten waren: cultuur van de loge (weinig open voor de samenleving, formeel en dominant gedrag van broeders, diepgang in de loge), broederschap (vrijblijvende omgang met de idealen en de tegenvallende sfeer in de loge) en leeftijdsopbouw van de loge (het geringe aantal jongeren). Over de vrijmetselarij zijn er nauwelijks twijfels maar als het gaat om de toekomst van de vrijmetselarij dan roept dat toch meer twijfels op. De vrijmetselarij heeft het imago van een geheim genootschap en met die beeldvorming kan de vrijmetselaar leven, maar inzake het geheim – voor zover er sprake is van een geheim- kijken vrijmetselaars van de jongere generaties daar anders tegen aan dan die van de oudere generaties: de eerste hechten meer aan de vrijmetselarij als een geheim genootschap.

Leerlingen en gezellen zijn doorgaans nog geen twee jaar lid van de Orde en juist dan hebben zij hun twijfels en heeft een minderheid van hen ooit overwogen de Orde te dekken. De mate waarin de inwijding tegenviel, is niet gebonden aan het onderscheid tussen leerling/gezel en meesters, maar is wel generatiegebonden. De inwijding viel de leerlingen en de gezellen van de jongere generaties niet tegen en het aantal leerlingen gezellen van de oudere generaties is te gering om daar uitspraken over te doen. Ook het blad *Ken Uzelve* wordt verschillend gewaardeerd door de vrijmetselaar: de jongere generaties zijn daar minder enthousiast over dan de stille generatie. Vastgesteld kan worden dat er voor de vrijmetselaar weinig redenen blijken te zijn om geen vrijmetselaar te blijven. Toch wordt zichtbaar dat, op een aantal zaken, de jongere vrijmetselaren duidelijk anders denken dan de vrijmetselaar van de oudere generaties. Vooralsnog lijkt de harmonie niet in gevaar te komen, maar een zekere spanning lijkt zich wel aan te kondigen. Dit kan op termijn de continuïteit in gevaar brengen zeker gezien de eerder gesignaleerde trend dat jongeren zich wel binden aan religieuze en spirituele stromingen maar die naar bevind van zaken even snel inwisselen voor andere 'kortlopende spirituele en religieuze arrangementen'.

HOOFDSTUK 4

De vrijmetselaar in vergelijking met de Nederlandse man

Om de vrijmetselaar te kunnen vergelijken met de Nederlandse man werd gekozen voor een vergelijking van drie generaties: de stille generatie, de protestgeneratie en de jongere generaties. In deze vergelijking zijn de gegevens van de vooroorlogse generatie buiten beschouwing gebleven omdat het SOCON-onderzoek (2000) geen gegevens bevat over die generatie. De gegevens van de verloren en de pragmatische generaties werden samengevoegd tot de 'jongere generaties' omdat dit een combinatie oplevert die beter te vergelijken is²⁷. Onderzocht wordt in hoeverre de vrijmetselaar anders is dan de Nederlandse man die geen vrijmetselaar is, of op grond van de onderzoeksgegevens voorspelbaar is welk type Nederlandse man zich tot de vrijmetselarij aangetrokken voelt en of in de tweede helft van de 20^e eeuw de opeenvolgende generaties vrijmetselaren en Nederlandse mannen anders zijn gaan denken over hogere werkelijkheid, mystiek, religiositeit en spiritualiteit.

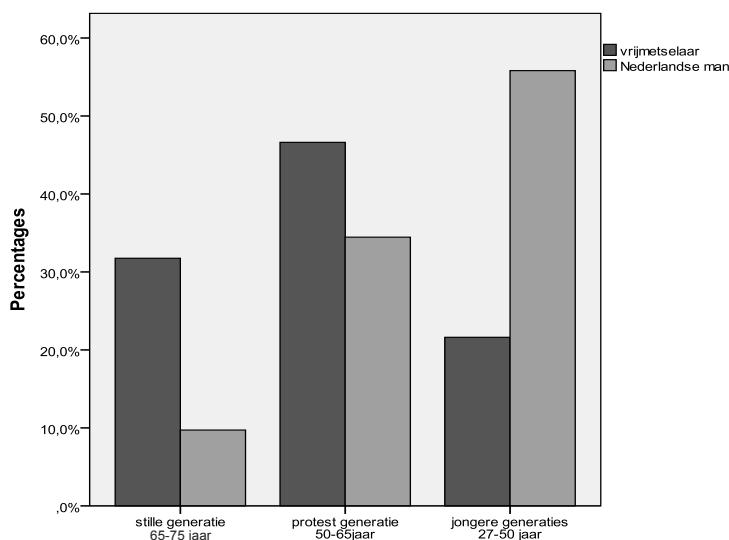
Achtereenvolgens wordt ingegaan op de verschillen tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man wat betreft demografische variabelen, dat wil zeggen leeftijdsopbouw, opleidingsniveau, burgerlijke staat, godsdienstigheid en partijpolitieke voorkeur. Vervolgens komen persoonlijkheidseigenschappen en opvattingen over een hogere werkelijkheid, God en de dood aan de orde. Omdat mystiek in de tweede helft van de vorige eeuw binnen de verschuivingen in het religieuze domein een andere, meer eigentijds connotatie lijkt te hebben gekregen, worden vrijmetselaar en Nederlandse man ook daarop met elkaar vergeleken. Of het aanhangen van een christelijk geloof van invloed is op mystiek wordt

27 Vooroorlogse generatie zoals gedefinieerd in hoofdstuk 1: personen geboren in de periode 1919-1929

onderzocht door de niet-christelijke vrijmetselaar en de christelijke Nederlandse man met elkaar te vergelijken. Vervolgens wordt in een aantal thema's specifiek ingegaan op de vrijmetselaar zonder deze direct te vergelijken met de Nederlandse man. Het betreft thema's die de essentie van de maçonnieke praktijk raken: het geloof in een Opperbouwmeester des Heelal en magisch denken. Aansluitend wordt de tussenbalans opgemaakt die uitgangspunt is voor de beantwoording van de hoofdvraag van dit onderzoek en die nodig is om mogelijke punten van nader onderzoek te formuleren.

4.1 Demografische variabelen²⁸

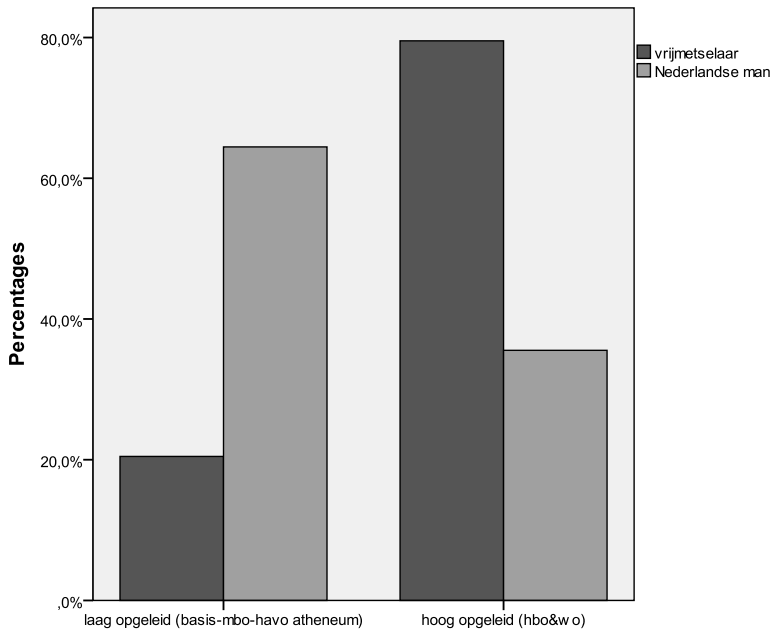
Leeftijdsofbouw. In het onderscheid tussen vrijmetselaar en Nederlandse man vallen allereerst de verschillen in leeftijdsopbouw op. Zoals blijkt uit Figuur 4.1 is, in vergelijking met de Nederlandse man, de vrijmetselaar sterk oververtegenwoordigd in de stille en de protestgeneratie en ondervertegenwoordigd in de jongere generaties. Van de Nederlandse mannen hoort 10% tot de stille, 34% tot de protest- en 56% tot de jongere generaties. Van de vrijmetselaarsmannen behoort achtereenvolgens 32% tot de stille, 47% tot de protest- en 21% tot de jongere generaties.

Figuur. 4.1 Drie generaties vrijmetselaars (N=174) en Nederlandse mannen (N=502)

²⁸ Kruistabellen vrijmetselaar en Nederlandse mannen in het algemeen Bijlage Hoofdstuk 4 Tabellen 4.17 t/m 4.20.

Opleidingsniveau. Vrijmetselaars verschillen ook van Nederlandse mannen in opleidingsniveau. Zoals blijkt uit Figuur 4.2, is de vrijmetselaar hoger opgeleid dan de gemiddelde Nederlandse man. Het merendeel van de vrijmetselaren (80%) en ruim een derde van de Nederlandse mannen (36%) is hoogopgeleid. Van de Nederlandse mannen is 64% laag opgeleid tegenover 20% van de vrijmetselaren. Deze verschillen zijn significant ($\chi^2(1) = 97.15, p = .00$). Hoog opgeleid wordt gedefinieerd als het hebben afgerond van een hogere beroepsopleiding of een wetenschappelijke opleiding en laagopgeleid varieert van basisonderwijs tot en met MBO. Uitgesplitst naar opleidingsniveau heeft van de vrijmetselaren 43% een HBO-opleiding en 37% een WO- opleiding afgerond. Voor de Nederlandse mannen zijn deze percentages achtereenvolgens 22% en 14% ($\chi^2(5) = 103.95, p = .00$). Het aantal Nederlandse mannen met een lagere beroepsopleiding is in de stille generatie groter en in de jongere generaties kleiner. In de jongere generaties maakt de Nederlandse man een inhaalslag maar dit betreft vooral het middelbaar beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs.

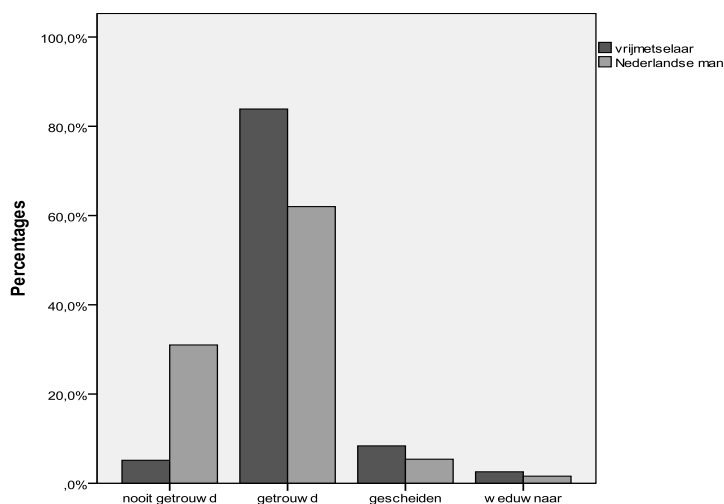
Figuur 4.2 Opleidingsniveau van vrijmetselaars en Nederlandse mannen

Burgerlijke staat. Er zijn duidelijke verschillen tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man in burgerlijke staat. Zoals blijkt uit Figuur 4.3, is van de Nederlandse mannen 31% ongehuwd tegenover 5% van de vrijmetselaren. Het spiegelbeeld is dienovereenkomstig: 84% van de vrijmetselaren is getrouwd tegenover 62% van de Nederlandse mannen. Vrijmetselaren zijn minder vaak nooit getrouwd geweest en vaker getrouwd dan Nederlandse mannen in het algemeen ($\chi^2(3) = 42,52, p = .00$). Naarmate de leeftijd van

de generaties daalt, loopt ook het percentage getrouwde Nederlandse mannen terug. In de stille generatie is 87% getrouwd, in de protestgeneratie 80% en in jongere generaties 53%.

Het percentage niet-getrouwde Nederlandse mannen is in de stille en de protestgeneratie minder dan 10%, terwijl dit in de jongere generaties is opgelopen tot 42%. De Nederlandse man kent significante verschillen tussen de generaties in burgerlijke staat ($\chi^2(6) = 76,72$, $p = .00$), de vrijmetselaar niet ($\chi^2(6) = 6,77$, $p = .34$). De verschillen in het niet-getrouwd en gescheiden zijn, zijn mogelijk ook deels te verklaren door de verschillen in gemiddelde leeftijd. Immers, op basis van drie generaties is de gemiddelde leeftijd van vrijmetselaars 62,5 jaar en van Nederlandse mannen in het algemeen 47 jaar. Zoals onderzoek laat zien (CBS, 2012), kennen oudere generaties minder ontbindingen van het huwelijk door echtscheiding dan jongere generaties. Was in 1980 het echtscheidingspercentage van de Nederlandse bevolking nog 24%, in 2010 is dit opgelopen 36%. De gemiddelde leeftijd waarop de Nederlandse man scheidt loopt op van 38,4 jaar in 1950 tot 45,6 jaar in 2010.

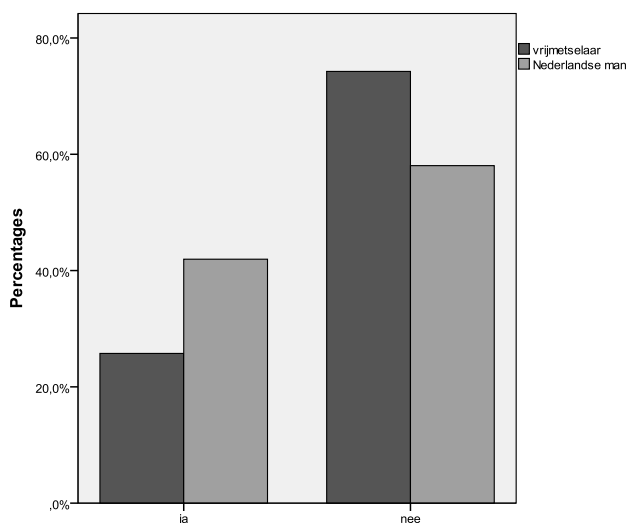
Onderzoek (Liefboer & Dijkstra, 2000) laat zien dat 10% van degenen die geboren zijn voor 1940 binnen 20 jaar na de start van de partnerrelatie deze relatie ontbindt. Voor de geboortecohorten 1931-1940 en 1961-1970 stijgt het percentage mannen dat binnen vijf jaar na de start van de relatie deze ontbindt van 2% in het geboortecohort 1931-1940 tot 20% in het geboortecohort 1961-1970.²⁹

Figuur 4.3 Burgerlijke staat van vrijmetselaars en Nederlandse mannen

²⁹ Gemiddelde leeftijd op basis van drie groepen generatie: stille generatie (66-75 jaar), protestgeneratie (50-65 jaar) en jongere generaties (25-50 jaar) is de gemiddelde leeftijd van de vrijmetselaar 61.6 jaar en van de Nederlandse man 46.9 jaar.

Lidmaatschap van een kerk. De vrijmetselaar is minder vaak lid van een kerkgenootschap dan de Nederlandse man in het algemeen. Bijna driekwart van de vrijmetselaren (74%) en 58% van de Nederlandse mannen is geen lid zijn van een christelijke kerk ($\chi^2 (1) = 13,92, p = .00$). In het lidmaatschap van een protestantse kerk ontlopen de vrijmetselaar (17%) en de Nederlandse man (19%) elkaar niet veel.

Figuur 4.4 Wel of geen lidmaatschap van een kerk vrijmetselaars en Nederlandse mannen

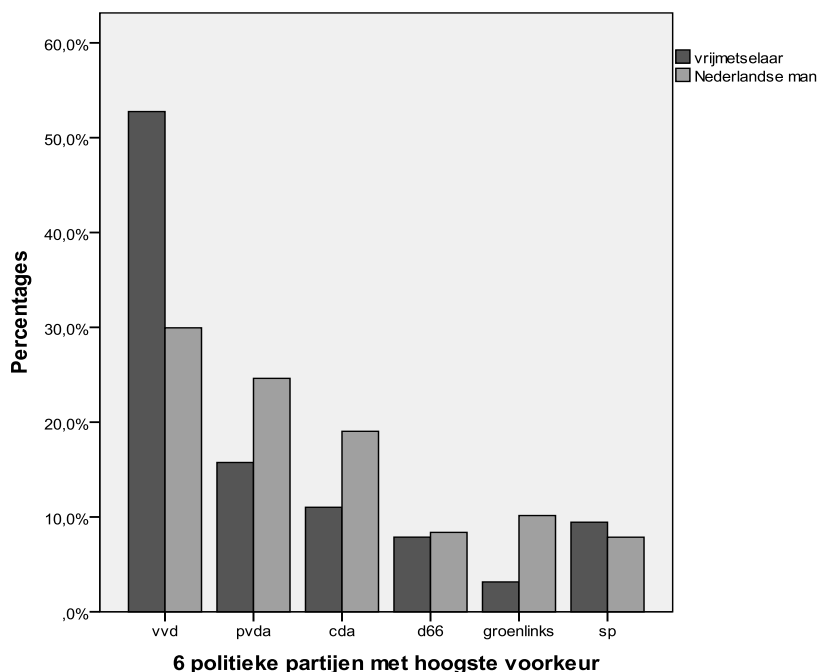
Dit verschil is groter bij het lidmaatschap van de rooms-katholieke kerk: van de vrijmetselaars is 9% en van de Nederlandse mannen 23% lid van deze kerkgenootschap. Mogelijk speelt hier nog de eerder genoemde kritische positionering van de rooms-katholieke kerk met betrekking tot de vrijmetselarij een rol. De generaties Nederlandse mannen verschillen significant in het geen lid zijn van een kerk, het lid zijn van een protestante kerk en het lid zijn van een katholieke kerk. Het aantal Nederlandse mannen dat geen lid is van een kerk neemt in de elkaar opvolgende generaties toe: van 39% in de stille generatie, tot 46% in de protestgeneratie en 66% in jongere generaties ($\chi^2 (4) = 22.08, p = 0.00$).

De protestgeneratie Nederlandse mannen laat het volgende beeld zien: 46% is geen lid van een kerk, 32% is rooms-katholiek en 23% is protestant. In de stille en de protestgeneratie heeft het aantal Nederlandse mannen dat lid is van een kerk nog de overhand, maar in de jongere generaties is twee derde (66%) geen lid meer van een kerk (zie Tabel 4.19). De generaties vrijmetselaren, echter, verschillen niet significant in het geen lid zijn van een kerk, het lid zijn van protestante kerk of het lid zijn van de rooms-katholieke kerk ($\chi^2 (4) = 3.63, p = .46$).

Kerkbezoek. De vrijmetselaar blijkt ook minder kerkelijk dan de Nederlandse man in het algemeen. Zoals blijkt uit Figuur 4.4, zijn de verschillen op het vaak of weinig een kerk bezoeken tussen vrijmetselaar en Nederlandse man significant ($\chi^2 (1) = 11.59, p = .00$): tien procent van de vrijmetselaren gaat vaak (één keer per week of maand) naar de kerk en negentig procent nooit of één enkele keer per jaar. Van de Nederlandse mannen gaat 22% vaak naar de kerk en 78% nooit of één enkele keer. Voor de Nederlandse man die vaak naar de kerk gaat, loopt dit kerkbezoek door de generaties significant terug: in de stille generatie gaat nog 41% vaak naar de kerk, in de protestgeneratie 26% en in de jongere generaties 18% [$\chi^2 (2) = 13.76, p = .00$].

Politieke voorkeur. Allereerst is gekeken naar de zes partijen met – toen het onderzoek werd uitgevoerd – de grootste voorkeur: VVD, PvdA, CDA, D66, Groen Links en SP met vervolgens daar bijgevoegd de categorieën ‘andere partijen’ en ‘geen politieke voorkeur’. Ten derde is er een onderscheid gemaakt tussen drie politieke groeperingen: liberaal, confessioneel en links van het midden. Enige voorzichtigheid bij deze laatste is geboden omdat de indeling liberaal, confessioneel en links van het midden arbitrair is. Ten eerste vanwege de beperking tot zes politieke partijen in rangorde van politieke voorkeur en in de tweede plaats omdat er wordt gesproken van ‘liberaal’ (een combinatie van VVD en D66), terwijl de liberale identiteit van de VVD een andere is dan die van D66. Niettemin lijkt het verantwoord dit onderscheid te hanteren. Het politieke domein in Nederland tot de jaren '60 werd gedomineerd door drie politieke zuilen – liberalen, confessionelen en socialisten – en dit onderscheid geeft een beeld van hoe de politieke voorkeur ontzuild wordt.

Uitgaande van de zes politieke partijen met de hoogste voorkeur is de VVD zowel de favoriet van de vrijmetselaar (53%) als van de Nederlandse man (30%), maar significant vaker van de vrijmetselaar ($\chi^2 (5) = 26.94, p = .00$; Tabel 4.24). Als aan deze zes politieke partijen worden toegevoegd de categorieën vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen met andere politieke voorkeuren en geen politieke voorkeur, dan blijft de VVD de favoriet van de zowel de vrijmetselaar (44%) als de Nederlandse man (24%), maar wederom meer van de vrijmetselaar ($\chi^2 (7) = 30.7, p = .00$).

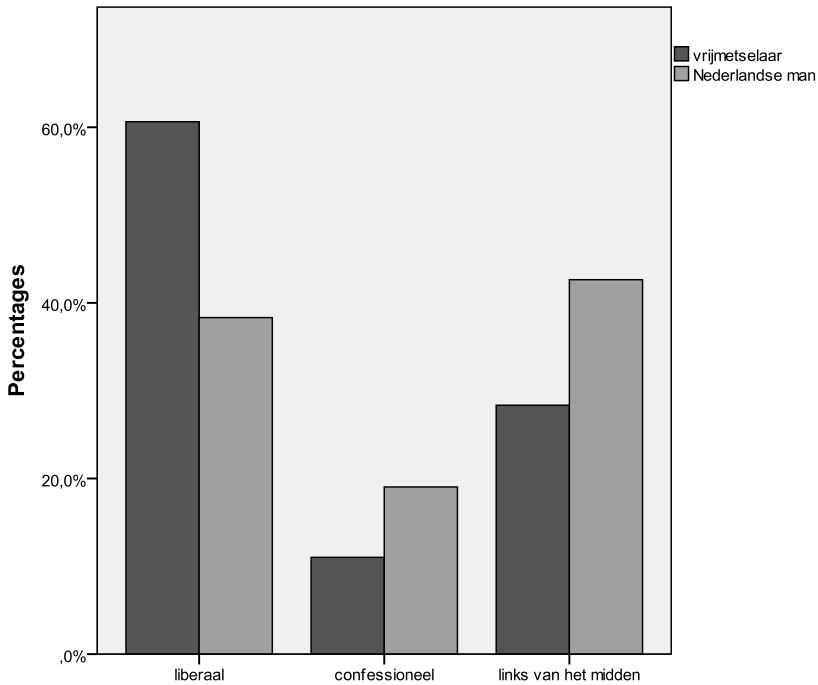

Figuur 4.5 Zes politieke partijen met de hoogste voorkeur vrijmetselaars en Nederlandse mannen

Zoals blijkt uit Figuur 4.6, is uitgaande van de drie 'zuilen' liberaal, confessioneel en links van het midden, liberaal (VVD en D66) favoriet bij de vrijmetselaar (61%) en is links van het midden (PvdA, SP en Groen Links) favoriet bij de Nederlandse man (43%). Het verschil tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen is significant. Van de Nederlandse mannen heeft 38% een liberale politieke voorkeur, aanzienlijk minder dan bij de vrijmetselaars. De politieke voorkeur van de vrijmetselaar voor confessioneel (11%) is kleiner dan die van de Nederlandse man (19%), en hij staat politiek minder links van het midden (28%) dan de Nederlandse man (43%) [$\chi^2(2) = 19.54, p = .00$]³⁰. Zoals blijkt uit Tabel 4.19 en 4.20 zijn er tussen de generaties van vrijmetselaars in deze alleen marginaal significante verschillen in politieke voorkeur ($\chi^2(4) = 8.8, p = .07$), maar wel tussen de generaties van Nederlandse mannen in het algemeen. Kennen Nederlandse mannen van de stille generatie in het algemeen nog een gelijkmatige verdeling tussen liberalen (32%), confessionelen (36%) en links van het midden georiënteerden (32%), in de protestgeneratie en de jongere generaties loopt de politieke voorkeur voor confessioneel

30 Dit beeld kent mogelijk een lichte vertekening omdat de politieke voorkeur naar zuilenstructuur zich beperkt tot de zes politieke partijen met de hoogste voorkeur.

terug naar 14% en in de jongere generaties hebben de liberalen (44%) en de stromingen links van het midden (42%) de meerderheid ($\chi^2(4) = 13.89, p = .01$).

Figuur 4.6 Politieke voorkeur naar 3 zuilenstructuur vrijmetselaars en Nederlandse mannen

4.2 Persoonlijkheidseigenschappen

Om zicht te krijgen op hetgeen waarin de vrijmetselaar zich onderscheidt van de Nederlandse man in persoonlijkheidseigenschappen zijn beide groepen met elkaar vergeleken in een aantal variantie-analyses met als onafhankelijke variabelen het onderscheid vrijmetselaar - Nederlandse man en generatie en de interactie tussen beide variabelen. Daarbij is opleiding (laag versus hoog opleidingsniveau) steeds als covariaat meegenomen, om de effecten van het hogere opleidingsniveau van vrijmetselaars te onderkennen. In de variantie analyse wordt η^2 (eta kwadraat) vermeld als een indicator voor de effectgrootte. De sterkte van dit effect kan als volgt worden gelezen: 0.1 voor een klein effect, 06 voor een gemiddeld effect en .14 voor een groot effect. Alleen die data zijn van belang waarvan de η^2 significant is ($p < .05$).

Persoonlijkheidseigenschappen. Zoals blijkt uit Tabel 4.1, zijn er significante verschillen tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen in introversie, openheid, neuroticisme en vriendelijkheid. In vergelijking met Nederlandse mannen in het algemeen

zijn vrijmetselaars minder introvert, minder neurotisch en meer consciëntieus, opener en vriendelijker. Afgaande op de effectgroottes zijn de verschillen in het algemeen echter betrekkelijk klein.

Generatie heeft weliswaar alleen een klein significant effect op vriendelijkheid maar dit leidt zoals blijkt uit Tabel 4.2 niet tot significante verschillen tussen de generaties noch bij vrijmetselaren, noch bij Nederlandse mannen. Hoewel generatie geen significante effecten heeft op consciëntieusheid en openheid kennen de generaties Nederlandse mannen daarin wel significante verschillen; de generaties vrijmetselaren niet. Op het verschil in openheid en neuroticisme (emotionele stabiliteit) tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen heeft opleiding als covariaat een klein significant effect.

Tabel 4.1 Persoonlijkheidseigenschappen van vrijmetselaars en Nederlandse mannen: effecten van generatie, gecontroleerd voor opleidingsniveau

Uitkomsten	Vrijmetselaar		Nederlandse man			F(df)	p	η^2
Persoonlijkheidskenmerken	M	SD	M	SD				
Introversie	2.5	.80	2.9	.51	Groep	(1, 507) = 25.37	.00*	.05
					Generatie	(2, 507) = 1.27	.28	.01
					Generatie x groep	(2, 507) = 1.16	.32	.01
					Opleiding	(1, 507) = 0.53	.47	.00
Consciëntieusheid	3.5	.86	3.4	.46	Groep	(1, 508) = 2.74	.10	.00
					Generatie	(2, 508) = 2.60	.08 ⁺	.01
					Generatie x groep	(2, 508) = 2,56	.08 ⁺	.01
					Opleiding	(1, 508) = 2.35	.13	.01
Openheid	3.5	.73	3.3	.66	Groep	(1, 508) = 7.30	.01*	.01
					Generatie	(2, 508) = 1.49	.23	.01
					Generatie x groep	(2, 508) = 1.44	.24	.01
					Opleiding	(1,508) = 8.10	.01*	.02
Neuroticisme	2.3	.76	2.6	.65	Groep	(1, 504) = 9.63	.00*	.02
					Generatie	(2, 504) = 1.78	.17	.01
					Generatie x groep	(2, 504) = 0.81	.44	.00
					Opleiding	(1, 504) = 3.97	.01*	.01
Vriendelijkheid	3.9	.54	3.9	.44	Groep	(1, 507) = 4.36	.04*	.01
					Generatie	(2, 507) = 3.13	.05*	.01
					Generatie x groep	(2, 507) = 0.22	.80	.00
					Opleiding	(1, 507) = 0.10	.76	.00

NB. Opleiding is opgenomen in de analyse als covariaat * = $p < .05$ ⁺ = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Tabel 4.2 Eigenschappen van vrijmetselaars en Nederlandse mannen generatie: gemiddelden en standaarddeviaties

Eigenschappen		Stille generatie		Protest Generatie		Jongere generaties		Totaal		n	F	p
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
Introversie	Vrijmetselaar	2.5	.87	2.6	.74	2.4	.72	2.5	.77	148	0,68	.68
	Nederlandse man	3.0	.52	2.8	.54	2.8	.46	2.8	.50	406	2.512	.08 ⁺
Conscientieusheid	Vrijmetselaar	3.6	.84	3.4	.87	3.3	.88	3.4	.87	140	0,17	.18
	Nederlandse man	3.4	.45	3.4	.42	3.3	.49	3.4	.46	405	3.662	.03*
Openheid	Vrijmetselaar	3.5	.66	3.6	.76	3.6	.68	3.6	.71	138	0,96	.96
	Nederlandse man	3.3	.73	3.2	.67	3.4	.61	3.3	.65	408	6,19	.00*
Neuroticisme	Vrijmetselaar	2.4	.76	2.3	.72	2.2	.75	2.3	.74	134	0,52	.52
	Nederlandse man	2.7	.62	2.5	.66	2.5	.61	2.6	.63	408	2,01	.14
Vriendelijkheid	Vrijmetselaar	3.8	.67	3.9	.51	4.0	.47	3.9	.55	137	0,81	.45
	Nederlandse man	3.7	.52	3.9	.44	3.9	.41	3.9	.43	407	1,59	.20

NB. * = $p < .05$ ⁺ = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

4.3 Opvattingen over een hogere werkelijkheid, God en de dood

In deze paragraaf worden vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen vergeleken in hun opvattingen over een hogere werkelijkheid, God en de dood. Opnieuw is een aantal variantie-analyses uitgevoerd met als onafhankelijke variabelen het onderscheid vrijmetselaar - Nederlandse man, generatie en de interactie tussen beide variabelen. Daarbij is opleiding (laag versus hoog opleidingsniveau) steeds als covariaat meegenomen.

Opvattingen over een hogere werkelijkheid. Het betreft hier opvattingen over religieus immanentisme, het zoeken naar antwoorden op existentiële vragen en het ontkennen van een hogere werkelijkheid. Religieus immanentisme verwijst naar het waardevolle in de mens en werd geoperationaliseerd aan de hand van de volgende stellingen: 'God is voor mij niets anders dan het waardevolle in de mens' en 'God is niet daarboven, maar alleen in de harten van de mens'. Het ontkennen van een hogere werkelijkheid werd geoperationaliseerd aan de hand van drie elementen: toeval, evolutie en natuurwetten. De zoekoriëntatie brengt in kaart waarin iemands religie een open en verantwoorde dialoog aangaat met existentiële vragen die opkomen door tegenstellingen en tragedies van het leven.

Tabel 4.3 Opvattingen over hogere werkelijkheid van vrijmetselaars en Nederlandse mannen: de effecten van groep, generatie en opleiding.

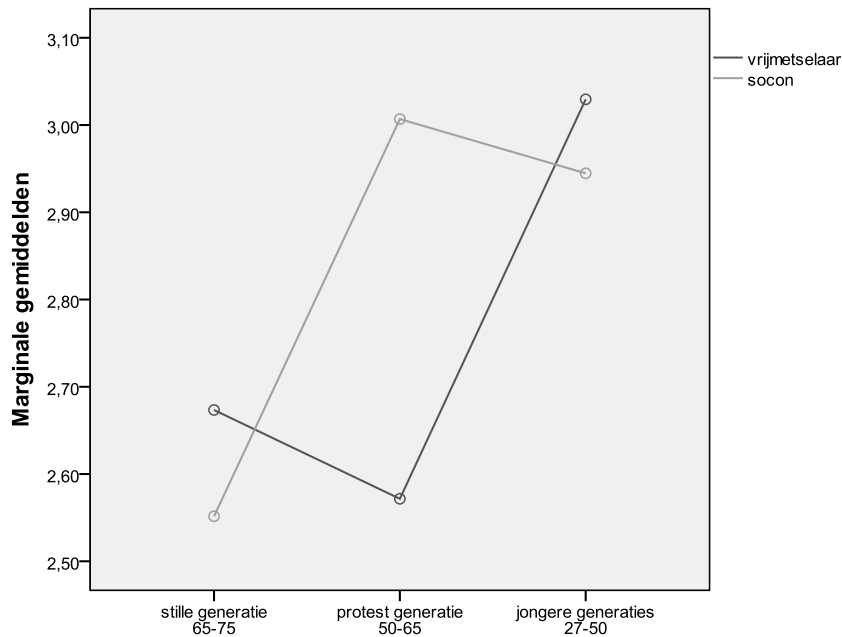
Hogere werkelijkheid									
Vrijmetselaar Nederlandse man						F(df)	p	η ²	
	M	SD	M	SD					
Religieus Immanentisme	2,7	1,26	2,9	1,04	Groep	(1, 517) = 0.34	.56	.00	
					Generatie	(2, 517) = 2.74	.07 ⁺	.01	
					Generatie x groep	(2, 517) = 2.74	.07 ⁺	.01	
					Opleiding	(1, 517) = 1.18	.28	.00	
Ontkenning Hogere Werkelijkheid.	3,1	1,16	3,0	1,02	Groep	(1, 520) = 1.36	.24	.00	
					Generatie	(2, 520) = 0.14	.87	.00	
					Generatie x groep	(2, 520) = 4.22	.02*	.02	
					Opleiding	(1, 520)= 0.65	.42	.00	
Zoeken	3,8	0,69	2,9	0,67	Groep	(1, 276) = 90.74	.00*	.25	
					Generatie	(2, 276) = 1.43	.24	.01	
					Generatie x groep	(2, 276) = 0.31	.74	.00	
					Opleiding	(1, 276) = 0.02	.89	.00	

NB. * = $p < .05$ ⁺ = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Zoals blijkt uit Tabel 4.3, verschillen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen niet inzake religieus immanentisme. Er is een klein marginaal significant effect van generatie. Dit resulteert niet in significante verschillen tussen de generaties vrijmetselaren, maar wel in marginaal significante verschillen tussen de generaties Nederlandse mannen: de jongere generaties Nederlandse mannen ($M = 2.7$, $SD = 1.06$) zijn minder 'religieus immanent' dan die van de protestgeneratie ($M = 3.1$, $SD = 1.09$). Opleiding blijkt niet van invloed op religieus immanentisme.

Er blijkt sprake van een marginaal significante interactie tussen de variabele groep (vrijmetselaars vs Nederlandse mannen) en generatie. Zoals blijkt uit Figuur 4.7, en Tabel 4.4 is het verschil in religieus immanentisme het grootst in de protestgeneratie. De Nederlandse man van de protestgeneratie ($M = 3.1$, $SD = 1.09$) is meer religieus immanent dan de vrijmetselaar van die generatie ($M = 2.6$, $SD = 1.29$) en het verschil tussen beiden is significant [$F(1) = 7.86$, $p = .01$]. In de stille generatie en de jongere generaties ontlopen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen elkaar niet veel op religieus immanentisme.

Figuur 4.7 Religieus immanentisme onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen

Tabel 4.4 Religieus immanentisme onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen als functie van generatie

	Stille generatie		Protest generatie		Jongere generaties		Totaal		F	p	n
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
Religieus immanentisme											
Vrijmetselaar	2.8	1.23	2.6	1.29	3.1	1.22	2.8	1.26	1.46	.24	141
Nederlandse man	2.7	1.06	3.1	1.09	2.9	.099	2.9	1.04	2.77	.06*	414

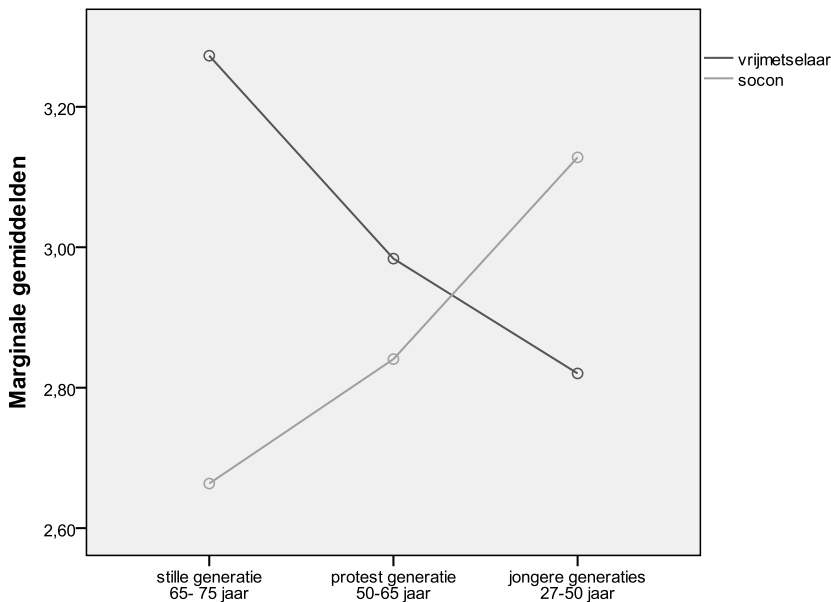
NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Het grote verschil tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen op religieus immanentisme is te herleiden tot het profiel van de vrijmetselaar van de protestgeneratie zoals geschetst in hoofdstuk drie.

Dit laat zien dat hij zich van andere generaties vrijmetselaren onderscheidt in zijn voorkeur voor het sacrale (zie hoofdstuk 3). Zijn hoge waardering voor ritualen, inwijding en traditie lijkt een plausibele verklaring waarom hij als gebonden spiritueel zich terughoudender opstelt inzake religieus immanentisme. Immers, een hogere werkelijkheid in het perspectief van religieus immanentisme biedt minder ruimte voor geestelijke waarden

van de christelijke traditie. Deze traditie en haar symbolen zijn nu juist de basis van de maconnieke ritualen en symbolen. Zoals blijkt uit tabel 4.3., is er geen verschil tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen in de mate waarin men een hogere werkelijkheid ontkent. Generatie noch opleiding zijn van invloed op die ontkenning. Wel is er een significante interactie tussen de variabele groep (vrijmetselaars versus Nederlandse mannen) en de variabele generatie. Zoals uit Figuur 4.8 blijkt, is er nauwelijks verschil tussen de vrijmetselaren en Nederlandse mannen in de protestgeneratie ($M = 3,0$ vs $2,9$; $F(1) = .19$, ns). Het grootste verschil is te vinden in de stille generatie: daar is het verschil tussen vrijmetselaren en de Nederlandse man, in het ontkennen van een hogere werkelijkheid, het grootst ($M = 3,2$ vs $M = 2,6$; $F(1) = 6.50$, $p = .01$).

Figuur 4.8 Het ontkennen van een hogere werkelijkheid onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen als functie van generatie

De verklaring daarvoor ligt met name bij de Nederlandse mannen in het algemeen die door de generaties steeds meer het bestaan van een hogere werkelijkheid zijn gaan ontkennen. Dit is in de lijn met de eerdere constatering dat Nederlanders in de tweede helft van de vorige eeuw meer religieus immanent worden. De geringe variatie tussen de generaties vrijmetselaars in het ontkennen van een hogere werkelijkheid ligt voor de hand omdat de Opperbouww meester des Heelals als een deïstische variant van geloof in een hogere werkelijkheid door de generaties een centraal maconniek uitgangspunt is gebleven.

Tabel 4.5 Ontkennen van hogere werkelijkheid vrijmetselaars en Nederlandse mannen als functie van generatie

	Stille generatie		Protest generatie		Jongere generaties		Totaal		F	p	N
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
Ontkennen hogere werkelijkheid											
Vrijmetselaar	3.2	1.07	3.0	1.28	2.8	1.08	3.02	1.18	1.38	.25	138
Nederlandse man	2.6	1.11	2.9	0.99	3.1	1.01	3.00	1.02	5.19	.01*	421

NB * = $p < .05$ * = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Zoals blijkt uit Tabel 4.3, verschillen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen in sterke mate op zoekgerichtheid. Generatie noch opleiding hebben effect op deze zoekgerichtheid. De vrijmetselaar kent een sterke behoefte om antwoorden te zoeken op zijn existentiële vragen en dit is bij de Nederlandse man minder aan de orde ($M = 3,8$ vs $M = 2,9$).

Opvattingen over God. Deze worden onderzocht op basis van ‘het geloof in een hogere macht’: een abstract begrip met deels een theïstische en deels een deïstische lading. Theïsme wordt opgevat als het geloof in een levende persoonlijke God die, vanuit het perspectief van zijn voorzienigheid, zorg heeft voor ieder mens persoonlijk. Deïsme wordt opgevat als het geloof in een niet-persoonlijke God, een goddelijke macht, een opperwezen dat fungeert als ultieme oorzaak van al wat bestaat. Inzake deze opvattingen over God – het geloof in een hogere macht – verschillen noch de generaties van elkaar, noch vrijmetselaars van Nederlandse mannen in algemene zin. Ook het interactie-effect tussen die twee variabelen was niet significant. Opleiding als covariaat bleek wel significant te zijn [$F(2,516) = 17.55$, $p = .00$, $\eta^2 = .03$]. De hoogte van het opleidingsniveau heeft een klein effect op het geloof in een Hogere macht.

Tabel 4.6 Opvattingen over God onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen: effecten van groep, generatie en opleiding.

	Vrijmetselaar	Nederlandse man		F(df)	p	η^2
	M SD	M SD				
Geloof in een Hogere macht	2,8 1,07	2,8 1,22	Groep	(1, 516) = 2.02	.16	.00
			Generatie	(2, 516) = 1.89	.15	.01
			Generatie x groep	(2, 516) = 1.43	.24	.01
			Opleiding	(2, 516) = 17.55	.00*	.03

NB. * = $p < .05$ * = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Het begrip Hogere macht heeft, zoals blijkt uit Tabel 4.7, voor de Nederlandse man een andere lading dan voor de vrijmetselaar: de vrijmetselaar scoort in vergelijking met de Nederlandse man lager op theïstische thema's en hoger op de deïstische thema's.

Tabel 4.7 Opvattingen over theïsme en deïsme onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen: gemiddelden en standaarddeviaties

Items Theïsme	Vrijmetselaar				Nederlandse man				F	p
	M	SD	n	Antwoord opties 4 (mee eens) en 5 (helemaal mee eens)	M	SD	n	Antwoord opties 4 (mee eens) en 5 (helemaal mee eens)		
Er bestaat een God die zich met iedere mens persoonlijk bezighoudt	2,0	1.32	161	16%	2,6	1.37	470	30%	22.77	.00*
Er is een God die voor ons God wil zijn	2,3	1.42	160	22%	2,7	1.36	461	30%	9.83	.00*
Items Deïsme										
Er bestaat zoiets als een hogere macht die het leven beheerst	3,5	1.34	164	59%	3,0	1.30	470	38%	21.73	.00*
Ik geloof in het bestaan van een opperwezen	3,6	1.45	162	59%	2,8	1.44	467	35%	35.55	.00*

NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Dit is in de lijn met de eerdere constatering dat vrijmetselaren zich nauw verbonden voelen met de oorsprong en bestemming van al het bestaande en daarin de leiding aanvaarden van een alles ordenend beginsel, in de ritualen geduid als Opperbouwmeester des Heelals. Nepveu (2001) omschreef deze als: 'Dit is een symboolwoord en verwijst naar het grote Mysterie achter of in al het bestaande, maar beschrijft het niet'. In de vroegere Ordegrondwet werd ook gesproken van 'de voortstuwende wereldorde. Van de vrijmetselaren onderschrijft 41% het bestaan van een Opperbouwmeester des Heelals.

Tabel 4.8 Geloof in een Opperbouwmeester des Heelals onder vrijmetselaars: gemiddelde en standaarddeviatie

	M	SD	n	Antwoordopties 4 (mee eens) en 5 (helemaal mee eens)
Opperbouwmeester des Heelals	3,3	1.3	161	41%

NB. Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Opvattingen over de dood. Opvattingen over de dood worden onderscheiden in een christelijke duiding van de dood en in een binnenwereldlijke duiding van de dood. De uitspraken die aan de schaal 'christelijke zingeving dood' ten grondslag liggen, zijn een

verwoording van de overtuiging dat de dood niet het definitieve einde is maar de overgang naar een andere leven, en dat de dood pas betekenis krijgt als je gelooft in God. De schaal 'binnenwereldlijke duiding van de dood' is een verwoording van de dood die hoort bij het leven en die een natuurlijk rustpunt vormt als het leven uitgeleefd is.

Zoals blijkt uit Tabel 4.9, is er een klein verschil tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen inzake het geloof in een leven na de dood (christelijke zingeving dood). De generaties verschillen hierin echter niet. Ook het interactie-effect tussen deze twee variabelen is niet significant. Wel kent opleiding een significant klein effect op leven na de dood: zowel van vrijmetselaars als Nederlandse mannen geloven de hoger opgeleiden meer in een leven na de dood.

Tabel 4.9 Opvattingen over de dood onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen

Opvattingen over de dood								
	Vrijmetselaar		Nederlandse man			df	p	η^2
	M	SD	M	SD				
Christelijke zingeving dood	3,2	1.07	3,0	0.87	Groep	(1, 528) = 7.84	.00*	.02
					Generatie	(2, 528) = 0.39	.68	.00
					Generatie x groep	(2, 528) = 1.64	.20	.01
					Opleiding	(1,528) = 7.79	.01*	.02
Binnenwereldlijke duiding dood	4,2	0.88	3,8	0.86	Groep	(1, 532) = 11.14	.00*	.02
					Generatie	(2, 532) = 1.91	.15	.01
					Generatie x groep	(2, 532) = 0.66	.52	.00
					Opleiding	(1, 532)= 1.34	.25	.00

NB. * = $p < .05$ * = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Op de binnenwereldlijke duiding van de dood verschillen vrijmetselaar en Nederlandse man. Opleiding is niet van invloed op de binnenwereldlijke duiding van de dood. In vergelijking met de Nederlandse man gelooft de vrijmetselaar vaker in een leven na de dood (christelijke zingeving dood) en ook het idee van de dood als het natuurlijk einde van alles (binnenwereldlijke duiding dood) spreekt hem meer aan.

Tabel 4. 10 Opvattingen over de dood onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen

Opvattingen over de dood	M	SD	n	F	p	Antwoordopties 4 (mee eens) en 5 (helemaal mee eens)
Binnenwereldlijke duiding dood						
Vrijmetselaar	4,2	0.88	174	7.3	.01*	74%
Nederlandse man	3,8	0.86	455			62%
Christelijke zingeving dood						
Vrijmetselaar	3,2	1.07	156	10.6	.02*	32%
Nederlandse man	3,0	0.87	447			15%

NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Een complicerende factor in deze is dat de doorgang naar een ander leven niet per definitie een christelijk perspectief kent. Felling (2004) constateerde in zijn afscheidsrede dat weliswaar 40% van de Nederlandse bevolking in 2000 geloofde in een leven na de dood, maar dat de interpretatie niet altijd specifiek christelijk is. In 2004 werd geconstateerd dat 60% van de Nederlandse bevolking meent dat de dood ‘een doorgaande levensweg is’. Het concept ‘leven na de dood’ bestrijkt een breed scala aan definities van een andere, doorgaans als geestelijk of bovennatuurlijk gedefinieerde wereld (Van de Donk et al., 2006). Ook in het onderzoek *God in Nederland* werd vastgesteld dat het geloof in een leven na de dood een gevarieerde inhoud kent: variërend van een geloof in de hemel, het ‘voortbestaan van geest of ziel’ tot het weerzien van dierbaren en reïncarnatie (Bernts et al., 2007). Blijkens dat onderzoek gelooft 40% van de bevolking in een leven na de dood, weet 31% het niet zeker en gelooft 29% niet in een leven na de dood. Dit past in het beeld van de verschuivingen in het religieuze landschap en de trend om de afzonderlijke onderdelen van de christelijke traditie te onderschrijven zonder daarmee per se het totale pakket voor zijn rekening te nemen. Een voorbeeld daarvan is de trend dat mensen zowel de binnenwereldlijke levensbeschouwing onderschrijven als het christelijke geloof in transcendentie (Felling, 2004).

Daarnaast kent de vrijmetselarij nog een eigen, maconnieke formulering over het perspectief na de dood: als een broeder is overleden, heeft hij in de woorden van de vrijmetselaar ‘zijn werktuigen neergelegd en is hij afgereisd naar het Eeuwige Oosten’. Van de vrijmetselaren gelooft 41% in een Opperbouwmeester des Heelals en in die zin is voor de vrijmetselaar die merendeels niet gelooft in een persoonlijke God, de Opperbouwmeester des Heelals eerder een metafoor voor het mysterie van het leven dan voor een persoonlijke God (De Kok, 2009). Er werd vastgesteld dat het ‘christelijk element’ in de maçonnerie vooral betrekking heeft op de verwijzingen in de ritualen en symboliek en niet betekent het onderschrijven van de traditioneel christelijke levensbeschouwing. Dezelfde dubbelheid is ook terug te zien in hoe vrijmetselaren denken over de christelijke

duiding van de dood. De dood als doorgang naar een ander leven – zonder een christelijke connotatie – wordt door bijna de helft van vrijmetselaren onderschreven terwijl, in de betekenis van de dood gebaseerd op een geloof in God, de vrijmetselaar zich minder herkent (16%).

De dood is een centraal gegeven in de ritualen. In het leerling-, gezellen- en meesterritueel is de essentie dat er op één niveau iets ‘dood gaat’ opdat dit op een ander niveau weer tot leven kan komen (Drewermann, 1992). Dit gegeven is inherent aan overgangsrituelen (riten) waartoe de inwijdingen behoren. In de overgangsrituelen wordt, zoals eerder aangegeven, een onderscheid gemaakt in drie fasen: de fase voordat men de grens over gaat en die een symbolische dood uitdrukt, de fase nadat men de grens is gepasseerd en die de geestelijke toestand van de kandidaat uitdrukt en de fase na die ervaring die de symbolische weergave is van een wedergeboorte of opstanding. Er wordt dan gesproken van respectievelijk de pre-liminale, liminale en post-liminale fase (Snoek, 1990). Het is dan ook niet verwonderlijk dat vrijmetselaren nadrukkelijk betekenis geven aan de dood en die betekenis niet direct koppelen aan het geloof in een God. Vergeleken met de Nederlandse man spreken de dood als opmaat voor een ander leven en als natuurlijk rustpunt aan het eind van het leven de vrijmetselaar meer aan. Dit perspectief van een ander leven betreft niet zozeer een leven na de dood, maar eerder een ‘geloven’ in de waarde van de dood als iets dat bij het leven hoort: een visie op dood die past in de maconnieke symboliek waarin dood en leven bij elkaar horen zoals donker en licht. In de dood met het perspectief van een leven na de dood ontlopen vrijmetselaar en Nederlandse man elkaar niet veel: dit spreekt de vrijmetselaar ($M = 3,2$, $SD = 1.07$) iets meer aan dan de Nederlandse man ($M = 3,0$, $SD = 0.87$). De dood als het eindpunt van alles (zonder perspectief) spreekt vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen meer aan, maar de vrijmetselaar ($M = 4,2$, $SD = 0.88$) meer dan de Nederlandse man ($M = 3,8$, $SD = 0.86$).

4.4 Mystiek

Er wordt hier uitgebreid stil gestaan bij mystiek omdat mystiek in de tweede helft vorige eeuw nadrukkelijk op de publieke agenda wordt gezet en het percentage vrijmetselaren voor wie de inwijding een mystieke ervaring is een centrale plaats van mystiek in de vrijmetselarij veronderstelt. Eerst worden vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen met elkaar vergeleken. Om inzicht te krijgen in het effect van het christelijk geloof op mystieke ervaringen worden vervolgens niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen met elkaar vergeleken. In beide vergelijkingen zijn ook de vijf elementen van de schaal Mysticism separaat in kaart gebracht: de extraverte en de introverte mystieke ervaring en de mystieke ervaringen geduid als heilig, volmaakt en verwondering.

De ervaring van het samenvallen met een groter geheel - het zichzelf ervaren als deel van een groter geheel en het ervaren van een eenheid in alles - is karakteristiek voor de mystieke ervaring (Spilka & Hood, 2003). In de extraverte mystieke ervaring is die ervaring aan de omgeving gerelateerd terwijl de introverte variant een overweldigende ervaring op zich is, zonder enig aanknopingspunt. De vraag 'Heeft u wel eens een ervaring gehad waarin ruimte en tijd niet bestonden?' verwijst naar de introverte variant en de vraag 'Heeft u wel eens het gevoel gehad een te zijn met alle dingen?' naar de extraverte variant. In de extraverte en introverte mystieke ervaring staat de beleving centraal terwijl, in de mystieke ervaring geduid als heilig, verwondering en volmaakt, het accent ligt op hoe die ervaring door de bril van eerdere kennis en religieuze informatie geïnterpreteerd wordt.

Vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen. Er zijn een aantal variantie-analyses uitgevoerd met als onafhankelijke variabelen het onderscheid tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man (variabele 'groep'), generatie en de interactie tussen beide variabelen, met als afhankelijke variabelen de opvattingen over mystiek. Daarbij is opleiding (laag versus hoog opleidingsniveau) steeds als covariaat meegenomen. Zoals blijkt uit Tabel 4.11, heeft het onderscheid vrijmetselaars versus Nederlandse mannen in het algemeen een bovengemiddeld effect op mystiek: vergeleken met Nederlandse mannen, zijn vrijmetselaars ontvankelijker voor mystiek. De vijf elementen van de schaal Mysticism laten een gevarieerder beeld zien: op de extraverte, de introverte mystieke ervaring en de duiding van een mystieke ervaring als heilig heeft het onderscheid vrijmetselaars versus Nederlandse mannen een bovengemiddeld significant effect, op de mystieke ervaringen geduid als verwondering en als volmaakt een klein significant effect.

Tabel 4.11 Opvattingen over mystiek en vijf elementen van mystiek onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen effecten voor verschillende generaties gecontroleerd voor opleidingsniveau

Uitkomsten	Vrijmetselaar		Nederlandse man				F(df)	p	η^2
	M	SD	M	SD					
Mystiek 5 items	0.92	.54	0.51	.44	Groep	(1, 511) = 52.2	.00*	.09	
					Generatie	(2, 511) = 2.2	.11	.01	
					Groep x generatie	(2, 511) = 1.4	.24	.01	
					Opleiding	(1, 511) = 2.6	.11	.00	
Mystiek per item									
Extraverte ervaring mystiek	0.89	.76	0.45	.63	Groep	(1, 513) = 37.	.00*	.07	
					Generatie	(2, 513) = 1.5	.23	.01	
					Groep x generatie	(2, 513) = .7	.49	.00	
					Opleiding	(1, 513) = .1	.76	.00	
Introverte mystieke ervaring	0.81	.79	0.42	.61	Groep	(1, 515) = 33.5	.00*	.06	
					Generatie	(2, 515) = 5.3	.01*	.02	
					Groep x generatie	(2, 515) = .9	.39	.00	
					Opleiding	(1, 515) = 1.1	.29	.00	
Ervaring van heilig	0.68	.80	0.24	.51	Groep	(1, 513) = 37.4*	.00*	.07	
					Generatie	(2, 513) = .7	.51	.00	
					Groep x generatie	(2, 513) = .3	.73	.00	
					Opleiding	(1, 513) = .7	.42	.00	
Ervaring van volmaakt	0.73	.74	0.53	.64	Groep	(1, 515) = 8.1	.01*	.02	
					Generatie	(2, 515) = 5.2	.01*	.02	
					Groep x generatie	(2, 515) = 2.3	.09+	.01	
					Opleiding	(1, 515) = 1.2	.27	.00	
Ervaring van verwondering	1.47	.62	0.95	.69	Groep	(1, 520) = 27.7	.00*	.05	
					Generatie	(2, 520) = .3	.74	.00	
					Groep x generatie	(2, 520) = .7	.49	.00	
					Opleiding	(1,520) = 13.45	.00*	.03	

NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een driepuntschaal, met 0 = nee, nooit, 1 = ja, een enkele keer en 2 = ja, vaak.

Generatie. De generatie waartoe vrijmetselaar en Nederlandse man behoren heeft een klein significant effect op de introverte mystieke ervaring en de mystieke ervaring geduid als volmaakt. Zoals blijkt uit Tabel 4.12, zijn zowel de vrijmetselaar als de Nederlandse man van de jongere generaties in vergelijking met die van de stille generatie ontvankelijker voor introverte mystieke ervaringen en de mystieke ervaringen geduid als volmaakt.

Tabel 4.12 Elementen van mystieke ervaring onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen als functie van generatie

Vrijmetselaars Nederlandse mannen		Stille Generatie		Protest Generatie		Jongere Generaties		Totaal		F	p
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD		
Introverte mystieke ervaring	Vrijmetselaar	.60	.75	.94	.81	1.06	.77	.86	.30	3.90	.02*
	Nederlandse man	.22	.48	.39	.59	.45	.64	.41	.61	2.32	.10+
Ervaring volmaakt	Vrijmetselaar	.47	.66	.82	.73	.94	.85	.73	.76	5.00	.01*
	Nederlandse man	.39	.55	.44	.55	.59	.69	.52	.64	3.43	.03*

NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een driepuntschaal, met 0 = nee, nooit, 1 = ja, een enkele keer en 2 = ja, vaak.

Opleiding. De hoogte van het opleidingsniveau heeft alleen geringe invloed op de mystieke ervaring geduid als verwondering. Zoals Tabel 4.13 laat zien, hebben hoogopgeleide Nederlandse mannen vaker en incidenteel meer die ervaring van verwondering dan laagopgeleide Nederlandse mannen. Voor de vrijmetselaars speelt de hoogte van de opleiding in deze geen rol.

Tabel 4.13 Verwondering vrijmetselaars en Nederlandse mannen laag en hoog opgeleid

Mystieke ervaring van verwondering						
	nooit	soms	vaak	n	Chi ²	p
Vrijmetselaar						
Laag opgeleid	7%	42%	52%	31	.28	.87 (1)
Hoog opgeleid	7%	38%	55%	133		
Nederlandse man						
Laag opgeleid	31%	50%	19%	269	11.88	.01* (2)
Hoog opgeleid	16%	56%	28%	140		

(1) 1 cell (16,7%) < 5, verwacht aantal 2.08

(2) 0 cells (0%) < 5, verwacht aantal 30.46

Twee interpretaties van de mystieke ervaringen worden nader belicht die raken aan de essentie van het maconnieke gedachtegoed en waarin vrijmetselaars en Nederlandse mannen zich van elkaar onderscheiden: de mystieke ervaring geduid als verwondering en die geduid als heilig.

Verwondering. Van de vijf mystieke elementen herkennen vrijmetselaars en Nederlandse mannen zich het meest in de ervaring van verwondering. Het doen van onderbouwde uitspraken over verwondering blijft lastig. In het kader van mystieke ervaringen werd gevraagd of de respondent wel eens een ervaring van verwondering heeft gehad. Nu is bij deze vraagstelling moeilijk te achterhalen of de ervaring van verwondering gerelateerd is

aan de mystieke ervaring dan wel daar een gevolg van is. Immers, een mystieke ervaring leidt per definitie al tot verwondering, omdat het doorgaans een abrupte overgang is van de feitelijke wereld naar die mystieke ervaring. Verwondering kan een manier zijn van omgang met het onbekende en is voor het leer- en het ontwikkelingsproces van het kind wezenlijk (Fraiberg, 1974; Kohnstamm, 1993). In de ritualen van de vrijmetselaren speelt die zelfde verwondering in hoe zij zich kunnen verhouden met het onbekende en hetgeen zich aandient³¹.

De tekst en de context van het ritueel zijn op zich duidelijk, maar het is iedere keer weer onbekend hoe het ritueel zich aan de deelnemers zal voltrekken. Het bij herhaling participeren in de maçonnieke ritualen, die een context creëren waarin de betrokkene een verbondenheid kan ervaren met zichzelf, de ander, het andere en het feit dat de ervaring van de inwijding als een mystieke gebeurtenis zich door de tijd verdiept, doen in toenemende mate een appèl op het vermogen van de vrijmetselaar om zich te verhouden tot het onbekende en de verwondering die daar aan inherent is.

In feite is het ritueel een ernstig spel vol symboliek en dit spelelement past in die ervaring van verwondering. Eerder werd al verwezen naar de 'spelernst', zoals geformuleerd door Huizinga (2008) en de functie van dat spel. Je weet dat je doet alsof en dat je speelt, maar je bent daarin ernstig, intrinsiek gemotiveerd en betrokken. In de lijn daarmee zijn de woorden gesproken als de vrijmetselaren zich gereed gaan maken om 'logewaarts'³² te gaan. De vrijmetselaren worden dan verzocht zich maçonniek te kleden en zich in stilte voor te bereiden op de vreugdevolle edoch ernstige taak die hen wacht. De maçonnieke ritualen kunnen gezien worden als zo'n ernstig spel en het proces van allusie dat centraal staat in de ritualen, kan gezien worden als het spel van het verbeelden: in de beelden en de symbolen kunnen twee werelden, een feitelijke en een symbolische, samenvallen. Het eerder genoemde proces van allusie is voor Pott (1959) de kern van de maçonnieke ritualen en bevestigt deze wonderlijke dynamiek waarin de feitelijke situatie in het 'hier en nu' speelt tegen dan wel kan samenvallen met een rationeel niet te vatten werkelijkheid. In die zin biedt het maçonnieke ritueel een context waarin, bij herhaling, een appèl wordt gedaan op het vermogen zich te verwonderen. Dit zou deels de relatief hoge score op verwondering kunnen verklaren.

Heilig. Zoals blijkt uit Tabel 4.11, heeft de vrijmetselaar, in vergelijking met de Nederlandse man, meer de mystieke ervaring geduid als heilig. De inschatting is hier dat, door de afwaardering van de traditioneel christelijke levensbeschouwing in de tweede

31 Verwondering is ook wezenlijk voor wetenschappelijke kennis, voor filosofische vragen, voor antwoorden op de Veddische vraag "waarom er iets is en niet veeleer niets?"

32 Het betreft hier een 'Open Loge': zij bereiden zich voor om naar de werkplaats te gaan en daar aan het maçonnieke werk te gaan. De aard van die werkzaamheden voltrekt zich volgens het gehanteerde ritueel.

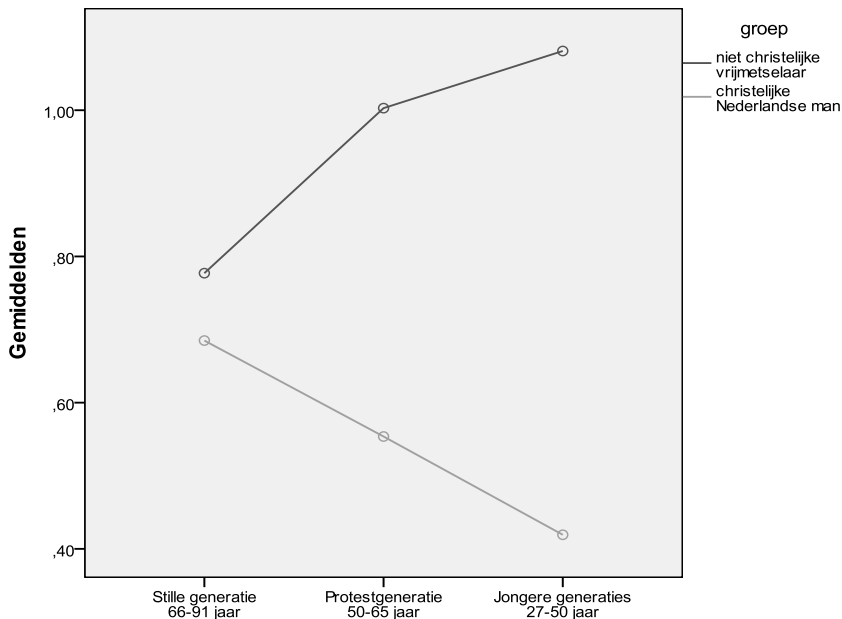
helft van de vorige eeuw, het concept van 'heilig' Nederlandse mannen minder aanspreekt dan vrijmetselaars (Voestermans, 2006). Daarbij komt dat de maçonnieke ritualen niet concreet, maar vooral symbolisch verwijzen naar die christelijke levensbeschouwing en het concept van heilig in de vrijmetselarij als zingevingsysteem als ook in haar ritualen een centraal gegeven is. Twee aspecten van 'heilig' dienen daarin te worden onderscheiden: het perspectief dat fascineert (mysterium fascinans) en het perspectief dat afschrikt (mysterium tremendum; Otto, 2002).

In de maçonnieke ritualen staat het fascinerende perspectief van 'heilig' centraal in het leerstuk van 'het heilig woord', een abstract begrip waar de vrijmetselaar zelf inhoud aan kan geven. In ieder ritueel vraagt de achtbare meester, die met zijn beide opzieners leiding geeft aan de (rituele) werkzaamheden, aan de eerste opziener het 'heilig woord'. Dit wordt hem niet gegeven, slechts in letters en zodanig dat beurtelings deze opziener de medeklinkers van het woord geeft en de voorzittend meester de klinkers. Het heilig woord mag niet uitgesproken worden, is niet noembaar en het is niet alleen aan de betrokkene zelf hoe hij in de combinatie van letters het woord begrijpt, maar ook hoe hij het heilig woord tot leven wil brengen. Hierin wordt zichtbaar het verschil in omgang met rituelen tussen de vrijmetselarij en geïnstitutionaliseerde christelijke levensbeschouwing. Voor de vrijmetselaar heeft 'heilig' een meer symbolische, gevoelsmatige, en niet dogmatische connotatie terwijl het voor de Nederlandse man meer een dogmatische connotatie heeft die is gebonden aan de geïnstitutionaliseerde christelijke levensbeschouwing. Dit verschil in invalshoek geldt volgens Otto (2002) ook voor het heilige als hij de gevoelsmatige beleving van het heilige benadrukt en zich daarin met kracht afzet tegen een rationele benadering van het Godsmysterie.

Mystiek, vrijmetselaars, Nederlandse mannen, niet-christelijke vrijmetselaars, christelijke Nederlandse mannen. Om een scherper beeld te krijgen van de vrijmetselaar en de christelijke elementen van mystiek zijn niet alleen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen met elkaar vergeleken maar ook niet-christelijke vrijmetselaars met christelijke Nederlandse mannen. Alleen die resultaten worden gepresenteerd waarin Nederlandse mannen in het algemeen en christelijke Nederlandse mannen zich significant onderscheiden van vrijmetselaars en niet-christelijke vrijmetselaars.

Uit beide variantie analyses (zie Tabel 4.11 en 4.21) blijkt dat vrijmetselaars en niet-christelijke vrijmetselaars even ontvankelijk zijn voor mystiek zoals ook Nederlandse mannen in het algemeen en christelijke Nederlandse mannen vergelijkbaar ontvankelijk zijn voor mystiek. Vrijmetselaars zijn daarin ontvankelijker voor mystiek dan Nederlandse mannen en het wel of niet christelijk zijn maakt daarin tussen beide categorieën (vrijmetselaars versus Nederlandse mannen) geen verschil. In de opvattingen over mystiek is er geen significant interactie-effect tussen het onderscheid vrijmetselaars

versus Nederlandse mannen (variabele groep) en generatie. Wel is er een matig significant interactie-effect tussen het onderscheid niet-christelijke vrijmetselaars versus christelijke Nederlandse mannen en generatie [$F(1,215) = 3.87, p = .02, \eta^2 = .04$]. Dit verschil wordt zichtbaar in de toename en de afname van de curven in Figuur 4.9. Zijn in de stille generatie de niet-christelijke vrijmetselaars en de christelijke Nederlandse mannen nog bijna even ontvankelijk voor mystiek, in de daarop volgende generaties vindt er een verschuiving plaats. De niet-christelijke vrijmetselaars worden meer ontvankelijk en de christelijke Nederlandse mannen juist minder ontvankelijk voor mystiek.

Figuur 4.9 Opvattingen over mystiek onder niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen als functie van generatie

Hoewel in deze twee variantie-analyses beide categorieën vrijmetselaren en beide categorieën Nederlandse mannen elkaar in de vijf elementen van de schaal mystiek weinig ontlopen, vragen drie elementen een nadere beschouwing: de introverte mystieke ervaring en de mystieke ervaringen geduid als heilig en volmaakt.

De introverte mystieke ervaring. Het onderscheid vrijmetselaars versus Nederlandse mannen in het algemeen en het onderscheid niet-christelijke vrijmetselaars versus christelijke Nederlandse mannen is op die introverte mystieke ervaring in beide analyses significant van invloed. Zoals blijkt uit de Tabellen 4.11 en 4.21, zijn, in vergelijking met beide categorieën Nederlandse mannen, zowel vrijmetselaars als niet-christelijke vrijmetselaars ontvankelijker voor introverte mystieke ervaringen: een ervaring van –

zoals eerder beschreven - het samenvallen met een geheel. Dit is gezien de inhoud van de maconnieke rituelen niet zo verwonderlijk: het ritueel biedt alle ruimte voor introverte mystieke ervaringen.

Zoals blijkt uit Tabel 4.14, zijn de vrijmetselaars van de jongere generaties daar ontvankelijker voor dan de oudere vrijmetselaars van de stille generatie. Die ervaring van het 'samenvallen met een geheel' spreekt jongere vrijmetselaars significant meer aan dan oudere vrijmetselaars.³³ Dit in tegenstelling tot zowel de generaties Nederlandse mannen in het algemeen als de generaties christelijke Nederlandse mannen die daarin niet significant van elkaar verschillen.

Tabel 4.14 Introverte mystieke ervaring als functie van generatie

	Stille generatie		Protestgeneratie		Jongere Generaties			
Introverte mystieke ervaring	M	SD	M	SD	M	SD	F	p
Niet christelijke vrijmetselaar	.58	.75	.94	.82	1.10	.77	4.29	.02*
Christelijke Nederlandse man	.31	.48	.41	.64	.24	.48	0.98	.38
Vrijmetselaar	.60	.75	.94	.81	1.06	.77	3.90	.02*
Nederlandse man	.22	.48	.39	.59	.45	.64	2.32	.10 ^a

NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een driepuntsschaal, met 0 = nee, nooit, 1 = ja, een enkele keer en 2 = ja, vaak.

In vergelijking met vrijmetselaars zijn Nederlandse mannen minder ontvankelijk voor mystieke ervaringen. Daarin hebben zowel Nederlandse mannen in het algemeen als christelijke Nederlandse mannen ieder hun eigen overwegingen. Zoals blijkt uit de eerder geconstateerde toegenomen mystificering van de samenleving, staan Nederlandse mannen in het algemeen weliswaar open voor introverte mystieke ervaringen maar ligt hun focus meer op zelfspiritualiteit terwijl christelijke Nederlandse mannen, vanwege het christelijk gedachtegoed, minder ontvankelijk lijken voor introverte mystieke ervaringen.

De ervaring geduid als heilig. Zoals blijkt uit Tabel 4.11, is in de eerste variantie-analyse het onderscheid vrijmetselaars versus Nederlandse mannen in het algemeen sterk van invloed op het duiden van een mystieke ervaring als heilig [$F(1,513) = 37.4, p < .001, \eta^2 = .07$]. In de tweede variantie-analyse (Tabel 4.21) met het onderscheid niet christelijke vrijmetselaars versus christelijke Nederlandse mannen is daarvan geen sprake meer

33 Daarbij dient wel in acht te worden genomen dat in de vergelijking vrijmetselaar- Nederlandse man, generatie significant van invloed is op die introverte mystieke ervaring, terwijl in de vergelijking van niet-christelijke vrijmetselaar- christelijke Nederlandse man van die invloed geen sprake meer is. Alleen de combinatie groep- generatie geeft dan nog een marginaal klein effect op de introverte mystieke ervaring.

[$F(1,216) = 1,34, p = .25, \eta^2 = .01$]. De afnemende animo van de Nederlandse man voor een traditioneel christelijke levensbeschouwing lijkt daar de verklaring voor. Dit kan mede verklaren waarom het duiden van de mystieke ervaring als heilig de Nederlandse man ($M = 0,24, SD = 0.51$), die nadrukkelijk afstand neemt van geïnstitutionaliseerde religie, minder aanspreekt dan de christelijke Nederlandse man ($M = 0,48, SD = 0.65$) die affiniteit heeft en houdt met 'heilig'.

De ervaring geduid als volmaakt. Naast het onderscheid vrijmetselaars versus Nederlandse mannen heeft ook generatie een klein significant effect op de ervaring geduid als volmaakt [$F(2,215) = 5,2, p = .01, \eta^2 = .01$]. Zoals blijkt uit Tabel 4.23, hebben, in vergelijking met Nederlandse mannen in het algemeen, vrijmetselaars meer de ervaring van volmaakt. Mogelijk is hierop van invloed het streven van vrijmetselaren naar harmonie en het bij herhaling verwijzen naar 'het volmaakte' in de teksten van de ritualen ('Het is de volmaakte tijd om.....'; 'Er is sprake van een volmaakte loge.', etc). Niet alleen het onderscheid vrijmetselaar versus Nederlandse man maakt hierin het verschil. Ook generatie is daarop van invloed. De jongere generaties van zowel Nederlandse mannen als vrijmetselaars blijken de ervaring geduid als volmaakt significant vaker te hebben dan de ouderen van de stille generaties (zie Tabel 4.12).

Mystiek als eigentijds fenomeen. De constatering in de tweede helft van de vorige eeuw dat mystieke ervaringen veel gewoner zijn en meer onder mensen leven dan sociaal wetenschappers tot dan hadden vermoed (Spilka, 2003) en het nieuwtijdse denken beschreven als een mystieke religie en de hernieuwde belangstelling voor westerse esoterie, plaatsten mystiek nadrukkelijk op de publieke agenda. Dit in combinatie met een toenemend geloof in een leven na de dood en religieuze wonderen (Becker et al., 2006; Bernts, 2007) heeft voor Nederlandse mannen niet geleid tot een toename van mystieke ervaringen. De grote ontvankelijkheid van vrijmetselaars voor mystiek in combinatie met het percentage vrijmetselaren die de inwijding als een mystieke gebeurtenis hebben ervaren, bevestigen de relevantie van mystiek binnen de vrijmetselarij. Vrijmetselarij blijkt een aantrekkelijke optie voor Nederlandse mannen die open staan voor mystieke ervaringen en daarin lijkt het universele element van mystiek en het maconnieke uitgangspunt van universele religie van belang.

Het universele element van mystiek. Stace (1961) bestudeerde beschrijvingen van mystieke ervaringen van mystici uit verschillende culturen en concludeerde dat alle mystieke ervaringen de zelfde universele kern bevatten, ook al wordt de ene ervaring misschien religieus geïnterpreteerd en de andere niet. Volgens Stace zijn er, fenomenologisch gezien, twee soorten mystieke ervaringen: de extraverte en de introverte mystieke ervaring. Beide hebben met elkaar gemeen de ervaring van het samenvallen met een groter geheel:

een metafoor voor het Universele, het Absolute. Deze universele kern van de mystieke ervaring, zoals verwoord door Stace, heeft raakvlakken met de universele religie waar Anderson (1723) in zijn *Constituties* naar verwijst en met de universele elementen van een niet tijd- en cultuurgebonden religie, zoals beschreven door Jaspers (1973). Anderson publiceerde in 1723 het zogenaamde *Constitutieboek* waarvan in 1738 een tweede versie verscheen. Het boek bevat praktische spelregels voor vrijmetselaren in het Londen aan het begin van de 18^e eeuw om als broederschap te kunnen functioneren. Deze regels gelden ook vandaag de dag nog als toetssteen voor de maconnieke activiteiten (Beekes, 1999). In de eerste *Oude Plicht* (1723), betreffende God en godsdienst, wordt over vrijmetselarij gesproken als 'the religion in which all men agree' (Piatigorsky, 1997). Deze 'religie', waar een ieder mee in kan stemmen, suggereert een universele religie, een natuurreligie. Hoewel Nepveu (2001) 'natuurlijke godsdienst' ziet als een middel om allerlei bijzondere overtuigingen te verbinden en hij de geestelijke bandbreedte van de eerste *Oude Plicht* ruim neemt (van atheïsme tot dogmatisch bepaald), staat niet voor iedereen vast of in deze plicht universele religie dan wel natuurreligie besloten ligt (Van Loo, 1950, De Haan, 2013)³⁴.

Los van deze theoretische overwegingen lijken er voldoende praktische argumenten te zijn om de Nederlandse vrijmetselarij van nu te beschrijven als een methode met elementen van universele religie. Religie wordt dan niet eng gedefinieerd als godsdienst maar als een systeem van symbolen die mensen in staat stelt ritueel contact te onderhouden met de wereld van alledag en een groter bovenzintuiglijk zingevingverband; als een universeel menselijk verschijnsel dat van alle tijden en alle culturen is (Hanegraaff, 1998). Het object van zo'n universele religie is, zoals door Hellemans (2007) beschreven, het 'religieuze veld': een metafoor voor het Absolute, het Onkenbare waar godsdiensten en wereldreligies dan weer manifestaties van zijn. Dit is conform de huidige Nederlandse maconnieke praktijk die, in het erkennen van een Opperbouwmeester des Heelals als ordenend beginsel, vrijmetselaars de ruimte laat om daar zelf invulling aan te geven. Uit de analyses van het geloof in een hogere werkelijkheid blijkt een sterke voorkeur van vrijmetselaars voor een Opperbouwmeester des Heelals en de natuurwetten als ordenend beginsel. In die zin is vrijmetselarij in de eerste plaats een methode (zoals beschreven in hoofdstuk 3) met universeel religieuze elementen.

³⁴ Eerste plicht van Anderson (1723) in de vertaling van de Haan: 'Maar, hoewel in vroeger tijden (Vrij) metselaars verplicht waren in elk land lidmaat te worden van de godsdienst van dat land of van de natie welke dat ook was, wordt het nu voor meer gepast gehouden ze alleen te verplichten tot die godsdienst waarin alle mensen overeenstemmen en hun persoonlijke opvattingen aan hen zelf over te laten, dat betekent om mensen van goede wil te zijn, ofwel eerbare en eerlijke mensen te zijn door welke gezindte of overtuiging ze ook onderscheiden mogen worden'.

Universele religie en Spiltijd. Dit concept van ‘universele religie’ beperkt zich niet tot deze constituties, maar raakt ook aan een ontwikkeling eerder in de tijd toen in de periode tussen 800 en 200 voor Christus in specifieke delen van de wereld, waaronder Europa, Israel, China, en India, een religieus besef opkwam: een periode die, in navolging van Karl Jaspers (1973), de Achse der Weltgeschichte, de Spiltijd genoemd wordt (Amstrong, 1993). In die geestelijke tradities werden universele elementen van een niet tijd- en cultuurgebonden religie zichtbaar: onafhankelijk van elkaar, gelijktijdig en op verschillende locaties komt in ieder van die ‘religies’ een vergelijkbaar religieus besef tot leven van het zich verhouden tot een ultieme werkelijkheid zonder die aan anderen op te willen dringen (Amstrong, 2006). Het kan dan ook geen toeval zijn dat Amstrong in haar boek *De Grote Transformatie* (2006) verwijst naar dit religieus besef van de Spiltijd als zij een appèl doet om ons opnieuw te verhouden met religie en daarin een citaat van Mencius aanhaalt dat beide genoemde elementen van universele religie en mystieke ervaring in zich draagt: ‘Als religie licht moet brengen in onze versplinterde wereld dan moeten we op zoek gaan naar het verloren hart’.

Mystiek een gevoelsmatige, rationele benadering. Ondanks het eerder geconstateerde mystificeren van de samenleving in de tweede helft van de vorige eeuw blijkt mystiek in de Europese cultuur een onderschat fenomeen. Mystiek heeft daarin voor de vrijmetselaar ander accenten dan voor beide categorieën Nederlandse mannen. Vrijmetselaars zijn ontvankelijker voor mystieke ervaringen, hebben meer die ervaring en het accent daarin ligt op de rituelen waarin gerefereerd wordt aan ‘het mysterie’. Christelijke Nederlandse mannen stellen zich terughoudend op inzake mystiek en voor Nederlandse mannen heeft mystiek deels alternatief seculiere, New Age achtige³⁵ en religieus immanente inhouden.

Gezien het hoge opleidingsniveau van de vrijmetselaar was het te verwachten dat vrijmetselaars in deze meer open staan voor een rationele benadering dan voor een gevoelsmatige benadering. De conclusies van Gervais en Norenzyan (2012) dat ‘analytische denkstrategieën een krachtige bron van religieus ongeloof zijn’ en eerdere conclusies dat de hoogte van het opleidingsniveau als indicator voor het rationaliseringsproces van invloed is op religieuze opvattingen (Becker et.al., 1994) wijzen ook in die richting. Desondanks moet worden vastgesteld dat het hoge gemiddelde opleidingsniveau van de vrijmetselaar zijn gevoelsmatige insteek inzake mystiek niet in de weg zit. Uit de analyses in dit proefschrift blijkt dat opleidingsniveau niet van invloed is op de ontvankelijkheid voor mystieke ervaringen. Daarmee wordt de vraag

35 Een fraai voorbeeld daarvan is een winkel waar van alles op het gebied van magie en esoterie in de meest ruime zin verkrijgbaar is en die de naam draagt “Mystiek”. Dit verwijst naar esoterie, haar rand- en schaduwgebied (zie bijvoorbeeld website van de Rotterdamse winkels ‘Mystiek’).. <http://www.mystiek.nl/index.php>

interessant hoe vrijmetselaars zich in hun denken verhouden tot feitelijke en andere (buiten waarneembare) werkelijkheden. Om daar antwoord op te kunnen geven wordt als vertrekpunt genomen de studie van Luhrmann (1991) die, in haar onderzoek, zich verbaasde over het vermogen van gemiddeld hoogopgeleide mensen om magisch te denken.

4.5 Magisch denken

Omdat het SOCON-onderzoek geen gegevens kent over het magisch denken van de Nederlandse mannen maar magisch denken wel sterk is gerelateerd aan mysticisme, wordt in dit hoofdstuk op deze plaats een aparte paragraaf opgenomen over het magisch denken van vrijmetselaars. Het begrip ‘magisch denken’ is op meerdere manieren te duiden. Er is de opvatting dat magisch denken een werkelijkheidsbeeld hanteert dat, achter bijna alles wat leeft, beweegt en belangrijk is, een bovennatuurlijke kracht veronderstelt, die van invloed is op mensen. In deze studie wordt magisch denken begrepen als een activiteit die iemand in staat stelt zich te verhouden tot zijn eigen wereld en de wereld van een andere, soms hogere werkelijkheid. In de feitelijke wereld ligt het accent op de regels van de causale verbanden, de rede en de ratio. Een hogere, bovenzintuiglijke werkelijkheid is van een andere orde en een moeilijk te vatten bron van existentiële vragen over de onzekerheid van het bestaan en de zin van het leven. In dit proefschrift kon alleen het magisch denken van de vrijmetselaar worden onderzocht, niet dat van de Nederlandse man. Het genoemde SOCON-onderzoek (2000) beschikt namelijk niet over deze gegevens. Het magische denken van de vrijmetselaar werd onderzocht met behulp van de karakterschaal ‘zelftranscendentie’ die deel uitmaakt van de CTCI (Cloning Temperament and Character Inventory) die persoonlijkheidsaspecten, temperament en karakter meet (zie hoofdstuk 2).

Magisch denken biedt een methode, een instrument om het gebied van die hogere werkelijkheid te verkennen. Als het instrumentarium van de feitelijke wereld tekort schiet, biedt deze methode van een min of meer denkbeeldig bepaalde ordening van de wereld uitkomst. Dit heeft raakvlakken met de maçonnieke methode. Immers, in de rituelen wordt, voortbouwend op een mythe, een rite geproduceerd waarin de feitelijke en andere wereld beleefd kunnen worden. Zoals de rituelen vrijmetselaars in staat stellen deze beide werelden te ervaren (Oosten, 1983), zo is magische denken, in de tweede helft van de vorige eeuw, de Nederlandse man behulpzaam om in een tijd van esoterie, het nieuwe geloven en zelfspiritualiteit te komen tot een eigen ‘religieus’ pakket. Daarmee ontstaat, naast de kerncultuur (de gecanoniseerde cultuur), een paracultuur met het karakter van een markt. Het Sociaal Cultureel Planbureau (1997) ziet magisch denken en handelen als karakteristiek voor die paracultuur waar Nederlanders niet zonder meer afkering van zijn. Magisch denken wordt hier beschreven als één van de manieren om zich tot de hogere

werkelijkheid te verhouden: een vorm van symbolisch denken. In de literatuur heeft magisch denken ook een andere connotatie die hier buiten beschouwing wordt gelaten, namelijk het met behulp van magische handelingen zaken tot stand brengen die dwars door de wetmatige mogelijkheden van de werkelijkheid breken.

Zoals blijkt uit Tabel 4.15, denkt een derde van de vrijmetselaren (30%) magisch. Opvallend, zeker gezien het relatief hoge opleidingsniveau, is zijn fascinatie voor zaken die niet-wetenschappelijk verklaard kunnen worden (79%). Tegelijkertijd vindt 69% het onverstandig om te geloven in zaken die niet-wetenschappelijk verklaard kunnen worden. De vrijmetselaar staat niet onwelwillend tegenover buitenzinnelijke waarneming, zoals telepathie en voorschouw, maar tegelijkertijd vindt een meerderheid (52%) verslagen van mystieke ervaringen alleen maar wensdromen. Er lijkt hier sprake van dezelfde dubbelzinnigheid die ook het begin van de 18^e eeuw kenmerkt toen de vrijmetselarij in Engeland haar huidige vorm kreeg: een hang naar een wetenschappelijke benadering in combinatie met een hang naar esoterische en verlichte werelden (Bullock, 1996). Daarin speelt een rol dat de vrijmetselarij toen ook heeft gefungeerd als een organisatorisch kader waarbinnen sommigen zich konden toeleggen op specifiek westerse esoterie (Hanegraaff, 1998).

Tabel 4.15 Magisch denken onder vrijmetselaars: gemiddelden en standaarddeviaties

	M	SD	n	Antwoordopties 4 (mee eens) en 5 (helemaal mee eens)
Magisch denken	3.1	.91	159	30%
Enige items uit de schaal 'magisch denken'				
Ik ben gefascineerd door zaken die niet wetenschappelijk verklaard kunnen worden	4.1	1.07	167	79%
Ik denk dat buitenzintuiglijke waarneming (zoals telepathie, voorschouw) echt mogelijk is.	3.5	1.36	166	54%
Ik denk dat het onverstandig is te geloven in zaken die niet wetenschappelijk verklaard kunnen worden	3.8	1.28	167	69%
Verslagen van mystieke ervaringen zijn alleen maar wensdromen	3.5	1.25	167	52%

NB. Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Zoals eerder vastgesteld, heeft de vrijmetselaar in relatie met het 'hogere' meer een gevoelsmatige, minder dogmatische benadering, is hij hoger opgeleid dan de Nederlandse man in het algemeen en dan de christelijke Nederlandse man. In de literatuur wordt gesteld dat mensen met een hoog opleidingsniveau begiftigd zijn met een mentale uitrusting om niet-magisch te denken, vaak toch magisch denken (Luhrmann, 1991). Zoals blijkt uit Tabel 4.15, heeft van deze vrijmetselaars bijna een derde (30%) affiniteit

met magisch denken. De hypothese is dat magisch denken, zoals hier geformuleerd, een sterk effect heeft op het geloof van vrijmetselaars in een hogere macht en de maconnieke variant daarvan, de Opperbouwmeester des Heelals. Om dit na te gaan, zijn twee variantie-analyses gedaan met als afhankelijke variabelen het geloof in een hogere macht als ook het geloof in een Opperbouwmeester des Heelals, met als onafhankelijke variabele generatie (drie generaties). Covariaten in deze zijn mystiek als een bijzondere wijze hoe vrijmetselaars een hogere werkelijkheid ervaren en magisch denken als een wijze hoe zij zich daarmee verhouden³⁶.

Tabel 4.16 Geloof in een hogere macht en Opperbouwmeester des Heelals: effecten van generatie, gecontroleerd voor mystiek en magisch denken

Uitkomsten	Vrijmetselaars	F(df)	p	η^2
Geloof in hogere macht	Generatie	(2,128) = 1,25	.3	.02
	Mystiek	(1,128) = 7,19	.01*	.06
	Magisch denken	(1,128)=32,76	.00*	.23
Geloof in Opperbouwmeester des Heelals	Generatie	(2,132) = 0,79	.45	.01
	Mystiek	(1,132) = 2,94	.09	.02
	Magisch denken	(1,132)=35,54	.00*	.21

Zoals blijkt uit Tabel 4.16, is generatie noch van invloed op het geloof in een hogere macht noch op het geloof in een Opperbouwmeester des Heelals. Mystiek heeft alleen een matig significant effect op het geloof in een Hogere macht en magisch denken heeft zowel een sterk effect op het geloof in een Opperbouwmeester des Heelals als op het geloof in een Hogere macht. Magisch denken blijkt sterk van invloed op hoe vrijmetselaars zich in het algemeen verhouden met een hogere werkelijkheid.

In vergelijking met de Nederlandse man heeft de vrijmetselaar een meer gevoelsmatige, niet dogmatisch insteek in zijn omgang met het hogere. Het ‘magisch denken’ biedt daar de vrijmetselaar de tools voor.

4.6 Vrijmetselaar en de Nederlandse man: een tussenbalans

In deze paragraaf wordt de tussenbalans opgemaakt: waarin onderscheiden vrijmetselaars zich van Nederlandse mannen? Deze tussenbalans wordt gebruikt als een aanzet voor discussie, het formuleren van uitgangspunten voor vervolgonderzoek en om antwoord te kunnen geven op de afgeleide onderzoeksvragen over de verschillen tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen.

³⁶ Enige voorzichtigheid is in deze geboden omdat beide covariaten weliswaar voldoen aan de psychometrische voorwaarden maar de betrouwbaarheid daarvan aan de lage kant is (Cronbach's alpha ,65).

De analyses laten een verschil zien tussen de vrijmetselaars en de Nederlandse mannen in burgerlijke staat, godsdienstigheid, politieke voorkeur, opleidingsniveau, persoonlijkheidskenmerken en opvattingen over hogere werkelijkheid en dood. De vrijmetselaar is minder introvert, evenwichtiger en iets opener dan de Nederlandse man, heeft meer mystieke ervaringen, zoekt meer naar antwoorden op zijn existentiële vragen en gelooft meer in een leven na de dood en de dood als het einde van alles.

In vergelijking met Nederlandse mannen zijn vrijmetselaars hoog opgeleid, ligt de gemiddelde leeftijd hoger, is de politieke voorkeur overwegend liberaal, blijven zij ontvankelijker voor het huwelijk en is hun opstelling inzake godsdienstigheid bescheiden en terughoudend. Op eigenschappen en opvattingen van een hogere werkelijkheid is generatie niet van invloed, wel is generatie marginaal van invloed op consciëntieusheid, vriendelijkheid, religieus immanentisme en mystiek. In burgerlijke staat, godsdienstigheid en politieke voorkeur verschillen de generaties Nederlandse mannen wel en de generaties vrijmetselaars niet van elkaar.

De in de tweede helft van de vorige eeuw gewijzigde opvattingen over huwelijk, politiek en godsdienstigheid gaan aan de vrijmetselaar grotendeels voorbij. Dit roept het beeld op van vrijmetselarij als constante factor: één van de oudste vereniging van Nederland met een traditie van meer dan 250 jaar aan wie de tijd voorbij lijkt te gaan. Toch is het maar de vraag of dit beeld ook voor andere periodes opgaat. Immers, de vrijmetselarij heeft, als wegvoorbereider van de Verlichting en als erfgenaam van het verlichte gedachtegoed, nadrukkelijk invloed gehad op de maatschappelijke ontwikkelingen. De eerder genoemde dissertatie van Floor Meijer (2010) laat bijvoorbeeld zien hoe Amsterdamse vrijmetselaren in toenemende mate betrokken raakten bij de maatschappelijke problemen als gevolg van de snelle industrialisatie en bevolkingsgroei en daarin kozen voor engagement en ondersteunende charitatieve initiatieven.

Als het gaat om opvattingen over een hogere werkelijkheid, hebben vrijmetselaars en Nederlandse mannen gemeen het ontkennen van een hogere werkelijkheid, religieus immanentisme, het geloof in een hogere macht en het geloof in een leven na de dood. Enige voorzichtigheid in deze is geboden omdat het begrip 'hogere werkelijkheid' in deze studie een combinatie is van theïsme en deïsme en 'hogere werkelijkheid', in vergelijking daarmee, een ruimere inhoud heeft. De vrijmetselaar onderschrijft het bestaan van een hogere werkelijkheid, maar op voorhand niet volgens de exclusieve (theïstische) aanspraken van een traditioneel christelijke duiding, hoewel de centrale plaats van de Bijbel als boek van wijsheid anders zou kunnen doen vermoeden. Hogere werkelijkheid duidt de vrijmetselaar bij voorkeur vanuit een deïstisch perspectief (Opperbouwmeester des Heelals) met daarin een centrale plaats voor de wetten van de natuur. Voor het merendeel van de vrijmetselaars is de Opperbouwmeester des Heelals niet zozeer een

metafoor voor een persoonlijke God, maar meer voor het mysterie van het leven, een scheppende kracht.

Voor de vrijmetselaar is opleidingsniveau niet van invloed op zijn geloof in een Hogere macht, voor de Nederlandse man wel. Laag opgeleide Nederlandse mannen geloven daar meer in dan hoog opgeleide. Dit is in overeenstemming met de literatuur waarin werd vastgesteld dat laag opgeleide Nederlanders het meest religieus denken en Nederlanders met een opleiding op middelbaar niveau – de vroegere HBS of hoger - vooral seculiere opvattingen hebben. De vrijmetselaar werd omschreven als een gebonden en de Nederlandse man als een ongebonden spiritueel. Bij de vrijmetselaar van de protestgeneratie manifesteert die gebondenheid zich het sterkst. Van alle generaties spreekt religieus immanentisme de vrijmetselaar van de protestgeneratie het minst aan. Het feit dat in religieus immanentisme het accent niet zozeer ligt op waarden van de christelijke traditie kan dit verklaren. Immers, die 'christelijke' waarden liggen ten grondslag aan de maconnieke ritualen en symboliek waar de vrijmetselaar van de protestgeneratie van alle generaties nu juist het meest aan hecht.

Het merendeel van vrijmetselaars en Nederlandse mannen ziet de dood als een rustpunt dat hoort bij het leven. Deze opvatting leeft meer onder vrijmetselaars dan onder Nederlandse mannen, zoals ook, in het christelijk perspectief van de dood, vrijmetselaars zich meer kunnen vinden dan Nederlandse mannen. In dit hoofdstuk is uitgebreid ingegaan op mystiek omdat voor veel vrijmetselaars de inwijding een mystieke ervaring is, omdat, in haar kern, deze mystieke ervaring raakt aan het universele perspectief van vrijmetselarij en omdat de samenleving in de tweede helft van de vorige eeuw ontvankelijker wordt voor mystiek. Een mystieke ervaring wordt in de literatuur beschreven als een zuiver religieuze, spirituele ervaring, een direct gegeven in de menselijke ervaring (James, 1995), waar cultuur, omgevingsfactoren en godsdienstigheid niet of nauwelijks vat op hebben (Janssen, 2003)³⁷. Dit is niet alleen terug te zien in het concept van universele religie dat aan vrijmetselarij ten grondslag ligt (Anderson, 1723) maar wordt in de analyses bevestigd: 'wel of niet christelijk', opleidingsniveau, eigenschappen, godsdienstigheid, opvattingen over de dood en hogere werkelijkheid blijken noch van invloed op mystieke ervaringen van vrijmetselaars, noch van Nederlandse mannen.

37 In zijn artikel 'De Nijmeegse godsdienstpsychologie tussen verleden en toekomst' verwijst Janssen naar Paul Boyer: 'Volgens zijn waarnemingen en experimenten is God een universele counterintuïtieve agent. Daarmede wordt bedoeld dat de menselijke geest bij de geboorte geen tabula rasa is: overal blijken mensen begiftigd te zijn met onmiddellijk beschikbare kennismodules, die overal hetzelfde zijn'

In het duiden van mystieke ervaringen is het vertrekpunt van de vrijmetselaar overigens een andere dan dat van de Nederlandse man: de eerste refereert in de ritualen meer aan het mysterie terwijl de Nederlandse man de voorkeur heeft om esoterische, moeilijk rationeel te duiden zaken als mystiek te bestempelen. Niet alleen de ervaring sec maakt daarin het verschil tussen vrijmetselaar en Nederlandse man, maar ook de plaats van handeling. De maconnieke rituelen voltrekken zich in een ruimte naar plaats, tijd en handeling bepaald, terwijl rituelen van de Nederlandse man als middel om zich tot de hogere, transcendente werkelijkheid te verhouden zich de laatste tijd verplaatsen naar het publieke domein met veel ruimte voor eigen inbreng in plaats, tijd en handeling. Voorbeelden daarvan zijn het afscheid van André Hazes in de Arena en het afscheid van Pim Fortuin. Het waren rituelen van rouw en afscheid die zich voltrokken in het publieke domein. Minder grootschalig maar in essentie vergelijkbaar, zijn de grafmomenten die in toenemende mate verrijzen aan de openbare weg op plaatsen waar dierbaren door een verkeersongeluk het leven hebben gelaten. Vergeleken met Nederlandse mannen zijn vrijmetselaars ontvankelijker voor mystieke ervaringen en de vijf mystieke elementen (introverte en extraverte mystieke ervaring en de duiding van een mystieke ervaring als heilig, volmaakt en verwondering).

Vastgesteld werd dat Nederlandse mannen in het algemeen en christelijke Nederlandse mannen bijna even ontvankelijk zijn voor mystiek, maar minder ontvankelijk dan vrijmetselaars en niet-christelijke vrijmetselaars die daarvoor even ontvankelijk zijn. Op de mystieke ontvankelijkheid van vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen is generatie niet significant van invloed. Dit geldt ook voor niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen. Er werd echter een marginaal significant interactie-effect tussen het onderscheid niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen en generatie gevonden, dat laat zien dat, door de generaties heen, de niet-christelijke vrijmetselaren significant meer ontvankelijk worden voor mystiek dan de christelijke Nederlandse mannen. Op de introverte mystieke ervaring van vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen – beschreven als de ervaring van het samenvallen met een geheel - heeft generatie een klein significant effect, op die van niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen niet. Toch zijn de verschillen tussen de generaties vrijmetselaars en niet-christelijke vrijmetselaars in beide analyses significant en kennen jongere generaties significant meer introverte mystieke ervaringen dan de oudere generatie. Dit rechtvaardigt de verwachting dat, in een periode van grote verschuivingen in het religieuze domein, vrijmetselarij een interessant perspectief kan bieden aan jongeren die open staan voor met name introverte mystieke ervaringen.

Een ander verschil betreft de mystieke ervaring geduid als heilig waarin het verschil tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen het grootst is. Het concept van heilig

spreekt vrijmetselaars meer aan dan Nederlandse mannen in het algemeen. De centrale plaats van heilig in de maconnieke rituelen en de doorwerking van de secularisatie in het concept van heilig van de Nederlandse man kunnen dit verschil verklaren. De christelijke Nederlandse man houdt in deze de kerk in het midden: in vergelijking met de Nederlandse man in het algemeen, heeft hij meer, en in vergelijking met de vrijmetselaar, minder affiniteit met de mystieke ervaring geduid als heilig.

Deze toenemende ontvankelijkheid voor mystiek en introverte mystieke ervaringen staat niet op zich maar lijkt verankerd in het maconnieke gedachtegoed. Immers, beide sluiten naadloos aan op de maconnieke rituelen die een context bieden voor (introverte) mystieke ervaringen zoals al eerder bleek uit het percentage vrijmetselaren voor wie de inwijding een mystieke ervaring is. Ook werd vastgesteld dat de universele kern van mystieke ervaringen raakt aan de maconnieke uitgangspunten van universele religie en elementen van een niet tijd- en cultuurgebonden religie zichtbaar ten tijde van de Spiltijd. Over vrijmetselarij als een universele of een natuurreligie lopen de meningen sterk uiteen. Die discussie lijkt achterhaald omdat de huidige maconnieke praktijk, met een groot geloof in een Opperbouwmeester des Heelals en natuurwetten, te definiëren is als een methode met elementen van zowel een universele als natuurreligie.

Vrijmetselarij kan beschreven worden als een verbeeldende religie met een non-verbale, emotionele overdracht van haar gedachtegoed middels symbolen terwijl - gezien het hoge opleidingsniveau van vrijmetselaars - een rationele benadering ook voor de hand had gelegen. Dit roept de vraag op hoe vrijmetselaars zich in hun denken verhouden tot feitelijke en bovennatuurlijke werkelijkheden en hoe dit des vrijmetselaars is. Om daar antwoord op te kunnen geven is aansluiting gezocht bij onderzoek van Luhrmann (1991) die zich er over verbaasde dat mensen die, op basis van hun hoge opleiding niet geacht worden magisch te denken, toch magisch denken.

Een derde van de vrijmetselaars blijkt magisch te denken en dit magisch denken blijkt sterk gerelateerd aan hoe vrijmetselaars zich verhouden tot een hogere macht. In de vrijmetselarij staat centraal het geloof in een opperwezen, een Hogere macht, bij voorkeur omschreven in een open formulering van Opperbouwmeester des Heelals opdat ieder naar eigen inzicht daar zelf invulling aan kan geven.

Vrijmetselaars geloven meer in een Opperbouwmeester des Heelals dan in een Hogere macht en magisch denken is op beiden sterk van invloed. Dit illustreert de specifieke wijze waarop vrijmetselaars in het algemeen zich verhouden tot een hogere werkelijkheid. Mystiek is daar minder of niet van invloed en kent alleen een matig significant effect op het geloof in een Hogere macht, niet op de opvattingen over een Opperbouwmeester des Heelals. Kortom, hoewel begiftigd met een goed ontwikkeld analytisch vermogen, blijken

vrijmetselaars in vergelijking met Nederlandse mannen in religiositeit en spiritualiteit ontvankelijker voor het gevoelsmatige, niet-rationele element van religiositeit dan voor het rationele, dogmatische. Mystiek biedt hen daar een kader voor en magisch denken de tools.

HOOFDSTUK 5

Conclusies en epiloog

Over vrijmetselaars en de Orde van vrijmetselaren werkend onder het Groottoosten der Nederlanden is weinig bekend: het is een broederschap met - ten tijde van dit onderzoek - meer dan 5600 leden, een kleine vereniging met een stagnerende aanwas van nieuwe leden en met een vergrijzing van het ledenbestand.

Omdat inzicht in de persoon van de vrijmetselaar mogelijk het beeld over de vrijmetselarij in de tweede helft van de vorige eeuw meer reliëf kan geven werd antwoord gezocht op de volgende vragen:

- Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven?
- Zijn er verschillen tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen?
- Is het mogelijk om een profiel van de Nederlandse vrijmetselaar te schetsen en zijn daarin generatieverschillen te onderscheiden?
- Wordt het profiel van de vrijmetselaar duidelijker door vrijmetselaars te vergelijken met een categorie Nederlandse mannen die in religiositeit raakvlakken heeft met vrijmetselarij, zoals christelijke Nederlandse mannen?

5.1 Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden?

Belangstelling voor vrijmetselarij is niet iets dat de vrijmetselaar van huis uit mee heeft gekregen en, zijn besluit toe te treden zal vooral van de vrijmetselaar zelf moeten komen. Dit initiatief wordt doorgaans op latere leeftijd genomen. Vriendenkring, werkomgeving en in mindere mate familie en gezin zijn hem daarin behulpzaam. Degene die een dergelijke omgeving ontbeert, bieden informatiebijeenkomsten, schriftelijke informatie en in toenemende mate Internet een helpende hand om de weg naar de vrijmetselarij te vinden. Van zijn toetreden verwacht de aankomende vrijmetselaar het volgende: het

vinden van spiritualiteit, verdieping van zijn leven, broederschap en het ontmoeten van gelijkgestemden.

Omdat overwegingen om vrijmetselaar te worden meer zeggingskracht krijgen als vrijmetselaars zich daarin onderscheiden van Nederlandse mannen in het algemeen werden beiden met elkaar vergeleken. Vrijmetselarij blijkt een ontmoetingsplaats voor maatschappelijk geslaagden en gelijkgestemden en, hoewel gehecht aan traditie, geven zij zelf invulling aan de eigen sociale, religieuze en spirituele behoeften. Vrijmetselarij als een methode met symbolen, ritualen en initiaties spreekt potentiële vrijmetselaars aan.

5.2 Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te blijven?

Gemiddeld blijft de vrijmetselaar achttien jaar lid van de Orde en hebben loge en vrijmetselarij hem gebracht wat hij ervan verwachtte: zijn verwachtingen ten aanzien van zelfreflectie, spiritualiteit en zingeving worden waargemaakt. Hij treft gelijkgestemden aan met een vergelijkbare belangstelling, sociale achtergrond alsmede mens- en wereldbeeld die met elkaar gemeen hebben de zoektocht naar het licht: een metafoor voor geestelijke bewustwording. De context van de zoektocht moge dan vast liggen, echter niet de invalshoek vanuit welke er gezocht wordt. Zo kunnen christenen, joden, islamieten, agnosten of atheïsten allemaal tegelijk ook vrijmetselaar zijn. Als positief en stimulerend wordt ervaren 'het vergelijken', dat wil zeggen, een manier van gedachtewisseling waarin meningen naast elkaar worden gelegd met respect voor ieders standpunt en eigenheid.

Dit laatste appelleert aan het bewustzijn dat ieder individu anders is en zich toch verbonden weet. Het is deze verbondenheid die ook wordt ervaren in de inwijding, broederschap, broederketen, de bouwsymboliek, de ritualen en de symbolen. In de maconnieke methode kunnen vrijmetselaars elkaar goed vinden en zij voelen zich thuis in de loge met een voorkeur voor 'open loges' waarin de opvoering en beleving van ritualen centraal staan.

Een probleem dat in het onderzoek duidelijk naar voren kwam en dat gevolgen heeft voor de overweging om vrijmetselaar te worden en te blijven, is het 'imago' van de vrijmetselarij. Er blijkt nogal wat discrepantie te zijn tussen het 'zelfbeeld' van de vrijmetselaar en het beeld dat bij de buitenwacht leeft. Uit de gegevens van de enquête kon worden geconcludeerd dat er in het 'zelfbeeld' speelruimte blijkt te zijn wat de interpretatie van 'formele' maconnieke regels betreft. Vermoedelijk hangt dit samen met de in de Nederlandse Orde van Vrijmetselaren gangbare opvatting dat vrijmetselarij een 'methode' is waar elke maçon een eigen invulling aan geeft. De symboliek van de Opperbouwmeester des Heelals (OBdH) krijgt daarmee een 'vrijblijvend' en 'neutraal' karakter, net als de ritualen die doorspekt zijn van judeo-christelijke beeldtaal. Hoewel de orde zich formeel ('regelmatig') aan de richtlijnen (traditie) van de UGLE (United Grand Lodge of England) houdt, maakt elke vrijmetselaar zelf uit hoe hij dat in de praktijk brengt. Bovendien

is die 'traditie' van meer dan 250 jaar herhaaldelijk aangepast aan de veranderende tijdsomstandigheden.

De directe omgeving zit het lidmaatschap van de vrijmetselaar niet in de weg: de partner kan zich daar goed in vinden en zijn naaste omgeving (familie, vrienden en naaste collega's) weet dat hij vrijmetselaar is. Over vrijmetselarij en haar perspectief heeft de vrijmetselaar weinig twijfels, iets meer over haar levensvatbaarheid. Dit neemt overigens niet weg dat een derde van de broeders ooit heeft overwogen de Orde te dekken. Belangrijkste overwegingen in deze waren cultuur van de loge (weinig open voor samenleving, formeel en dominant gedrag van broeders, de omgang met traditie en de diepgang in de loge), broederschap (het teleurgesteld zijn in de broederschap, de vrijblijvende omgang met de idealen en de tegenvallende sfeer in de loge) en leeftijd (het geringe aantal jongere broeders).

Beslotenheid en discretie zijn inherent aan vrijmetselarij en dit geheime aspect kan in de buitenwereld aanleiding zijn tot vele speculaties. Voor vrijmetselaars ligt het geheim niet buiten de mens, maar in de mens en is er geen ander geheim dan de zoektocht naar het geheim, het mysterie. De ideeën die in zijn omgeving leven over vrijmetselarij zijn geen reden om de Orde te dekken. Immers, zij kloppen met hoe hij zelf die beeldvorming inschat: een geheim, elitair genootschap strevend naar idealen, voorbehouden aan beter opgeleiden en beter gesitueerden. Dit staat op gespannen voet met de kenmerken die de vrijmetselaars zelf als ideaal zien: een levende broederschap, vrijheid van denken en handelen, diepzinnig, erudiet, geestelijke groei, anderen willen helpen, intellectueel uitdagend. Het negatieve imago dat leeft in zijn omgeving heeft hem dus niet weerhouden om vrijmetselaar te worden.

5.3 Zijn er verschillen tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen?

Vrijmetselaars zijn, vergeleken met Nederlandse mannen in het algemeen, ouder, hoger opgeleid, minder introvert, minder godsdienstig, ontvankelijker voor huwelijk en politiek merendeels liberaal georiënteerd. De in de tweede helft van de vorige eeuw afnemende animo voor het huwelijk, de toenemende verscheidenheid in politieke voorkeur, het proces van secularisatie en de daaraan gekoppelde teruglopende godsdienstigheid worden wel zichtbaar in de elkaar opvolgende generaties Nederlandse mannen, maar niet in die van de vrijmetselaars. Deze ontwikkelingen lijken in deze periode aan vrijmetselaars voorbij te gaan.

Ook in opvattingen over en omgang met een hogere werkelijkheid en de dood onderscheiden vrijmetselaars zich van Nederlandse mannen in het algemeen: zij zijn

ontvankelijker voor mystiek, meer op zoek naar antwoord op existentiële vragen en zien de dood meer als een natuurlijk rustpunt. In het ontkennen van een hogere werkelijkheid, opvattingen over een hogere macht, een leven na de dood en religieus immanentisme ontlopen zij elkaar weinig. Twee zaken vallen op. Hogere macht heeft voor ieder een eigen lading: vrijmetselaars scoren hoog op deïsme en laag op theïsme. Nederlandse mannen zijn daar het spiegelbeeld van. Vergeleken met een hogere macht, is een hogere werkelijkheid ruimer van inhoud met een centrale plaats voor een Opperbouwmeester des Heelals en geloof in natuurwetten. Deze Opperbouwmeester des Heelals is niet zozeer een metafoor voor een persoonlijke God, als wel voor het mysterie van het leven: een ordenend principe. Het is dan ook niet voor niets dat in de oude Orde Grondwet (gewijzigd in 1999) niet gesproken werd van een Opperbouwmeester des Heelals maar van een voortstuwende wereldorde.

Een complicerende factor is dat ten tijde van het onderzoek een kwart van de ondervraagde vrijmetselaars lid is van een christelijke kerk tegenover 60% van de Nederlandse mannen. Dit betekent echter niet dat 40% van de Nederlandse mannen, net als driekwart van de vrijmetselaars, ongebonden religieus zoekgedrag heeft. Met universele religie als uitgangspunt, weten vrijmetselaars zich gebonden aan een groter geheel (gebonden spiritueel), terwijl Nederlandse mannen in het algemeen zich meer profileren als het centrum van alles (ongebonden spiritueel).

Religieus immanentisme verwijst naar het waardevolle in de mens en daarin ontlopen vrijmetselaars en Nederlandse mannen elkaar weinig. Het gesignaleerde verschil in gebondenheid manifesteert zich het duidelijkst in de religieus immanente opvattingen van beide protestgeneraties. In vergelijking met andere generaties, hebben vrijmetselaars van de protestgeneratie de hoogste waardering voor het sacrale (rituelen, inwijding en traditie). Dit kan verklaren waarom zij, als (daaraan) gebonden spirituelen, religieus minder immanent zijn dan de spiritueel ongebonden Nederlandse mannen van die generatie.

Een nuance in het licht van de (post-)moderniteit is dat de ongebonden Nederlandse mannen zich bij voorkeur zelf als ijkpunt nemen van hun spiritualiteit (Aupers, 2005). Vrijmetselaars lijken weliswaar hetzelfde te doen, maar in een gelaagd concept binnen een vastgelegde context: zich verhouden tot zichzelf (leerling), zich verhouden tot de ander (gezel) en tot een hogere orde of ordenend beginsel (meester). Ook daarin onderscheiden vrijmetselaars zich van Nederlandse mannen, immers zoals het eerder genoemde rapport 'God in Nederland' (Bernts, 2007) stelt: 'Nederlanders gaan selectief om met tradities, ze kleuren graag buiten de lijntjes als hun gevoel dat ingeeft, ook als het om godsdienst gaat'. Vrijmetselaars doen dit minder. Vrijmetselaars onderscheiden zich ook van Nederlandse

mannen in de omgang en duiding van rituelen. De maçonnieke rituelen, zoals vastgelegd in de inwijdingsrituelen, kennen een traditie van meer dan 250 jaar en verwijzen in essentie naar rituele handelingen rond een inwijding waarin feitelijke en andere werkelijkheden kunnen samenvallen. Voor vrijmetselaars staan deze rituelen nauwelijks ter discussie.

5.4 Is er een profiel van de Nederlandse vrijmetselaar?

Vrijmetselarij trekt overwegend hoogopgeleiden aan met een hoge sociale status, in meerderheid werkzaam in commerciële sector en het bedrijfsleven, in de top van de organisaties, succesvol in hun carrière en overwegend autochtoon. Vrijmetselaars zijn overwegend oudere mannen die op latere leeftijd vrijmetselaar worden. De gemiddelde leeftijd bij toetreden is 45 jaar: een levensfase waarin de carrière doorgaans op orde is, kinderen het huis uit zijn en zingevingsvragen zich nadrukkelijk kunnen aandienen (tweede roeping). Zij hechten aan traditie en zijn tegelijkertijd, in hun denken en religieuze en spirituele opvattingen, autonoom, niet dogmatisch en tolerant.

Het toetreden tot de vrijmetselarij heeft effect op het leven van vrijmetselaars. Men ervaart zichzelf als aardiger, opener, rustiger en zelfbewuster en deze verandering ten goede lijkt ook zijn omgeving op te merken. Vrijmetselarij speelt een rol in zijn leven, maar zekere geen bepalende rol.

Naast het lidmaatschap van de Orde zijn veel vrijmetselaars lid van vervolgpaden (de obediënties, de voortgezette werkwijzen) die een vervolg vormen op de blauwe graden.

Niet alleen in de loge en de Orde zijn de onderlinge contacten intensief maar ook in het bij herhaling ontmoeten van dezelfde broeders in de diverse obediënties wordt een breed maçonniek netwerk zichtbaar. Deze verbondenheid in meerdere organisatorische verbanden is karakteristiek voor de vrijmetselarij.

De confessionele opvoeding van de vrijmetselaar heeft niet geleid tot grote godsdienstigheid (drie kwart is geen lid van een kerk en 89% gaat nooit of incidenteel naar de kerk) maar klinkt wel door in zijn vrijmetselaar zijn. Voor vrijmetselaars die sterker geloven in een hogere macht blijkt de inwijding meer een mystieke ervaring. Zij verwachten ook ten tijde van het toetreden meer antwoord te krijgen op existentiële vragen en schatten de kans een ander mens te worden hoger in dan de vrijmetselaars die minder geloven in een hogere macht.

In de literatuur wordt gesteld dat mensen met een hoog opleidingsniveau, die begiftigd zijn met de mentale uitrusting om niet magisch te denken, dat vaak toch doen. Bijna een derde van de vrijmetselaars, waarvan 80% een hogere beroepsopleiding

of een universitaire opleiding heeft afgerond, heeft affiniteit met magisch denken. Ontvankelijkheid voor mystiek blijkt sterk gerelateerd aan dit magisch denken. Dat mystieke ontvankelijkheid en magisch denken sterk aan elkaar gerelateerd zijn, wekt geen verbazing. Beiden verwijzen naar een 'geheel': de eerste naar een zuiver religieuze ervaring van verbonden zijn, de tweede naar een patroon van denken om dat geheel te kunnen vatten. Deze beide wijzen van zich verhouden tot een hogere werkelijkheid zijn karakteristiek voor vrijmetselaars.

Vrijmetselaars hebben een duidelijke voorkeur voor het geloof in een Opperbouwmeester des Heelals boven het geloof in een Hogere Macht. Magisch denken verklaart een groot deel van de variantie in het geloof in een Opperbouwmeester des Heelals. Hoewel begiftigd met een goed ontwikkeld analytisch vermogen, blijven vrijmetselaars in vergelijking met Nederlandse mannen in religiositeit en spiritualiteit ontvankelijker voor het gevoelsmatige, niet-rationele element van religiositeit dan voor het rationele en dogmatische aspect. Mystiek biedt hen daar een kader voor en magisch denken de tools.

Generaties vrijmetselaars hebben 'harmonie', 'broederschap' en 'traditie' allen hoog in het vaandel. Hoewel zij elkaar in de methode goed kunnen vinden, kennen jongere generaties daarin andere maconnieke accenten dan de ouderen. Zij hebben bij toetreden minder hoge verwachtingen van broederschap en hebben in loge en vrijmetselarij minder gevonden waar ze naar op zoek zijn. De vrijmetselarij als geheim genootschap spreekt hen meer aan. In vergelijking met ouderen varen zij maçonniek meer een eigen koers, laten zij derden minder een rol spelen in hun overwegingen en beslissing om toe te treden en de kans door toetreding een ander mens te worden schatten zij lager in. Over het blad Ken Uzelve zijn zij het minst enthousiast en, vergeleken met andere generaties, zijn zij het meest ontvankelijk voor introverte mystieke ervaringen. Oudere generaties zijn meer positief kritisch en tevreden. Vrijmetselaars van de protestgeneratie nemen een centrale plaats in: zij vormen getalsmatig de kern van het ledenbestand, zijn minder dan de oudere generaties gebonden aan bestaande kaders, vinden de rituelen naar vorm en inhoud in balans, en zijn opener naar derden in hun twijfels over vrijmetselarij. Weliswaar geeft iedere vrijmetselaar binnen de maconnieke context zelf invulling aan zijn vrijmetselaar zijn en heeft hij daarbij harmonie hoog in het vaandel, met aandacht voor hetgeen bindt en niet voor hetgeen scheidt, maar dat neemt niet weg dat harmonie en identiteit toch onder druk staan.

In het uitzetten van de enquêtes werden via een verdeelsleutel meer leerlingen en gezellen (die doorgaans nog geen twee jaar vrijmetselaar zijn) aangeschreven in de verwachting zo meer actuele informatie te krijgen over vrijmetselaars met een frisse kijk op het maçonnieke gebeuren. De onderzoeksresultaten laten echter zien dat er tussen leerlingen

en gezellen in vergelijking met de meester-vrijmetselaars nagenoeg geen verschillen zijn, wel dat zij juist in deze fase van maconnieke carrière hun twijfels hebben en overwegen de Orde te dekken. Het percentage leden dat de Orde dekt, is op zich niet zo'n verontrustend gegeven, maar dat dit vooral gebeurt door vrijmetselaars die pas zijn toegetreden en die behoren tot de jongere generaties in combinatie met de zich gestaag doorzettende vergrijzing van het ledenbestand, baart wel zorgen.

5.5 Wat levert de vergelijking op met (christelijke) Nederlandse mannen?

Wordt het profiel duidelijker door vrijmetselaars te vergelijken met een categorie Nederlandse mannen die in religiositeit raakvlakken heeft met vrijmetselarij, zoals christelijke Nederlandse mannen? Wat is de toegevoegde waarde gebleken van dit nadere onderscheid tussen Nederlandse mannen en christelijke Nederlandse mannen? Vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen hebben ieder een religieus vertrekpunt: de één vanuit universele religie, de ander vanuit geïnstitutionaliseerde religie. Vergeleken met Nederlandse mannen in het algemeen en christelijke Nederlandse mannen, zijn vrijmetselaars ontvankelijker voor mystiek en voor ruim een derde is de eigen inwijding een mystieke ervaring. In de elkaar opvolgende generaties blijven Nederlandse mannen even mystiek, worden vrijmetselaars meer en christelijke Nederlandse mannen minder ontvankelijk voor mystiek. Deze ontvankelijkheid voor mystiek past in het maconnieke gedachtegoed waar de ritualen een context voor bieden en wordt duidelijker zichtbaar dankzij die extra vergelijking. Die inwijding wordt niet alleen als een mystiek gebeuren ervaren, maar past ook in het concept van universele religie dat aan vrijmetselarij ten grondslag ligt: universele religie als een universeel veld van religie waar bijvoorbeeld wereldreligies manifestaties van zijn. Daarmee raakt de universele kern van mystieke ervaringen - de ervaring van één zijn met - aan de maconnieke uitgangspunten van universele religie: elementen van een niet tijd- en cultuurgebonden religie, zoals zichtbaar ten tijde van de Spiltijd en verwoord in de Constitutie van Anderson. Vrijmetselarij is te beschrijven als een verbeeldende religie met een non-verbale, emotionele overdracht van haar gedachtegoed middels symbolen en ritualen: beter gezegd als een methode met elementen van universele en natuurreligie.

Interessant is dat vrijmetselaars blijkens de enquête er geen problemen mee hebben dat de ritualen 'christelijke' beeldtaal bevatten. Zij accepteren dit als een gegeven traditionele context, onderdeel van de maconnieke methode waarbinnen gebonden spiritualiteit kan worden beleefd. Een neveneffect is mogelijk dat de buitenwacht de vrijmetselarij, wegens die traditie van judeo-christelijke ritualen en symbolen, zal zien als een 'christelijke manifestatie van het religieuze veld', en niet als een universele religie, zoals de vrijmetselaar zelf ongetwijfeld (zich beroepend op de Constitutions' van Anderson) doet. Ook dit zou een verklaring kunnen zijn voor de marginale rol van vrijmetselarij op de

zingevingsmarkt, waar immers blijkens recente onderzoeken afscheid wordt genomen van de 'christelijke' gebonden religie en 'ongebonden spiritualiteit' aan populariteit heeft gewonnen. Gelet op het feit dat de vrijmetselarij vanaf haar ontstaan zich als ondogmatisch en wereldlijk (ter onderscheid van kerkgenootschappen) heeft geprofileerd, is het denkbaar dat de vrijmetselaars in de jaren 1950-2000 geen wezenlijke aanpassing meer hebben hoeven te maken. Het secularisatieproces waar de buitenwereld toen mee te maken kreeg was binnen de loge immers al lang gemeengoed.

Het rapport Toekomstverkenning heeft gewezen op het gevaar van vergrijzing van de Orde (CTV,1999) waardoor haar vitaliteit en elan in gevaar komt. Het huidige proefschrift en recente publicaties (Hennipman et al., 2012) laten zien dat deze trend zich langzaam doch gestaag heeft doorgezet. Overwegingen van hen die ooit hebben overwogen hun lidmaatschap van de Orde op te zeggen verdienen in deze aandacht, namelijk het geringe aantal jongere broeders en de relatie met de buitenwereld. Meer openheid naar de samenleving waardoor vrijmetselarij zowel in loge als samenleving tot leven kan komen, lijkt in deze van levensbelang (zie ook Commers, 2012).

Summary

The present dissertation examined the factors that motivate individuals to join the Dutch Freemasonry and to continue membership. More specifically, the present research aimed to answer the following research questions:

- To what extent do Dutch members of the Freemasonry differ from other Dutch men in terms of demographics, personality traits, social status, education, and religion?
- If Dutch members of the Freemasonry differ from other Dutch men, what then is their profile in terms of these characteristics?
- If Dutch members of the Freemasonry differ from other Dutch men, how can these differences be explained? To what extent can these differences be attributed to differences in generational composite?
- To what extent do Dutch members of the Freemasonry differ from Dutch Christian men on the characteristics mentioned above? Can potential differences between these groups be attributed to religious options?

To answer these research questions a sample of 174 members of the Dutch Freemasonry filled out a questionnaire containing items assessing constructs such as personality, magical thinking, attitudes towards death, belief in a higher reality, and religion. Data from Dutch (Christian) men were obtained from a previous study on social-cultural developments in the Netherlands (SOCON, 2000).

Usually men join the Freemasonry at a relatively late age, i.e. on average in their forties. Friends, work environment and, to a lesser degree, relatives and family usually support their decision. Internet and social media increasingly help men to inform themselves about the Freemasonry, before they decide to become a member. After their first thought of joining the Freemasonry, it still takes, on average, about 4 ½ years before men actually join the Freemasonry. Once member, they remain so, on average, for about seventeen years. When entering, men expect to find spirituality, to deepen their insights into life, find a sense of brotherhood and hope to meet like-minded people. Freemasonry appears to be a meeting place for highly educated and socially successful individuals and, although attached to tradition, members decide on their own social, religious and spiritual needs. Especially the Freemasonry as a method of symbols, rituals and initiations speaks to potential Freemasons.

Once Freemason, men's expectations concerning self-reflection, spirituality and meaning are fulfilled. They find like-minded people with a similar interest and social background, who share their search for the Light: a metaphor for spiritual awakening. The context of this search may be fixed, but not the departure point: Christians, Jews, Muslims, agnostics or atheists can all be, at the same time, Freemason. Although the Order formally conforms to the directives of the UGLE (United Grand Lodge of England), members of the Freemasonry themselves decide how to practice these directives. Seclusion and discretion are inherent to the Freemasonry. This aspect of the Freemasonry may make it, to the outside world, a secretive community, often resulting in speculations about the Freemasonry's activities. However, this secrecy is not as much characteristic of the Freemasonry itself, but of the quest for mystery humans may engage in, inside or outside the Freemasonry.

Compared to other Dutch men, Freemasons are, in general, older, more highly educated, less introverted, less religious, more receptive to marriage and politics and more often liberally oriented. Changing views on marriage, political preference and religion that took place in the second half of the last century, are reflected in the successive generations of Dutch men, but not in those of the Freemasons. It is as if the changing world view, that took place in Western society during the second half of the last century, passed Freemasons. When it comes to conceptions of a higher reality and death Freemasons differ from other Dutch men: they are more receptive to mysticism, more interested in answers to existential questions and view death more as a natural haven. Freemasons also score relatively high on deism and theism compared to other Dutch men. Although Freemasons and other Dutch men are comparable in terms of religious immanence, Freemasons of the protest generation distinguish themselves from other generations by a higher preference for the sacred (rituals, initiation and tradition). With universal religion as a starting point, Freemasons feel more connected to a larger universe (connected spirituality), while other Dutch men view themselves more as the center of the universe (free spirituality). In the Freemasonry this is reflected by hierarchical steps towards increased connected spirituality: first, they relate to themselves (entered apprentice degree), then they relate to the other (fellow craft degree) and, finally, they relate to a higher order or ordering principle (master mason degree).

In sum, the present research comes up with the following profile of a Freemason: almost a third of Freemasons, of which 80% has completed a form of higher education, shows affinity with magical thinking. As can be expected, the acceptance of mysticism is strongly related to magical thinking, since both refer to a higher reality. Whereas the first refers to the purely religious experience of being connected, the second refers to a pattern of thinking that enables the understanding of a higher reality. Both are characteristic of

Freemasons. Freemasons more strongly believe in a Supreme Architect of the Universe than in a Higher Power. Magical thinking explains much of the variance in the beliefs of Freemasons in a Supreme Architect of the Universe. It was found that, although equipped with well-developed analytical skills, compared to other Dutch men, Freemasons are more attracted to the emotional, non-rational elements of religiosity than the rational and dogmatic elements. Mysticism offers them the framework and magical thinking the tools.

All of the different generations of Freemasons, that were included in the present sample, highly value 'harmony', 'brotherhood' and 'tradition'. Although they all value the masonic method, when joining the Freemasonry, younger generations have lower expectations and, also, find, in the Freemasonry, less what they are looking for. The idea of Freemasonry as a secret community speaks more to them than to the older generations. More than Freemasons of older generations, Freemasons of younger generations adopt their own masonic approach, are more autonomous in their decision making when it comes to becoming a member and have lower expectations of becoming a different person by joining the Freemasonry. In addition, older generations are more positively critical of the Freemasonry and more satisfied about its functioning. Freemasons of the protest generation take a central place in the Freemasonry: they are numerically in the majority. More than older generations, members of this generation feel more bound to existing directives, believe the rituals to be in balance, both in form and content, and are more open to others in their doubts about Freemasonry. Although for every Freemason harmony has a high priority, harmony and identity are increasingly under pressure.

When compared to both other Dutch men and, more specifically, Christian Dutch men, Freemasons seem to be more receptive to mysticism. More than a third of Freemasons experienced their initiation as a mystical experience. Looking at the successive generations, whereas other Dutch men remained similarly receptive to mysticism and Christian Dutch became less receptive, Freemasons became more receptive to mysticism. This finding fits well with the masonic philosophy where the rituals provide the context for mysticism, as well as with the concept of universal religion that the Freemasonry is based on: a universal religion as a universal field of religion where specific types of religion, such as Christianity, are manifestations of. This universal core of mystical experiences touches the masonic principles of universal religion: elements of a non time- and culture-bound religion, as seen at the Spindle Time and articulated in the Constitution of Anderson. Freemasonry is best described as an imaginative religion with a non-verbal, emotional transfer of ideas through symbols and rituals, or, put differently, as a method with elements of universal nature and religion.

Freemasons have no problems with the 'Christian' imagery of their rituals. They accept it as a given traditional context, part of the Masonic method in which connected spirituality can be experienced. Because of their tradition of Judeo-Christian rituals and symbols, the outside world may view the Freemasonry as a Christian manifestation of the religious field, and not as a universal religion, as Freemasons do themselves (based on the Constitutions of Anderson). This may account for the marginal role of Freemasonry in the spiritual market, on which forms of free spirituality have become increasingly popular at the expense of Christianity and other forms of restricted/connected religion. It is possible that, because the Freemasonry has presented itself always as undogmatic and secular (other than most denominations), there was no necessity to adapt when, in the second half of the twentieth century, the world view in Western society became less dogmatic and secular. The process of secularisation that took place in Western society was already common place within the Freemasonry.

Late last century it became clear that the Freemasonry is increasingly confronted with the aging of its members, running the risk of becoming less vital and zealous. Therefore, reasons given by members who considered leaving the Freemasonry, such as the low percentage of younger members and the secretive relationship between Freemasonry and the outside world, should be taken seriously. In this respect, more openness to society, that enables both Freemasonry and society to learn from each other, seems essential.

Bibliografie

- Akkermans, W. (1991). *Getallen en Grafieken, de ontwikkeling van het ledental der Orde van 1946-1990*. Den Haag: Uitgave Orde van Vrijmetselaren onder het Groottoosten der Nederlanden.
- Armstrong, K. (1993). *Een geschiedenis van God*. Baarn: Anthos.
- Armstrong, K. (2006). *De grote transformatie: Het begin van onze religieuze tradities*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Anderson, J. (1997). *Constitutions of 1723*. Montana, US: Kessinger Publishing.
- Anderson, J. (2004). *Constitutions of 1738*. Montana, US: Kessinger Publishing.
- Aupers, S. (2005). *In de ban van de moderniteit: De sacralisering van het zelf en computertechnologie*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Baaren, T. van (1960), geciteerd in Noordzij, J. (1994). *Religieus concept en religieuze ervaring in de christelijke traditie: Proeve van een psychologie van de spirituele ontwikkeling*. Kampen: Kok.
- Batson, D., Schoenrade, P. & Ventis, W. (1993). *Religion and the individual*. Oxford: Oxford University Press.
- Becker, J., Hart, J. de m.m.v. Arts, L (2006). *Godsdienstige veranderingen in Nederland: Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie*. Den Haag: SCP.
- Becker, J., Hart, J. de & Mens, J. (1997). *Secularisatie en Alternatieve zingeving in Nederland*. Den Haag: SCP.
- Becker, J. & Wit, J. (2000). *Secularisatie in de jaren negentig: Kerklidmaatschap, veranderingen in opvattingen en een prognose*. Den Haag: SCP.
- Becker, J. & Wit, J. (1994). *Secularisatie in Nederland, 1961- 1991: de veranderingen van opvattingen en enkele gedragingen. Sociale en Culturele Studies, 19*.
- Beekes, E. (1999). *Lexicon voor de vrijmetselaar*. Winterswijk: Maconnieke Stichting Ritus en Tempelbouw.
- Bernts, T., Dekker, G. & Hart, J. de (2007). *God in Nederland 1996-2006*. Kampen: Ten Have.
- Balvers, R. (2004). *Vrijmetselaren: Een onderzoek onder twee generaties Vrijmetselaren naar hun beleving van de Vrijmetselarij (niet uitgegeven doctoraalscriptie)*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Bloom, P. (2012). Religion, morality, evolution. *Annual Review of Psychology*, Vol.63:179-199.
- Berk, M. van den (1998). *Die Zaubrerflöte: een alchemistische allegorie*. Tilburg: Syntax Publishers.
- Berk, T. van den (1999). *Mystagogie: Inwijding in het symbolisch bewustzijn*. Zoetermeer: Meinema.
- Broek, A. van den, m.m.v. Dekker, P. (2001). *De verraderlijke charme van het begrip generatie. Tijdschrift voor Sociologie*, Vol. 22: 329-360.
- Boer Lzn, B. (2000). *Orde wil werken in een levende traditie van regelmatige masculiene vrijmetselarij, Thoth, 51, 43-63*.
- Bokkel, J. ten (2003). *Gidsen en Genieën: De Dageraad en het vrije denken in Nederland 1855-1898*. Purmerend: Fama.
- Borg, M. ter (1991). *Een uitgewaaierde eeuwigheid: het menselijk tekort in de moderne cultuur*. Kampen: Ten Have.
- Borg, M. ter (2003). *Zineconomie: De samenleving van de overtreffende trap*. Schiedam: Scriptum Management.
- Borg, M. ter (2007). in *Vluchtige vervoering, Religiositeit leeft in Nederland vooral buiten de kerken, NRC, interview 22/23 december 2007*.

- Brink, G. van den (2012). *De Lage Landen en het hogere, De betekenis van geestelijke beginselen in het moderne bestaan*. Amsterdam: University Press.
- Bullock, S. (1996). *Revolutionary brotherhood, freemasonry and the transformation of the American Social Order 1730- 1840*. USA: University of North Carolina Press.
- Campbell, C. (2005) geciteerd in Hanegraaff, W. (2005). *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism, New Age Movement (Volume 2)*. Leiden: Brill.
- CBS website <http://Statline.CBS.nl/> . Huwelijksontbindingen, door echtscheiding en overlijden geraadpleegd op 25 mei 2012.
- Cloninger, C.R., Przybeck, T.R., Svrakic, D.M., et al., (1994). *The Temperament and Character Inventory(TCI):A Guide to Its Development and Use*. St. Louis, USA: Center for Psychobiology of Personality Washington University.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*, London: Erlbaum.
- Commissie Toekomst Verkenning (1998; 1999). *Interne stukken Orde van Vrijmetselaren*. Den Haag.
- Commers, R. (2012). *Overleeft de vrijmetselarij de 21^e eeuw? Een pleidooi voor een vernieuwde en vernieuwende maconnieke zingeving*. Brussel: Academic and Scientific Publishers nv.
- Costa, P. Jr., & McCrae, R. (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and the Five Factor Inventory (NEO-FFI): Professional Manual. Odessa, Florida: Psychological Assessment Resources Inc.
- Donk, W. van de, Jonkers, A., Kronjee, G. & Plum, R. (2006). *Geloven in het publieke domein: verkenningen van een dubbele transformatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dierckx, M. (1967). *De vrijmetselarij: De grote onbekende 1717-1967. Een poging tot inzicht en waardering*. Utrecht: Ambo.
- Drewermann, E. (1992). *De dood die leven brengt: Overwegingen bij de veertig dagen- en paastijd*. Zoetermeer: Meinema.
- Droogers, A. (2010). *Zingeving als spel: Over religie, macht en speelse spiritualiteit*. Almere: Parthenon.
- Duijsens, I., Goedkoop, J., & Spinhoven, P. (1999). Temperament en Karakter Vragen lijst. Leiderdorp: Daterc.
- Eisinga, R., Coenders, M., Felling, A., Grotenhuis, M. te., Oomens, S. & Scheepers, P. (2000). *Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland (SOCON 2000)*. Amsterdam: Steinmetz Archives.
- Faesen, R. (1998). What is a mystical experience? History and interpretation. *Louvain Studies*, 23, 221-245.
- Felling, A. (2004). *Het proces van individualisering in Nederland: een kwart eeuw sociaal-culturele Ontwikkeling*. Nijmegen: Afscheidsrede Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Festinger, L. (1957). *When prophecy fails*. USA: Stanford University Press.
- Fraiberg, S. (1974). *De magische wereld van het kind*. Bussum: Brand.
- Gervais, W. & Norenzayan, A. (2012). Analytical thinking promotes religious disbelief. *Science*, 336, 493-496 .
- Goosmann, F. (2003). *Aanzet tot een profiel van een vrijmetselaar*. Werkdocument. Otterlo
- Haan, M. de (1999). Een spel dat wereld en leven omvat. De allusieve methode tegen de achtergrond van een (Europese) traditie van verwijzend taalgebruik. *Thoth*, 50, 240-246.
- Haan, M. de (2013). *Eerste plicht van Anderson* (Lezing 14 januari 2013). Rotterdam: MIR/ Roravolere.
- Hanegraaff, W. (1998). *Van traditie naar tradities: over westerse esoterie en secularisatie*, *Toth* 49, 238-253.
- Helleman, S. (2007). *Het tijdperk van de wereldreligies, religie in agrarische civilisaties en in moderne Samenlevingen*. Zoetermeer: Meinema/Pelckmans.
- Hendrikse, K. (2007). *Geloven in een God die niet bestaat, manifest van een atheïstische dominee*. , Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Hennipman, B. & Ongerling, H. (2012). *Onderzoek naar de motieven waarom vrijmetselaren de Orde dekken*. Bilthoven: Loge de Ster in het Oosten.

- Heijdanus, R. (2006). Verschuivingen in het maçonnieke landschap. In: A. Van de Sande & M. De Haan (red.), *Vrijmetselarij: vandaag en morgen*. Uitgeverij De vrije metselaar. Purmerend.
- Hood, R. (1975). The construction and preliminary validation of a measure of reported mystical experiences. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 14, 29-41.
- Hood, R., et.al. (2003). *The psychology of religion: An empirical approach*. London: The Guilford Press.
- Huizinga, J. (2008). *Homo ludens: Proeve eener bepaling van het spelelement der cultuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Jacob, M. (1995). Geciteerd in 'Een stille leerschool van deugd en zeden', *Vrijmetselarij in Nederland in de 18^e en 19^e eeuw*, redactie Sande, A. van de, et al., Uitgeverij Verloren, Hilversum (1995) 25-39.
- Jacob, M. (1991). *Living the enlightenment: Freemasonry and politics in eighteenth-century Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- James, W. (1995). *De varianten van religieuze ervaring: een onderzoek naar de menselijke aard*. Utrecht: Servire.
- Janssen, J. (2003). *De Nijmeegse godsdienstpsychologie tussen verleden en toekomst*. Nijmegen: Nijmegen University Press.
- Jaspers, K. (1973). *Kleine leerschool van het filosofisch denken*. Utrecht: Bijleveld.
- Journée, M. (1999). *Analytisch- psychologische conceptualisme van het symbolische bij C.G. Jung. Onderzoek van het statuut daarvan in een bekend westers esoterisch genootschap: de Vrijmetselarij*. Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Knegting, J., & Sanders, J. (2003). *Spiritualiteit in Nederland*. Kaski, rapportnummer 505.
- Kok, T. de (2009). Vrijmetselarij in het licht van Spinoza. *Thoth*, 60, 47-69.
- Kwaadgras, E. (2002). Het Licht aan de Maas. *Thoth*, 53, 41 - 56.
- Lans, J. van der (2003). Psychologie van de mystiek. In: *Encyclopedie van de mystiek*. Kampen: Kok.
- Lawson E., & McCauley, R. (1990). *Rethinking religion, Connecting cognition and culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liagre, G. (2007). He will never be a stupid atheist: Het godsgeloof in de constitutieve teksten van de speculatieve vrijmetselarij (1723-1738). *Thoth*, 58, 214-230.
- Liefboer, A. & Dijkstra, P. (2000). *Levenslopen in verandering*. Den Haag: SDU uitgevers.
- Lommel, P. van (2009). *Eindeloos bewustzijn: een wetenschappelijke visie op de bijna-dood ervaring*. Kampen: Ten Have.
- Loo, P. van (1950). Om het jaar 1717 Staatkundige geschiedenis; wijsgerige denkbeelden, godsdienstig leven, wetenschappelijk leven. *Thoth*, 13, 1-24.
- Lucebert (2004). *Verzamelde gedichten*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Luhmann, T. (1991). *Persuasions of the witchcraft: Ritual Magic in Contemporary England*. USA: Harvard University Press.
- Meijer, F. (2010). *Wereldburgers, Vrijmetselaren en de stad Amsterdam 1848-1906*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- McCauley, R., & Lawson E. (2002). *Bringing ritual to mind: Psychological foundations of cultural forms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nepveu, R. (2001). Opperbouwmeester des Heelals: enkele godsdienstfenomenologische opmerkingen. *Toth*, 52, 103-106.
- Noordzij, J. (1994) *Religieus concept en religieuze ervaring in de christelijke traditie, Proeve van een psychologie van de spirituele ontwikkeling*. Proefschrift, Uitgeverij Kok Kampen.
- Oosten, J. (1983). *Magie en rede: Een onderzoek naar de invloed van magische denkwijzen op onze op het verstand georiënteerde cultuur*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Oegema, J. (2011). *De stille stem: niet weten als levenshouding*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

- Otto, R. (2002). *Het Heilige: over de buitenredelijke kant van het goddelijke*. Amsterdam: Appelbloesem Pers.
- Peeters, T. (2009). *Persoonlijkheidsprofiel op basis van de Post-Kritische Geloofsschaal*. <http://users.telenet.be/allemeesch/KlinPsy/publi/PK-Geloofsschaal.htm> , geraadpleegd op 5 Januari 2009.
- Piatigorsky, A. (1997). *Freemasonry: The study of a phenomenon*. London: The Harvill Press.
- Pott, P. (2001). Toespelen: De allusieve methode. In: *Het Woord Gezocht*. Den Haag: Maçonnieke Stichting Ritus en Tempelbouw.
- Pott, P. (1959). *De methode van de koninklijke kunst: Over het allusieve karakter van de maçonnieke Ritus: de gemeenschappelijke doorleving en persoonlijke verwerking*. *Thoth*, 10, 73-86.
- Richardson, J. (2003). Paradigm of conversion. In: B. Spilka et al. (red.). *The Psychology of Religion* (page 353). New York: Guilford Press.
- Roukema-Koning, B. (2005). *Als mannen en vrouwen bidden: een empirisch psychologische studie*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen.
- Sande, A. van de (2001). *Vrijmetselarij in de lage landen: een mysterieuze broederschap zonder Geheimen*. Zutphen: Walburg pers.
- Saroglou, V. (2005) geciteerd in R. Paloutzian & C. Park (red.) *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. New York: Guilford Press.
- Slob, M. (2008). *Zeg me wie ik ben*. NRC Handelsblad, 5 januari 2008.
- Slooten, W. van & Lamme, A. (1989). *Presentatie onderzoek bekendheid Nederlandse Orde van Vrijmetselaren*. Amersfoort: Marktresponse, projectnummer 132.
- Snoek, J. (1987). *Initiations: A methodological approach to the application and classification and definition theory in the study of rituals*. Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden.
- Snoek, J. (1990). *Inwijdingsrituelen*. *Thoth*, 41, 222-232.
- SOCN-onderzoek 2000: zie Eisinga, R. et al.
- Spilka, B., Hood, R., Hunsberger, B., & Gorsuch, R. (2003). *The Psychology of Religion*. New York: Guilford Press.
- Stace, W. (1961). *Mysticism and philosophy*. London: Macmillan & Company Limited.
- Te Lindert, W. (1995). *Verlichting en heilsverwachting, filosofische en religieuze opvattingen van Weense vrijmetselaren, 1780-1795*. Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden.
- Thienpoint, K. (2001). Bevolkingsstructuur en individuele kenmerken. *Bevolking en Gezin*, 30.
- Ticheler, E. (2006). *Vrijmetselarij & mystiek ervaring: een vergelijking tussen vrijmetselaren en christenen (niet uitgegeven doctoraalscriptie)*. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Valenkamp, M. (2008). The spiritual and religious dimension of education and bringing-up. *Koers* 73, 1-25.
- Voestermans, P. (2006). *Sectie op een dode God: Cultuurpsychologisch commentaar bij Nietzsches Doodsverklaring*. igitur-archive.library.uu.nl/sg/2006-0828-201143/c6.pdf geraadpleegd op 6 juli 2012.
- Whitehouse, H. (2000). *Arguments & icons: Divergent modes of religiosity*. New York: Oxford University press inc.
- Zweeden, A. van (2006). Het mysterie van de vrijmetselaars. *Ikon documentaire*. Zie: www.vanzweedenproducties.nl

Nawoord

Mijn dank gaat uit naar prof. dr. A.W.F.M. van de Sande en naar prof. dr. A.P. Buunk voor hun inspirerende begeleiding van dit promotietraject. Ook gaat dank uit naar prof. dr. J.A. Janssen te Nijmegen die aanvankelijk dit promotietraject mede heeft begeleid en aan drs E. Ticheler die behulpzaam is geweest om de onderzoeksgegevens statistisch te verwerken. Bijzondere dank aan dr. W.J. Burk van de Radboud Universiteit Nijmegen (ROTG) die mij heeft ingewijd in de wereld van de statistiek. Grote dank ben ik verschuldigd aan de vrijmetselaren lid van de Orde van vrijmetselaren werkend onder het Grootoosten der Nederlanden voor hun bereidheid de vragenlijsten in te vullen en daarmee dit onderzoek mogelijk te maken. Dank aan het Grootsecretariaat, in het bijzonder aan Rinus Willems voor het verzenden en innemen van de vragenlijsten.

Dank ook aan mijn vrienden drs. Dick Kruijssen (coördinator van het Kenniscentrum van de Orde), drs. Martin Valenkamp (pedagoog en filosoof) en drs. Arjen Kranendonk (theoloog en organisatieadviseur) voor onze gedachtewisselingen en hun kritische reflecties.

Dank aan mijn vrouw Etje Heijdanus de Boer, voor het commitment, de ruimte, het begrip en de (kritische) betrokkenheid. Bijzondere dank aan Eugene Buijs, Dinos Bakirtzis, Sharon Feijen, Hidde Otten en Danielle Schippers zonder wier hulp deze promotie uiteindelijk toch niet tot stand had kunnen komen als zij niet op het juiste moment de juiste dingen hadden gedaan toen mijn lichaam het af liet weten.

Curriculum Vitae

Rien Heijdanus (1945 Rotterdam) volgde het gymnasium (a) en vervulde zijn dienstplicht als officier. Deed de vrije studierichting rechten aan de Universiteit van Utrecht (1982) en volgde de HBO opleiding psychosynthese te Utrecht. Was achtereenvolgens werkzaam in het hoger beroeps onderwijs als docent recht, ethiek, organisatiekunde en psychosynthese; ontwikkelde management opleidingen in de gezondheidszorg, was lid van een Advies en Scholings Groep en enige jaren hoofd bureau studentendecanen en voorzitter van diverse besturen (Nederlandse College voor Natuurgeneeswijzen). Daarnaast heeft hij tot op de dag van vandaag een eigen praktijk als jurist (arbeidrecht en gezondheidsrecht), psychosynthese therapeut en organisatie adviseur. Hij werd in 1999 lid van de Rotterdamse vrijmetselaarsloge De Drie Kolommen, was voorzittend meester van die loge en is thans hoofdbestuurslid van de Orde van vrijmetselaren werkend onder het Grootoosten der Nederlanden. Leverde in de jubileumbundel 'Vrijmetselarij: vandaag en morgen' (2006) een bijdrage met het stuk 'Verschuivingen in het maconnieke landschap 1950-2005'. Is sinds 1971 gehuwd en heeft geen kinderen.

Bijlage 1. Begeleidend schrijven bij enquête

respondentnummer:

.....

Onderzoek naar wat iemand beweegt om vrijmetselaar te worden en te blijven

April/ Mei 2005

Waarde Broeders:

Deze vragenlijst wordt u via het Grootsecretariaat toegestuurd. Door middel van deze vragen zoek ik een antwoord op de onderzoeksvraag: “wat iemand beweegt om vrijmetselaar te worden en te blijven”. Uw antwoorden zijn van belang om een genuanceerd antwoord op bovenstaande onderzoeksvraag te krijgen. U als vrijmetselaar wordt gevraagd welke plaats de vrijmetselarij in uw leven heeft. In chronologische volgorde gaat het om de volgende vragen: wat maakte u ontvankelijk voor de vrijmetselarij; met wie kwam u in contact; hoe kwam u tot de beslissing vrijmetselaar te worden; wat waren uw verwachtingen; hoe beleeft u de broederschap; welke twijfels heeft u en hoe verhoudt u zich als vrijmetselaar tot en in het Westen.

De resultaten van deze enquête zijn van belang voor een plaatsbepaling en een perspectief van de vrijmetselarij. Bovenstaande onderzoeksvraag werk ik uit in een promotie onderzoek onder begeleiding van Prof. Dr Anton van de Sande (Universiteit Leiden, Hoogleraar Vrijmetselarij) en Prof. Dr Jacques Janssen (Radboud Universiteit Nijmegen, Hoogleraar Cultuur- en Godsdienst Psychologie). De resultaten van het onderzoek zullen ook gepubliceerd worden in de maçonnieke tijdschriften. De Orde onderschrijft het belang van dit onderzoek (zie ook de vooraankondiging in Ken Uzelve 2005 no 1)

Daarnaast wil ik nog graag drie andere zaken benadrukken: Ten eerste: er is geen sprake van “goede” of “foute” antwoorden. Elk antwoord wordt serieus genomen, het gaat tenslotte om *uw* opvattingen, om *uw* ervaringen – en niet wat ik (of wie verder dan ook) daarvan zouden vinden.

Ten tweede: het is heel goed mogelijk dat er een aantal vragen aan bod komt waarin u persoonlijk niet geïnteresseerd bent, maar het is zeer belangrijk dat u óók op die vragen antwoord geeft. Juist omdat het één van de hoofddoelstellingen van dit onderzoek is, zo veel mogelijk broeders aan het woord laten komen, om een zo gevarieerd mogelijk beeld van uw ervaringen en inzichten van de vrijmetselaar in kaart te brengen; daarom is uw antwoord van belang.

Ten derde: wij garanderen anonimiteit. Daarmede bedoelen wij het volgende. U krijgt deze formulieren toegestuurd via het Grootsecretariaat. Zij versturen steekproefsgewijs de vragenlijsten. Bij deze enquête zit een antwoordformulier met een antwoordnummer, zodat u het formulier kunt terugzenden aan het Grootsecretariaat. Uw enquête formulier heeft een nummer. Het Grootsecretariaat stuurt de ingevulde formulieren door naar de onderzoeker, die niet weet wie het formulier heeft ingevuld, terwijl het Grootsecretariaat niets te weten komt over de antwoorden. Wij garanderen u dat in geen enkel computerbestand of onderzoeksverslag uw gegevens gekoppeld zijn of worden aan namen en adressen, maar uitsluitend aan zogenaamde respondentnummers (dat is het nummer dat voorop het boekje staat). Niemand zal en kan dus te weten komen wie u bent.

Als u alle vragen hebt ingevuld, stop dan de ingevulde vragenlijst in de bijgevoegde retourenvelop. Plak hem dicht en doe hem op de post. De enveloppe is voorzien van een antwoordnummer, dat houdt in dat alle verzendkosten voor onze rekening komen. Het plakken van een postzegel is dus niet nodig.

Hartelijk dank voor de door u te nemen moeite bij het beantwoorden van de vragen!

Br Drs Rien Heijdanus

TOELICHTING OP DE VRAGENLIJST

In deze enquête worden twee soorten vragen gesteld, zgn. gesloten vragen en zgn. open vragen.

Gesloten vragen

De meeste vragen van dit vragenboekje zijn “gesloten vragen”. Bij deze vragen verzoeken we u met betrekking tot een reeks uitspraken aan te geven in hoeverre u het met ze eens bent of in welke mate ze in uw leven een rol spelen.

Deze uitspraken zijn voor een groot deel ontleend aan uitspraken en ervaringen die broeders in het vooronderzoek hebben opgetekend. Wat van u gevraagd wordt is duidelijk te maken in welke mate u die uitspraken of stellingen onderschrijft, ofwel: In hoeverre zijn deze uitspraken op u van toepassing. Achter elk ervan staat een cijferreeks van 1 t/m 5 gedrukt. U maakt uw mening kenbaar door het cijfer te omcirkelen dat het meest met uw opvatting of ervaring overeenkomt. We geven daar een voorbeeld.

Voorbeeld:

In hoeverre bent u het eens met de volgende uitspraken?	helemaal eens		helemaal oneens		
	1	2	3	4	5
- Iemand die meer presteert heeft er recht op om meer te verdienen	1	2	3	4	5

Stel dat u het helemaal eens bent met deze uitspraak in dat geval omcirkelt u het cijfer 1. Bent u het helemaal oneens met deze uitspraak, omcirkel dan het cijfer 5. Bent u het tamelijk eens met deze uitspraak, omcirkel dan het cijfer 2. Bent u het tamelijk oneens met deze uitspraak, omcirkel dan het cijfer 4. Bent u het met deze uitspraak niet eens en niet oneens, omcirkel dan het cijfer 3. Het is de bedoeling dat u maar één van de cijfers omcirkelt. Hebt u een vergissing gemaakt, verbeter dan gerust, maar laat duidelijk uitkomen welk cijfer naar uw keuze het juiste cijfer is.

Bij een deel van de vragen wordt na de vraag een aantal antwoordmogelijkheden gegeven met daarvoor een cijfer. U kunt in dat geval uw voorkeur weergeven door het cijfer te omcirkelen dat voor de antwoordmogelijkheden staat die op u van toepassing is.

“Open” vragen

Niet alle vragen in het vragenboekje zijn “gesloten” vragen. Er staan ook een aantal “open” vragen in. Bij open vragen willen we niet alleen weten wat u van het onderwerp vindt, maar laten we het volledig aan u over, dat in uw eigen woorden te zeggen. Achter elke open vraag is een kader getekend. Het is de bedoeling dat u uw antwoord binnen dit kader geeft. Bij voorkeur in telegramstijl, steekwoorden.

Aan de linkerkant van elke pagina staat een verticale streep afgedrukt met enkele cijfers. Trekt u zich daar niets van aan; ze hebben betrekking op de verwerking van de gegevens.

Bijlage 2. De vragenlijst

001	1. Wat zijn de vier cijfers van uw postcode thuis?	
005	2. Wat zijn de vier cijfers van de postcode van uw werklocatie?	
006	3. Wat is uw leeftijd?	 jaar
008	4. Wat is de hoogste opleiding, die u hebt gevolgd, dan wel afgerond	1. Basisonderwijs 2. Lager algemeen onderwijs 3. Lager beroepsonderwijs (lbo) 4. Mavo/mulo 5. Havo/ hbs 6. Vwo/ atheneum/gymnasium 7. Middelbaar beroepsonderwijs (mbo) 8. Hoger beroepsonderwijs (hbo) 9. Wetenschappelijk onderwijs (wo) 10. Anders:
009	5. Wat is de hoogste opleiding, die uw partner heeft gevolgd, dan wel afgerond.	1. Basisonderwijs 2. Lager algemeen onderwijs 3. Lager beroepsonderwijs (lbo) 4. Mavo/mulo 5. Havo/ hbs/mms 6. Vwo/ atheneum/gymnasium 7. Middelbaar beroepsonderwijs (mbo) 8. Hoger beroepsonderwijs (hbo) 9. Wetenschappelijk onderwijs (wo) 10. Anders, namelijk
010 011	6. Wat is de hoogste opleiding, die uw ouders hebben gevolgd?	M V ↓ ↓ 1. 1. Basisonderwijs 2. 2. Lager algemeen onderwijs 3. 3. Lager beroepsonderwijs 4. 4. Mavo/mulo 5. 5. Havo/ hbs 6. 6. Vwo/ atheneum/gymnasium 7. 7. Middelbaar beroepsonderwijs 8. 8. Hoger beroepsonderwijs 9. 9. Wetenschappelijk onderwijs 10. 10. Anders , namelijk:

012 014	7. Wat is de hoogste opleiding, die uw kinderen hebben gevolgd? (maximaal drie kinderen)	Kind 1 2 3 ↓ ↓ ↓ 1. 1. 1. Basisonderwijs 2. 2. 2. Lager algemeen onderwijs 3. 3. 3. Lager beroepsonderwijs 4. 4. 4. Mavo/mulo 5. 5. 5. Havo/ hbs/ mms 6. 6. 6. Vwo/ atheneum/gymnasium 7. 7. 7. Middelbaar beroepsonderwijs 8. 8. 8. Hoger beroepsonderwijs 9. 9. 9. Wetenschappelijk onderwijs 10. 10. 10 Anders, namelijk
015	8. Welke maatschappelijke positie bekleedt u of hebt u laatstelijk bekleed?	1. Ambtelijk bij de overheid 2. Wetenschappelijk onderzoek 3. Onderwijs 4. Commercieel / Bedrijfsleven 5. Dienstverlening / Gezondheidszorg 6. Militair 7. Anders: namelijk
016	9. Wat is, wat was het niveau van uw laatste positie?	1. Leiding in de top 2. Middenkader 3. Uitvoerend niveau
017	10. Welke maatschappelijke positie bekleedt uw partner of heeft deze laatstelijk bekleed?	1. Ambtelijk bij de overheid 2. Wetenschappelijk onderzoek 3. Onderwijs 4. Commercieel / Bedrijfsleven 5. Dienstverlening / Gezondheidszorg 6. Militair 7. Anders: namelijk
018	11. Vindt u het belangrijk dat uw eigen partner een eigen werkkring heeft?	1. wel belangrijk 2. niet belangrijk 3. niet wenselijk

020 021	12. Welke maatschappelijke positie bekleden uw ouders of hebben zij bekleed?	M V ↓ ↓ 1. 1. Ambtelijk bij de overheid 2. 2. Wetenschappelijk onderzoek 3. 3. Onderwijs 4. 4. Commercieel / Bedrijfsleven 5. 5. Dienstverlening /Gezondheidszorg 6. 6. Militair 7. 7. Anders: namelijk
022 024	13. Welke maatschappelijke positie bekleden uw kinderen, die in het arbeidsproces zijn opgenomen? (maximaal 3 kinderen)	Kind 1. 2. 3. ↓ ↓ ↓ 1. 1. 1. Ambtelijk bij de overheid 2. 2. 2. Wetenschap. onderzoek 3. 3. 3. Onderwijs 4. 4. 4. Commercieel / Bedrijfsleven 5. 5. 5. Dienstverlening / Gezondheidszorg 6. 6. 6. Militair 7. 7. 7. Anders: namelijk
025	14. Wat is uw burgerlijke staat?	1. Gehuwd eerste huwelijk 2. Geregistreerd partnerschap 3. Samenwonend 4. Gescheiden 5. Weduwnaar 6. Gehuwd hertrouwd 7. Alleen wonend, nimmer gehuwd
026	15. Bent u in een kerkelijk gezin opgevoed?	1. Nee 2. Ja in Rooms Katholiek gezin 3. Ja in Protestant gezin 4. Ja in Joods Gezin 5. Ja in een Islamitisch gezin 6. Anders: namelijk
027	16. Bent u lidmaat van een kerkgenootschap? Zo ja welk?	1. Nee 2. Ja van de Rooms Katholieke Kerk 3. Ja van een Protestantse Kerk 4. Ja van een Joodse gemeente 5. Ja van een Islamitische gemeente 6. Ja, van

028	17. Bezoekt u wel eens diensten van een kerk of geloofsgemeenschap? 18. Wat betekent voor u kerkbezoek?	1. Ja, ongeveer 1 maal per week 2. Ja, ongeveer 1 maal per maand 3. Ja, een of enkele malen per jaar 4. Nee, praktisch nooit 																																																																																																																																								
030 034	19. Bent u afgezien van de vrijmetselarij lid van andere organisaties?	1. van een serviceclub n.l.:..... 2. van een sportvereniging n.l.:..... 3. van een beroepsvereniging n.l.:..... 4. van welke andere vereniging..... 5. Geen.																																																																																																																																								
035	20. Welke politieke partij heeft uw voorkeur?																																																																																																																																									
	21. De volgende lijst bevat antwoorden over menselijke eigenschappen. Tracht u zo eerlijk mogelijk aan te geven, welke van deze prettige en minder prettige eigenschappen u bezit. Realiseer u, dat er geen foute antwoorden zijn!																																																																																																																																									
036 050	Ik ben: 1. behulpzaam 2. teruggetrokken 3. artistiek 4. fantasierijk 5. aangenaam 6. vernieuwend 7. onderzoekend 8. nerveus 9. creatief 10. veelzijdig 11. ongerust 12. stil 13. slordig 14. ordelijk 15. angstig	<table border="0"> <thead> <tr> <th></th> <th>helemaal eens</th> <th></th> <th></th> <th></th> <th></th> <th></th> <th>helemaal oneens</th> </tr> <tr> <th></th> <th>1</th> <th>-</th> <th>2</th> <th>-</th> <th>3</th> <th>-</th> <th>4 - 5</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>1.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>2.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>3.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>4.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>5.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>6.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>7.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>8.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>9.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>10.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>11.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>12.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>13.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>14.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> <tr><td>15.</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4 - 5</td></tr> </tbody> </table>		helemaal eens						helemaal oneens		1	-	2	-	3	-	4 - 5	1.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	2.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	3.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	4.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	5.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	6.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	7.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	8.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	9.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	10.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	11.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	12.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	13.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	14.	1	-	2	-	3	-	4 - 5	15.	1	-	2	-	3	-	4 - 5
	helemaal eens						helemaal oneens																																																																																																																																			
	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
1.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
2.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
3.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
4.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
5.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
6.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
7.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
8.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
9.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
10.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
11.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
12.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
13.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
14.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			
15.	1	-	2	-	3	-	4 - 5																																																																																																																																			

051 064	Ik ben: 16. spraakzaam 17. schuchter 18. prettig 19. vriendelijk 20. gesloten 21. systematisch 22. sympathiek 23. snel geraakt 24. zorgvuldig 25. netjes 26. prikkelbaar 27. nauwkeurig 28. zenuwachtig 29. hulpvaardig	<table border="0"> <tr> <td>helemaal eens</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>helemaal oneens</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3</td> <td>-</td> <td>4 - 5</td> </tr> </table> 16. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 17. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 18. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 19. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 20. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 21. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 22. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 23. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 24. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 25. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 26. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 27. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 28. 1 - 2 - 3 - 4 - 5 29. 1 - 2 - 3 - 4 - 5	helemaal eens						helemaal oneens	1	-	2	-	3	-	4 - 5
helemaal eens						helemaal oneens										
1	-	2	-	3	-	4 - 5										
065 070	In hoeverre bent u het met de volgende uitspraken eens: 22. Ik verwacht dat als ik groei en verander, mijn opvattingen over existentiële vragen daar in meegaan. 23. Bij geloven hoort volgens mij twijfel. 24. Ik stel voortdurend vragen bij mijn overtuigingen in zake existentiële zaken. 25. Door wat ik meegemaakt heb in mijn leven, heb ik mijn religieuze overtuigingen moeten herzien. 26. Mijn opvattingen inzake existentiële vragen veranderen nog steeds 27. In het beleven van existentiële vragen: zijn vragen belangrijker dan antwoorden	<table border="0"> <tr> <td>helemaal eens</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>helemaal oneens</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3</td> <td>-</td> <td>4 - 5</td> </tr> </table> 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5	helemaal eens						helemaal oneens	1	-	2	-	3	-	4 - 5
helemaal eens						helemaal oneens										
1	-	2	-	3	-	4 - 5										
071	Hoe kwam u in contact met de vrijmetselarij: 28. Hoe kwam u in aanraking met de vrijmetselarij?	1. Schriftelijke informatie 2. Iemand uit uw gezin 3. Iemand uit uw familie 4. Iemand uit uw vriendenkring 5. Iemand uit uw werkomgeving 6. Een informatiebijeenkomst 7. Via de media 8. Via internet 9. Anders. 														

072	29 Welke categorie vragen was toen voor u het meest belangrijk?.	1. religieuze vragen 2. existentiële vragen 3. vragen over vrijmetselarij 4. andere categorie vragen nl: 																																																																						
073	30 Sloot de informatie vanuit de vrijmetselaar(j) aan op uw vragen?	1. ja 2. ja, men hoorde de vraag onder mijn vraag 3.nee 4.nee en desondanks trad ik toch toe.																																																																						
Hoe komt u tot de beslissing vrijmetselaar te worden																																																																								
074	31 Wie of welke factor(en) heeft een doorslaggevende rol gespeeld in uw beslissing om vrijmetselaar te worden.																																																																							
075	32 Vrienden of bekenden speelden een belangrijke rol in mijn <u>overwegingen</u> om toe te treden.	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: left;">helemaal eens</th> <th colspan="5"></th> <th style="text-align: right;">helemaal oneens</th> </tr> <tr> <th>1</th> <th>-</th> <th>2</th> <th>-</th> <th>3</th> <th>-</th> <th>4</th> <th>-</th> <th>5</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td> </tr> </tbody> </table>	helemaal eens						helemaal oneens	1	-	2	-	3	-	4	-	5	1	-	2	-	3	-	4	-	5																																													
helemaal eens						helemaal oneens																																																																		
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																																
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																																
076	33 Vrienden of bekenden speelden een belangrijke rol in mijn uiteindelijke <u>beslissing</u> om toe te treden	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tbody> <tr> <td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td> </tr> </tbody> </table>	1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																													
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																																
073 079	Wat verwachtte u dat toetreding u zou brengen: 34 Kans een ander mens te worden 35 Ontmoeten van gelijkgestemden 36 Verdieping in mijn leven 37 Antwoord op existentiële vragen 38 Broederschap 39 Spiritualiteit 39_b Anders	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: left;">helemaal eens</th> <th colspan="5"></th> <th style="text-align: right;">helemaal oneens</th> </tr> <tr> <th>1</th> <th>-</th> <th>2</th> <th>-</th> <th>3</th> <th>-</th> <th>4</th> <th>-</th> <th>5</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td></tr> <tr> <td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td></tr> <tr> <td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td></tr> <tr> <td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td></tr> <tr> <td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td></tr> <tr> <td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td></tr> </tbody> </table> Anders: 	helemaal eens						helemaal oneens	1	-	2	-	3	-	4	-	5	1	-	2	-	3	-	4	-	5	1	-	2	-	3	-	4	-	5	1	-	2	-	3	-	4	-	5	1	-	2	-	3	-	4	-	5	1	-	2	-	3	-	4	-	5	1	-	2	-	3	-	4	-	5
helemaal eens						helemaal oneens																																																																		
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																																
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																																
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																																
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																																
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																																
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																																
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																																																

080 083	Rond de stap van het toetreden: 40 Ik had onzekerheden over deze stap. 41 Ik had bedenkingen over de te nemen stap 42 Als ik nu terugkijk: paste deze stap bij die fase in mijn leven 43 Bij het nemen van die stap, heb ik een vorm van leiding ervaren	<table><tr><td>helemaal eens</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td><td>helemaal oneens</td></tr><tr><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td><td></td></tr><tr><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td><td></td></tr><tr><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td><td></td></tr><tr><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td><td></td></tr></table>	helemaal eens	1	-	2	-	3	-	4	-	5	helemaal oneens	1	-	2	-	3	-	4	-	5		1	-	2	-	3	-	4	-	5		1	-	2	-	3	-	4	-	5		1	-	2	-	3	-	4	-	5	
helemaal eens	1	-	2	-	3	-	4	-	5	helemaal oneens																																											
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																													
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																													
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																													
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																													
084 086	Als ik geconfronteerd word met grens-situaties, dan is doorgaans mijn eerste reactie: 44 actie, doen, handelen 45 mijn gevoelens volgen 46 mijn denken, overwegingen volgen	<table><tr><td>helemaal eens</td><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td><td>helemaal oneens</td></tr><tr><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td><td></td></tr><tr><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td><td></td></tr><tr><td>1</td><td>-</td><td>2</td><td>-</td><td>3</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>5</td><td></td></tr></table>	helemaal eens	1	-	2	-	3	-	4	-	5	helemaal oneens	1	-	2	-	3	-	4	-	5		1	-	2	-	3	-	4	-	5		1	-	2	-	3	-	4	-	5											
helemaal eens	1	-	2	-	3	-	4	-	5	helemaal oneens																																											
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																													
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																													
1	-	2	-	3	-	4	-	5																																													
087	47 Als u twijfelde over de te nemen stap tot toetreden tot de vrijmetselarij, waar gingen uw twijfels over?																																																				
088	48 Wat maakte dat u , ondanks die twijfels toch de stap nam?																																																				
089 090	49 Hoe lang heeft u rondgelopen met de gedachte u aan te sluiten bij de Orde	<table><tr><td>..</td><td>..</td><td>Jaar</td></tr><tr><td>..</td><td>..</td><td>Maanden</td></tr></table>	..	..	Jaar	..	..	Maanden																																													
..	..	Jaar																																																			
..	..	Maanden																																																			
091 092	50 Wat is uw maçonnieke leeftijd?	<table><tr><td>..</td><td>..</td><td>Jaar</td></tr><tr><td>..</td><td>..</td><td>Maanden</td></tr></table>	..	..	Jaar	..	..	Maanden																																													
..	..	Jaar																																																			
..	..	Maanden																																																			

093	51 Wat is uw hoogste Graad in de Blauwe Graden	1. Leerling 2. Gezel 3. Meester
094 098	52 Van welke obediënties bent u lid	1. Geen 2. HKG 3. Hogere Graden 4. Meestergraad (Bouwhut) 5. Schotse Ritus 6. Angelsaksische Orde(n)
099	53 Bent u buiten- lid van een loge	1. Ja 2. Nee
100	54 Als u buitenlid bent, wat is dan de belangrijkste reden van dit buitenlidmaatschap:	1. verhuizing 2. verbreding eigen maçonnieke perspectief 3. onvrede gang van zaken in eigen loge 4. persoonlijke omstandigheden 5. anders:
Hoe paste de inwijding in uw verwachtingspatroon		
	U wordt gevraagd aan te geven hoe u de inwijding heeft ervaren.	helemaal eens helemaal oneens 1-2-3-4-5
101 108	De inwijding: 55 Was een geweldige ervaring 56 Was een verrassende ervaring 57 Was, zoals ik verwacht had 58 Viel mij tegen 59 Was voor mij een mystieke ervaring. 60 Die eerste ervaring van de inwijding heeft zich door de tijd heen verdiept 61 De daarop volgende initiaties in de blauwe graden (Hoger Loon en Verheffing) verdiepten die eerste ervaring. 62 Wat maakte de inwijding bijzonder?	1-2-3-4-5 1-2-3-4-5 1-2-3-4-5 1-2-3-4-5 1-2-3-4-5

Beleving en ervaring van de broerschap en de ritualen				
	U wordt gevraagd naar uw verwachtingen:	helemaal eens		helemaal oneens
109 110	63 Wat ik als vrijmetselaar in de loge ervaren heb, sloot goed aan op mijn verwachtingen, voordat ik toetrad.	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
	64 Deze ervaring heeft zich door de tijd heen, positief ontwikkeld	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
111 121	U wordt verzocht antwoord te geven op de kritische vragen, die bij u opkwamen: In de eerste vijf jaren van mijn maçonnieke carrière kreeg ik steeds meer kritische vragen bij:	helemaal eens		helemaal oneens
	65 Diepgang van de bijeenkomsten	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
	66 Betrokkenheid van de broeders	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
	67 De mate van broederlijk contact	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
	68 De openheid	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
	69 Het statisch karakter van de loge	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
	70 De kwaliteit van de instructies	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
	71 De kwaliteit van de bouwstukken	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
	72 De ritualen	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
	73 De balans tussen investeren en ontvangen	1	- 2 - 3 - 4 - 5	
	74 Anders			
122	75 In de eerste jaren van mijn maçonnieke carrière, heb ik binnen de loge gevonden, waar ik naar op zoek was.	helemaal eens	1 - 2 - 3 - 4 - 5	helemaal oneens
123		Toelichting:		

124 125	76 In de eerste jaren van mijn maçonnieke carrière heb ik binnen de vrijmetselarij gevonden, waar ik naar op zoek was.	<table border="0"> <thead> <tr> <th>helemaal eens</th> <th colspan="3"></th> <th>helemaal oneens</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> </tbody> </table> Toelichting:	helemaal eens				helemaal oneens	1	-	2	-	3 - 4 - 5																																			
helemaal eens				helemaal oneens																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
126 134	De essentie van de Broederschap is voor mij: 78 De Broederketen 79 De Broederliefde 80 De Gezamenlijke zoektocht 81 Zelfreflectie 82 Geborgenheid 83 Sociëteitsgevoel 84 Spiritualiteit 85 Verdieping in de zin van het leven 86 Anders	<table border="0"> <thead> <tr> <th>helemaal eens</th> <th colspan="3"></th> <th>helemaal oneens</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> </tbody> </table> Toelichting anders:	helemaal eens				helemaal oneens	1	-	2	-	3 - 4 - 5	1	-	2	-	3 - 4 - 5	1	-	2	-	3 - 4 - 5	1	-	2	-	3 - 4 - 5	1	-	2	-	3 - 4 - 5	1	-	2	-	3 - 4 - 5	1	-	2	-	3 - 4 - 5	1	-	2	-	3 - 4 - 5
helemaal eens				helemaal oneens																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
135 137	87 In de rituelen is er een juiste balans tussen vorm en inhoud 88 De uitvoering van de rituelen binnen mijn loge is van voldoende kwaliteit. 89 Ik vind dat de vorm(verpakking) van het ritueel aan bijstelling toe is.	<table border="0"> <thead> <tr> <th>helemaal eens</th> <th colspan="3"></th> <th>helemaal oneens</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>-</td> <td>2</td> <td>-</td> <td>3 - 4 - 5</td> </tr> </tbody> </table>	helemaal eens				helemaal oneens	1	-	2	-	3 - 4 - 5	1	-	2	-	3 - 4 - 5	1	-	2	-	3 - 4 - 5																									
helemaal eens				helemaal oneens																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											
1	-	2	-	3 - 4 - 5																																											

138	90 Voor mij is de essentie van de ritualen:							
139 141	91 Ik ervaar de broederschap meer in de open loge dan in de comparities 92 Ik ervaar de broederschap meer in de comparities dan in de in de open loge. 93 Ik ervaar de broederschap even sterk in de comparities als in de open loge	helemaal eens	1	2	3	4	5	helemaal oneens
			1	2	3	4	5	
			1	2	3	4	5	
142 145	94 Ik ervaar in de ritualen en de broederschap een maçonnieke methode 95 Vrijmetselarij is een methode om mensen te stimuleren bewust denkend in het leven te staan. 96 Vrijmetselarij is een methode om je leven inhoud te geven. 97 Vrijmetselarij is leren leven met zingevingvragen		1	2	3	4	5	
			1	2	3	4	5	
			1	2	3	4	5	
			1	2	3	4	5	
	Met betrekking tot de maçonnieke bezigheden gaat mijn voorkeur uit naar:	helemaal eens						helemaal oneens
146 151	98 Open loge in de blauwe graden. 99 Comparities 100 Instructiebijeenkomsten 101 Het visiteren 102 Bijeenkomsten in andere graden		1	2	3	4	5	
			1	2	3	4	5	
			1	2	3	4	5	
			1	2	3	4	5	
			1	2	3	4	5	
	103 Anders nl:	Anders:						
152	104. Hoe vaak komt uw loge gemiddeld per jaar bij elkaar?	 keer						

153	105. Hoeveel van die bijeenkomsten heeft u het afgelopen jaar bijgewoond	 bijeenkomsten	
154 161	De reden van mijn afwezigheid was:	Helemaal eens	Helemaal oneens
	106. Persoonlijke omstandigheden	1	2 - 3 - 4 - 5
	107. Andere prioriteiten	1	2 - 3 - 4 - 5
	108. Mijn gezondheid	1	2 - 3 - 4 - 5
	109. Financiële overwegingen	1	2 - 3 - 4 - 5
	110. Moeilijk veilig bereikbaar	1	2 - 3 - 4 - 5
	111. Verminderd enthousiasme over wat de loge mij biedt.	1	2 - 3 - 4 - 5
	112. Als leerling, gezelschap was ik niet toelaatbaar	1	2 - 3 - 4 - 5
	113. Anders: nl...		
			
162 161	De doorwerking van de vrijmetselarij in uw leven: 114 Zijn er zaken , die u anders bent gaan doen sinds u vrijmetselaar bent.?	Ja, want: 	
		Nee, want: 	
162 163	115 Werkt de vrijmetselarij door in uw dagelijks leven?	Ja, want: 	
		Nee, want: 	
164 167	In het afgelopen jaar is het feit dat ik vrijmetselaar ben voor mijn dagelijks handelen:	helemaal eens	helemaal oneens
	116 zelden een overweging	1	2 - 3 - 4 - 5
	117 altijd een overweging	1	2 - 3 - 4 - 5
	118 vaak een overweging	1	2 - 3 - 4 - 5
	119 soms een overweging	1	2 - 3 - 4 - 5

		helemaal eens	1	2	3	4	5	helemaal oneens			
168 174	120	Mijn omgeving ervaart mij als een ander mens, sinds ik vrijmetselaar ben.	1	-	2	-	3	-	4	-	5
	121	Mijn omgeving ervaart dat ik anders functioneer sinds ik vrijmetselaar ben	1	-	2	-	3	-	4	-	5
	122	Mijn omgeving ervaart dat ik me anders gedraag, sinds ik vrijmetselaar ben.	1	-	2	-	3	-	4	-	5
	123	Mijn omgeving ervaart dat als een verandering ten goede.	1	-	2	-	3	-	4	-	5
	124	Ik ervaar mezelf als een ander mens, sinds ik vrijmetselaar ben.	1	-	2	-	3	-	4	-	5
	125	Ik ervaar dat ik anders functioneer sinds ik vrijmetselaar ben.	1	-	2	-	3	-	4	-	5
	126	Kunt u in steekwoorden beschrijven, hoe u en uw omgeving die verandering beschrijven.	1	-	2	-	3	-	4	-	5
Hoe gaat u om met uw twijfels											
175 179	127	Als lid van een loge, dient men zich te richten naar de gebruiken en codes van de loge.	1	-	2	-	3	-	4	-	5
	128	Als leerling vrijmetselaar is het van belang de aangereikte informatie zich eigen te maken en zich daar naar te gedragen.	1	-	2	-	3	-	4	-	5
	129	Als leerling vrijmetselaar voelde ik me gelijk thuis binnen de loge.	1	-	2	-	3	-	4	-	5
	130	Het toetreden tot de vrijmetselarij en het zich ontwikkelen als vrijmetselaar is vooral het beantwoorden aan de verwachtingen, die aan mij als vrijmetselaar in de loge gesteld worden.	1	-	2	-	3	-	4	-	5
	131	Als vrijmetselaar ligt in het begin het accent op participeren in de maçonnieke bezigheden en ligt het accent minder op het beleven en integreren van de maçonnieke overtuiging.	1	-	2	-	3	-	4	-	5

Een onderzoek naar de vrijmetselaar

180	132 Na verloop van tijd ligt het accent meer op het beleven en integreren van de maçonnieke overtuiging dan het participeren in de maçonnieke bezigheden.	helemaal eens	1	-	2	-	3	-	4	-	5	helemaal oneens
181	133 Heeft u ooit de gedachte gehad de Orde te dekken?	1. Ja	2. Nee									
	Welke overwegingen had u (toen) om de orde te dekken:	helemaal eens	helemaal oneens									
182	134 Ik was teleurgesteld in de broederschap.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
201	135 De vrijblijvende omgang met de idealen.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	136 Investeren en baten waren uit verhouding.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	137 Te sterke nadruk op tradities.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	138 Men spreekt elkaar niet aan op gedrag.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	139 Ik stelde andere prioriteiten.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	140 De sfeer binnen de loge viel me tegen	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	141 De diepgang in de loge stelde me teleur.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	142 Lichtzinnig omgaan met traditie	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	143 Onevenwichtige leeftijdsopbouw in de loge.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	144 De gemiddelde leeftijd zat mij in de weg.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	145 Opvang nieuwe leden ontbrak.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	146 Het contact bleef te vormelijk.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	147 In tolerantie ging veel onder tafel.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	148 Weinig open voor samenleving	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	149 Dominantie bepaalde broeders	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	150 Te star aan tradities vasthouden	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
	151 Anders.....											

202 204	Deze vragen alleen beantwoorden als u de Orde heeft gedekt.	helemaal eens	helemaal oneens
	In mijn aanloop naar het dekken van de Orde:	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
205 210	152 Heb ik een broederlijke opstelling ervaren van mijn medebroeders.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	153 Had uittreden voorkomen kunnen worden.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
211 215	154 Hebben de broeders mij gerespecteerd in mijn zoektocht.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	Twijfels over de vrijmetselarij:	helemaal eens	helemaal oneens
216	Ik heb twijfels bij:		
	155 De vrijmetselarij.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
217 222	156 Het perspectief van de vrijmetselarij.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	157 Bij haar levensvatbaarheid.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
223 228	158 Bij de huidige koers van de orde.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	159 Mijn twijfels zijn eerder van existentiële aard, dan van maçonnieke aard.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
229 234	160 Anders:		
	Mijn twijfels:	helemaal eens	helemaal oneens
235 240	161 Spelen/speelden vooral de eerste jaren van mijn maçonnieke carrière.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	162 Nemen af, hoe langer ik vrijmetselaar ben.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
241 246	163 Houd ik voor me zelf	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	164 Bespreek ik met mijn mede broeders	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
247 252	165 Bespreek ik met derden (geen maçon)	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	166 Kunt u aangeven welke aspecten van de vrijmetselarij u minder aanspreken: (in steekwoorden)		

217	167 Kunt u aangeven welke mogelijkheden tot verbetering u ziet? (in steekwoorden)	
218 219	168 Kunt u in procenten aangeven hoe groot u de slaagkans daarvan inschat:	 %
	169 Wat is volgens u de kracht van de vrijmetselarij. (steekwoorden)	
Hoe is de communicatie tussen de vrijmetselaar en zijn omgeving		
220	170 Hoe beleeft uw partner uw lidmaatschap van de orde	1. zeer positief 2. positief 3. interesseert haar/ hem niet 4. negatief 5. zeer negatief 6. niet van toepassing
223 225	171 Zijn uw kinderen op de hoogte van uw lidmaatschap (de eerste 3 kinderen)	kind 1 2 3 : nee kind 1 2 3 : ↓ ↓ ↓ 1.1.1 ja, ervaart dat zeer positief 2.2.2 ja en heeft geen bezwaren 3.3.3 ja en heeft daar moeite mee 4.4.4 ja en interesseert zich er niet voor
Van mijn lidmaatschap zijn ook op de hoogte:		
226 229	172 mijn naaste familieleden (geen partner/kind) 173 mijn naaste vrienden 174 mijn naaste collega's 175 mijn collega's	1. ja 2. nee 1. ja 2. nee 1. ja ... 2. nee 1. ja.... 2. nee

230	176 Welk criterium hanteert u voor het wel/niet informeren van anderen over uw lidmaatschap?	
231 239	In mijn beleving is <u>het imago</u> van de vrijmetselarij in de buitenwereld 177 Een elitair genootschap 178 Een service club 179 Een stel zonderlingen 180 Een godsdienstige sekte 181 Een geheim genootschap 182 Voorbehouden aan beter opgeleiden 183 Streven naar idealen 184 Voorbehouden aan beter gesitueerden 185 Voorbehouden aan financieel draagkrachtige mensen.	helemaal eens 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5
240 241	Feitelijk imago en gewenst imago 186 Wat is voor u het feitelijke imago van de vrijmetselarij? (in steekwoorden) 187 Wat is voor u het ideale imago van de Vrijmetselarij. (in steekwoorden)	helemaal eens 1 - 2 - 3 - 4 - 5
242 245	De eigen omgang van de vrijmetselaar met de discrepantie tussen het ideale en het feitelijk imago 188 Ik kan bijdragen in die imagoverbetering 189 Ik wil bijdragen aan die imagoverbetering 190 Ik lever nu al een concrete bijdrage. 191 Het zich in het Westen doen kennen als vrijmetselaar leidt tot imagoverbetering. 192 De vrijmetselaar moet laten zien wat de loge hem doet; de wereld zit niet te wachten op totale verinnerlijking.	helemaal eens 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5

246 247	193 Hoe zou u uw concrete bijdrage beschrijven (vraag 188)							
248	194 Hoeveel % van de Nederlandse bevolking, schat u in als potentiële vrijmetselaren.	 %						
249 252	195 Het geheim ligt niet buiten de mens, maar in de mens. 196 In de vrijmetselarij is er geen ander geheim dan de zoektocht naar het geheim 197 De vrijmetselarij moet ophouden een geheim genootschap te zijn 198 Het is niet de vrijmetselarij, die geheimzinnig doet; het lijkt eerder of de buitenwereld er belang bij heeft haar als geheim te definiëren Wilt u aangeven hoe eens u het bent met de de volgende kwalificaties van Ken Uzelve: Het blad Ken Uzelve:	<table border="0"> <tr> <td>helemaal eens.</td> <td></td> <td>helemaal oneens</td> </tr> <tr> <td>1 - 2 - 3 - 4 - 5</td> <td></td> <td>1 - 2 - 3 - 4 - 5</td> </tr> </table>	helemaal eens.		helemaal oneens	1 - 2 - 3 - 4 - 5		1 - 2 - 3 - 4 - 5
helemaal eens.		helemaal oneens						
1 - 2 - 3 - 4 - 5		1 - 2 - 3 - 4 - 5						
253 270	199 is toegankelijk 200 is interessant 201 doet recht aan de traditie van vrijmetselarij 202 is dynamisch 203 is voor breed publiek 204 is moeilijk te volgen 205 is oubollig 206 is prikkelend 207 verlegt grenzen 208 heeft een eigen gezicht 209 is betrouwbaar 210 is eigentijds 211 past bij imago van vrijmetselarij 212 is vakkundig 213 is nuttig 214 is saai 215 doet inhoudelijk recht aan het maçonnieke gedachtegoed. 216 inhoud en vorm zijn in balans	<table border="0"> <tr> <td>helemaal eens</td> <td></td> <td>helemaal oneens</td> </tr> <tr> <td>1 - 2 - 3 - 4 - 5</td> <td></td> <td>1 - 2 - 3 - 4 - 5</td> </tr> </table>	helemaal eens		helemaal oneens	1 - 2 - 3 - 4 - 5		1 - 2 - 3 - 4 - 5
helemaal eens		helemaal oneens						
1 - 2 - 3 - 4 - 5		1 - 2 - 3 - 4 - 5						

		In het volgende willen we graag weten hoe u denkt over het bestaan van een "hogere werkelijkheid", de O.B.d.H. en de dood. Het gaat over uw eigen opvattingen. Geef aan in hoeverre u het eens bent met de volgende uitspraken:	helemaal eens. 1 - 2 - 3 - 4 - 5	helemaal oneens
271 280	217	Er bestaat een God die zich met iedere mens persoonlijk bezig houdt.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	218	Er is een God, die God voor ons wil zijn.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	219	Er bestaat zo iets als een hogere macht die het leven beheerst.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	220	Ik geloof in het bestaan van een Opperwezen.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	221	God is voor mij niets anders dan het waardevolle in de mens	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	222	God is niet daarboven, maar alleen in de harten van de mensen.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	223	Ons leven wordt uiteindelijk bepaald door de wetten der natuur	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	224	Het leven is slechts een evolutieproces	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	225	Het is puur toeval dat zich op aarde menselijk leven heeft ontwikkeld	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	226	Volgens mij bestaat er geen God of een hogere macht.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	227	De OBdH heeft alles in beweging gezet.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	228	De OBdH voegt mens en wereld in hun kern samen.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	229	De OBdH gaat ons voorstellingsvermogen te boven.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
281 283	230	Pas als je gelooft in God heeft de dood betekenis.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	231	De dood is een doorgang naar een ander leven	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	232	Als je je leven uitgeleefd hebt, is de dood een natuurlijk rustpunt.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	233	De dood hoort bij het leven, daar moet je geen probleem van maken.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
284 289	234	Na de dood is alles definitief afgelopen.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	235	Voor mij heeft de dood geen enkele betekenis.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	

	Ervaringen gaan soms veel dieper dan allerhande opvattingen die mensen hebben. Het is moeilijk er in woorden iets over te zeggen. Toch vragen we u dit te proberen.	Antwoordmogelijkheden: 1. ja, vaker 2. ja, een enkele keer 3. nee, nooit
289 303	236 Heeft u wel eens het gevoel gehad één te zijn met alle dingen? 237 Heeft u wel eens een ervaring gehad, waarbij ruimte en tijd niet bestonden? 238 Heeft u wel eens een ervaring gehad die u heilig zou willen noemen 239 Heeft u wel eens het gevoel gehad dat alles volmaakt was 240 Heeft u wel eens een ervaring gehad waaraan u een gevoel van verwondering overhield?	1 - 2 - 3 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3
303 311	Heeft u wel eens een ervaring gehad: 241 waarin u zich zelf heeft ervaren als opgenomen in één met alle dingen 242 waarbij u alle dingen als levend heeft ervaren 243 wat u de ultieme werkelijkheid zou noemen. 244 iets goddelijk leek te zijn 245 die u niet goed in taal kan uitdrukken 246 waarbij alle dingen bewust leken 247 waarbij een nieuwe kijk op de werkelijkheid werd geopenbaard 248 die in woorden valt uit te drukken 249 waarbij ik opgenomen leek te worden in iets dat groter was dan ik zelf	Antwoordmogelijkheden 1. ja, vaker 2. ja, een enkele keer 3. nee, nooit 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3 1 - 2 - 3
312 313	250 Heeft u de afgelopen jaren wel eens het gevoel gehad dat God of een andere spirituele kracht op een of andere manier in uw nabijheid was? 251 Zo ja, kunt u dat gevoel kort beschrijven?	1. ja 2. nee

314 315	Gebeurde het zo maar, compleet onverwacht of was er een directe aanleiding voor?	helemaal eens. 1 - 2 - 3 - 4 - 5	helemaal oneens
316	252 Zo maar, compleet onverwacht 253 Er was een directe aanleiding	1 - 2 - 3 - 4 - 5 1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	254 Kunt u in steekwoorden/ telegramstijl beschrijven hoe het gebeurde?		
317 322	255 Heeft u die ervaring met derden gedeeld?	1. Ja 2. Nee	
	Ik heb die ervaring niet met derden gedeeld omdat :	helemaal eens	helemaal oneens
	256 ik die ervaring voor me zelf wilde houden	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	257 ik bang was dat anderen het niet op prijs stelden.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	258 ik het niet in woorden kon vatten	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	259 ik het toen niet gezien heb als een bijzondere ervaring	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	260 Anders.....		

		helemaal eens.					helemaal oneens				
		1	-	2	-	3	-	4	-	5	
323 339	Opvattingen en ervaringen gaan soms veel verder dan de ervaringen en opvattingen, die men geneigd is met anderen te delen. Wij vragen u de volgende vragen te beantwoorden:										
	261 Ik geloof dat wonderen gebeuren	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	262 Ik ben gefascineerd door de vele dingen in het leven die niet wetenschappelijk verklaard kunnen worden.	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	263 Het lijkt erop dat ik een "zesde zintuig" bezit. Dat me soms in staat stelt om te weten, wat er gaat gebeuren	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	264 Ik voel soms een spirituele verwantschap met andere mensen die ik niet verwoorden kan.	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	265 Religieuze ervaringen hebben me geholpen de echte zin van het leven te begrijpen	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	266 Ik heb soms het gevoel dat mijn leven geleid werd door een geestelijke kracht, sterker dan elk ander menselijk wezen.	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	267 Ik denk dat buitenzintuiglijke waarneming (zoals telepathie en voorschouw) echt mogelijk is.	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	268 Ik denk dat de meeste dingen die wonderen genoemd worden, gewoon toeval zijn.	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	269 Ik denk dat het onverstandig is om te geloven in dingen die niet wetenschappelijk verklaard kunnen worden	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	270 Ik geloof dat ik zelf een buitenzintuiglijke waarneming ervaren heb.	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	271 Ik heb persoonlijke ervaringen gehad, waarin ik me in contact voelde staan met een goddelijke en spirituele kracht.	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
	272 Ik geloof dat alle leven afhangt van één of andere spirituele orde of kracht, die niet geheel verklaard kan worden	1	-	2	-	3	-	4	-	5	
273 verslagen over mystieke ervaringen zijn waarschijnlijk alleen maar wensdromen.	1	-	2	-	3	-	4	-	5		
330 335											

Hier volgen enige vragen over uw levensloop		
336	274 In welke gezinsvorm groeide u op?	1. compleet gezin met eigen ouders 2. Eén ouder gezin moeder 3. Eén ouder gezin vader 4. Gescheiden ouders 5. 2 ^e huwelijk één der ouders 6. Weduwe/ weduwnaar 7. Adoptief ouders 8. Pleegouders 9. Internaat
337 339	275 Hoe groot was het gezin, waarin u opgroeide?	1. Enig kind 2. broeders en/of zusters 3. Uw plaats in de kinderrij was nr
340 341	276 Hoe kijkt u terug op uw jeugd?	1. met veel plezier 2. wisselend 3. geen duidelijk beeld meer 4. niet onverdeeld prettig 5. heel onaangenaam
	277 Kunt u uw antwoord toelichten?	
342 343	278 Hoe hebt u de lagere school ervaren?	1. met veel plezier 2. wisselend 3. geen duidelijk beeld meer 4. niet onverdeeld prettig 5. heel onaangenaam
	279 Kunt u uw antwoord toelichten?	
344 345	280 Hoe hebt u uw middelbare schooltijd ervaren?	1. met veel plezier 2. wisselend 3. geen duidelijk beeld meer 4. niet onverdeeld prettig 5. heel onaangenaam

	281 Kunt u uw antwoord toelichten?	
346	282 Hoe is uw beroeps carrière geweest?	1. teleurstellend 2. zeer succesvol 3. Anders
347	283 Kunt u uw antwoord toelichten?	
348 351	284 Heeft u de Nederlandse nationaliteit?	1. ja 2. nee
	285 Heeft u een dubbele nationaliteit?	1. ja 2. nee
	286 In welk land bent u geboren?	
	287 In welk land zijn uw vader , moeder geboren?	Vader: Moeder:
352 353	288 In hoeverre hebt u gezondheidsproblemen van u zelf of uw meest naasten in uw leven meegemaakt, die uw leven aanzienlijk hebben veranderd	1. nooit meegemaakt 2. tijdelijk uit de running geraakt 3. blijvend mijn leven veranderd 4. heeft tot verdieping van mijn leven geleid 5. diep in de put geraakt 6. geen enkele
	289 Kunt u uw antwoord kort toelichten?	

	Als ik zo terug kijk op mijn leven, dan kan ik zeggen:	helemaal eens.	helemaal oneens
354	290 Dat de vreugde van het leven, een factor is die bij heeft gedragen aan een ontvankelijkheid voor de vrijmetselarij.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
356	291 Dat de pijn van het leven, een factor is die heeft bijgedragen aan een ontvankelijkheid voor de vrijmetselarij.	1 - 2 - 3 - 4 - 5	
	292 Dat door de diepten en de hoogten van het leven, ik ontvankelijk werd voor de vrijmetselarij	1 - 2 - 3 - 4 - 5	

Bijlage 3. Tabellen Hoofdstuk 3

Tabel 3.24 Aspecten van vrijmetselaar zijn , effecten voor graden (leerling-/gezel vrijmetselaar en meester vrijmetselaar) gecontroleerd voor opleidingsniveau.

	Leerling/ gezels		Meester			F(df)	η^2
Uitkomsten	M	SD	M	SD			
Ophouden geheim genootschap	2,1	1,08	3,2	1,51	Graad2	(1,140) = 5,29	.04*
					Generaties3	(2, 140) = 1,91	.03
Twijfels vooral 1 ^e jaren ma ϕ . carrière	3,3	1,46	2,0	1,17	Graad2	(1,83)= 5,37	.06*
					Generaties3	(2,83)= 0,69	.02
Ooit overwogen Orde te dekken?	1,9	0,31	1,6	0,49	Graad2	(1,141)= 5.09	.03*
					Generaties3	(2,141)= 0,35	.01
Inwijding viel mij tegen	1,7	1,1	1,6	1,02	Graad2	(1, 138)= 4.94	.04*
					Generaties3	(2,138)= 7,03	.09*
Van lidmaatschap op de hoogte							
Familie geen partner	1,3	0,48	1,1	0,34	Graad2	(1, 147)= 7,74	.05*
					Generaties3	(2, 147)= 0,26	.00
Mijn vrienden	1,3	0,48	1.0	0,20	Graad2	(1, 143)=31,74	.18*
					Generaties3	(2, 143)=10,44	.13*
Naaste collega's	1,7	0,69	1,4	0,69	Graad2	(1, 139)= 3,91	.03*
					Generaties3	(2, 139)= 0,96	.01

Covariaat opleiding (opleiding2) in Ancova opgenomen, maar niet gepresenteerd in Tabel , * = significant effect $p \leq .05$

Tabel 3.25 Anova Graad (Leerling/gezel en Meester vrijmetselaar) en drie generaties (n=174) met gewicht.

		Oudere generaties		Protest Generatie		Jongere generaties		Gem totaal	SD totaal	F	p
		M	SD	M	SD	M	SD				
Mijn vrienden op hoogte lidmaatschap	Leerling/ gezel	1,9	0,46	1,2	0,42	1,2	0,46	1,3	0,49	2,0	0,19
	Meester	1,1	0,23	1,0	0,14	1,0	0,22	1,0	0,20	0,60	0,55
Inwijding viel mij tegen	Leerling / gezel	3,4	2,0	1,4	0,87	1,3	0,50	1,7	1,12	4,36	0,04
	Meester	1,8	1,2	1,5	0,84	1,4	0,82	1,6	1,02	2,26	0,11

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Tabel 3.26. Independent Sample test op basis vijf generaties verschil tussen de pragmatische en verloren generatie vrijmetselaren (n=174) met gewicht

Generaties	Verloren		Pragmatisch		T test for equality		
	M	SD	M	SD	t	df	p
Vrienden invloed op overwegingen tot toetreden	1.6	.90	3.0	1.51	2.98	26	.01
Als vm ligt in begin het accent op participeren in loge	2.5	.95	3.3	.83	2.07	24	.05
Leeftijd	44.9	3.80	31.8	3.55	-7.94	27	.00
Leeftijd inwijding	37.	6.38	26.9	2.71	-3.94	26	.01

NB. Items zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Tabel 3.27 Independent Sample test op basis vijf generaties verschil tussen de stille en de vooroorlogse generatie vrijmetselaren (n=174) met gewicht

Generaties	Vooroorlogse		Stille		Ttestforequality		
	M	SD	M	SD	t	df	p
Magisch denken	2.5	.81	3.1	.91	-2.7	63	.01
Christelijke zingeving dood	2.4	1.20	3.2	1.13	-2.49	63	.02
Maçonnieke leeftijd in maanden	400	199.80	248.0	159.70	-3.645	73	.00
Leeftijd in jaren	82.1	4.14	69,1	2.85	-16.273	75	.00

Bijlage 4. Tabellen hoofdstuk 4

Tabel 4.17 Demografische beschrijving van vrijmetselaars en Nederlandse mannen

	vrijmetselaar		Nederlandseman		
	n	%	n	%	
Burgerlijke staat 4 groepen					Chi ² (3)=42,52*
Getrouwd	130	84	310	62	
Gescheiden	13	8	27	5	
Nooit getrouwd	8	5	155	31	
Weduwnaar	4	3	8	2	
	155		500		
Godsdienst					
Bezoekt u wel eens diensten kerk of geloofsgemeenschap					
Ja 1x pw	9	5	76	15	Chi ² (3)=16.76 *
Ja 1x per maand	9	5	35	7	
Ja 1 of paar maal per jaar	44	25	143	29	
Nee praktisch niet/ nooit	112	48	248	49	
	174		502		
Kerkbezoek 2 veel weinig					
Veel	18	10	111	22	Chi ² (1)=11.59 *
weinig	156	90	391	78	
	174		502		
Lidmaatschap christelijke kerk					Chi ² (1)=13.92*
Ja	43	26	206	42	
nee	124	74	285	58	
	167		491		
Lid van kerkgenootschap gr3					Chi ² (2)= 18.41*
Geen lid	124	74	285	58	
Lid Room katholieke kerk	15	9	114	23	
Lid Protestante kerk	28	17	92	19	
	167		491		

	vrijmetselaar		Nederlandseman	
	n	%	n	%
Partijpolitieke voorkeur (politiek2)	Chi ² (5)=26,9*			
VVD	67	53	118	30
PvdA	20	16	97	25
CDA	14	11	75	19
D66	10	8	33	8
Groen Links	4	3	40	10
SP	12	9	31	8
	127		394	
Partijpolitieke voorkeur (politiek3)	Chi ² (7)=30,7*			
VVD	67	44	118	24
PvdA	20	13	97	19
CDA	14	9	75	15
D66	10	7	33	7
Groen Links	04	3	40	8
SP	12	8	31	6
Andere	05	3	34	7
Geen	20	13	73	15
Totaal	152		501	

NB. Naar de situatie op 1-3-2005; verwachtte aantal cellen < 5; *=p < .05

Tabel 4.18 Demografische beschrijving van vrijmetselaars en Nederlandse mannen

	vrijmetselaar		Nederlandse man		
	n	%	n	%	
Politieke voorkeur 3 groepen					Chi ² (2)=19,5*
Liberaal	77	61	151	38	
Confessioneel	14	11	75	19	
Links van het midden	36	28	168	43	
	127	100	394	100	
Opleiding 4 hercodeerd					
LBO	4	2	89	19	Chi ² (5)=104*
Mavo, Mulo	6	4	41	9	
HBS/Havo/Atheneum	13	8	121	26	
MBO	12	7	50	11	
HBO	73	43	102	22	
WO	63	37	64	14	
	171		502		
Opleiding 2 hercodeerd					
Laag opgeleid < HBO	35	20	301	65	Chi ² (1)=97.15*
Hoog opgeleid (HBO/WO)	136	80	166	36	
	171		467		

NB. Verwachte aantal cellen < 5; *=p < .05

Tabel 4.19 Demografische beschrijving van vrijmetselaars en Nederlandse mannen

		Vrijmetselaar	Nederlandse man	Chi ² (2)= 68.9 *
		% N	% N	
Stille generatie	66-75 Jaar	32 (47)	10(46)	
Protest generatie	51-65 Jaar	47(69)	34(163)	
Jongere generaties	27-50 Jaar	21(32)	56(264)	

NB. Verwachtte aantal cellen < 5; *=p < .05

Tabel 4.20 Demografische beschrijving van Nederlandse mannen als functie van generatie

Generatie	Stille		Protest		Jongere		Tot	T
	n	%	n	%	n	%	n	%
Burgerlijke staat 4 groepen								Chi ² (6)=76,7* ¹
Nooit getrouwd	3	7	14	9	110	42	127	27
Getrouwd	40	87	13	80	138	53	309	66
Gescheiden	1	2	12	7	14	6	27	6
Weduwnaar	2	4	6	4	0	0	8	2
Totaal	46		163		262		471	
Bezoekt u diensten kerk (kerk)								Chi ² (6)=21.4*
ja 1x per week	16	35	28	17	31	12	75	16
ja 1x per maand	3	7	15	9	16	6	34	7
ja één of enkele malen p/jr	9	20	53	33	74	28	136	29
nee praktisch nooit	18	39	67	41	143	54	228	48
Totaal	46		163		264		473	
Kerk 17 1 (weinig) 2(veel)								Chi ² (2)=13.8*
Veel kerkbezoek	19	41	43	26	47	18	109	23
Weinig kerkbezoek	27	60	120	74	217	82	364	77
	46		163		264		473	
Kerklidmaatschap 3 groepen								Chi ² (4)=22.1*
Geen lid kerkgenootschap	18	39	72	46	169	66	259	56
Lid van rk gemeente	16	35	50	32	48	19	114	25
Lid van protest gemeente	12	26	36	23	41	16	89	19
	46		158		258		462	
Voorkeur voor 6 partijen met hoogste score(Politiek2)								Chi ² (10)=23,4*
VVD	8	26	42	25	71	35		30
PvdA	6	19	33	24	51	25		24
CDA	11	36	34	25	28	14		20
D66	2	7	9	7	18	9		8
Groen Links	0	-	12	9	25	12		10
SP	4	13	16	12	10	5		8

Generatie	Stille		Protest		Jongere		Tot	T	
	n	%	n	%	n	%	n	%	
Politieke voorkeur (politiek 3)									Chi ² (14)=36,2*
VVD	8	17	34	21	71	27	113	24	
PvdA	6	13	33	20	51	19	90	19	
CDA	11	24	34	21	28	11	73	16	
D66	2	4	9	6	18	7	29	6	
Groen Links	0	0	12	7	25	10	37	8	
SP	4	9	16	10	10	4	30	6	
Andere	6	13	12	7	14	5	32	7	
Geen	9	20	12	7	47	18	68	14	
Totaal	46		162		264		472		
Politiek 3 groepen									Chi ² (4)=13.9*
Liberaal	10	32	43	31	89	44	38		
Confessioneel	11	36	34	25	28	14	20		
Links van het midden	10	32	61	44	86	42	42		
Totaal	31		138		203		100		
Opleiding hercodeerd									
Lbo	15	41	33	22	41	16	89	20	Chi ² (10)=20.1*
Mavo	3	8	16	11	19	8	38	9	
Havo hbs atheneum	2	5	7	5	24	9	33	8	
Mbo	6	16	35	24	73	29	114	26	
Hbo	7	19	39	27	55	22	101	23	
Wo	4	11	17	12	43	17	64	15	
	37		147		255		439		

NB. * Verwachtte aantal cellen (< 20%) < 5; p < .05

¹ m.u.v. burgerlijke staat 4 groepen. (33% cellen hebben verwacht aantal > 5)

Tabel 4.21 Mystiek en de vijf elementen van mystiek onder niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen als functie van generatie (gecontroleerd voor opleidingsniveau)

	Niet-christelijke Vrijmetselaar		Christelijke Nederlandse man			F(df)	η^2
	M	SD	M	SD			
Mystiek	0,92.	.56	0,55.	.43	Groep	(1,215)= 20,59	.09*
					Generaties	(1,215)= 0,14	.00
					Groep x generaties	(1,215)= 3,87	.04*
Extraverte ervaring mystiek	0,88	.75	0,48	.63	Groep	(1,217)= 21,89	.09*
					Generaties	(1,217)= 0,35	.00
					Groep x generaties	(1,217)= 0,16	.02
					Opleiding	(1,217)= 7,63	.03*
Introverte ervaring mystiek	0,87	.81	0,32	.55	Groep	(1,218)= 27,60	.11*
					Generaties	(1,218)= 0,82	.02
					Groep x generaties	(1,218)= 2,65	.02**
Ervaring van heilig	0,69	.82	0,48	.65	Groep	(1, 216)= 1,34	.01
					Generaties	(1, 216)= 0,38	.00
					Groep x generaties	(1, 216)= 0,66	.01
Ervaring van volmaakt	0,69	.75	0,44	.56	Groep	(1,219)= 8,99	.04*
					Generaties	(1,219)= 1,40	.01
					Groep*generaties	(1,219)= 4,64	.04*
Ervaring van verwondering	1,47	.62	1,05	.68	Groep	(1,213)= 6,61	.03*
					Generaties	(1,213)= 1,45	.01
					Groep x generaties	(1,213)= 1,90	.02

NB. Gemiddelden werden gemeten op en 2-puntschaal met 0 = nee, nooit, 1 = ja, een enkele keer en 2 = ja, vaker; * = $p < .05$., ** = $p < .10$

Register

A

Akkermans, W. 15, 42, 61, 157
Algemeen Maçonniek Tijdschrift 44, 100
allusieve methode 12, 27, 158, 160
Amstrong, K. 157
Anderson, J. 8, 19, 27, 135, 141, 151, 157–158
Aupers, S. 148, 157

B

Baaren, T. van 20, 157
Balvers, R. 11, 15, 86, 91–92, 157
Batson, D. 19, 30–31, 47, 64, 157
Becker, J. 8, 15, 29, 134, 136, 157
Beekes, E. 13, 34, 91, 135, 157
Berk, van den M. 157
Berk, van den T. 14, 30–31
Bernts, T. 7, 29, 125, 134, 148, 157
Bijbel 19, 22, 38, 140
Bloom, P. 19, 27, 157
Boer Lzn, B. 38, 157
Bokkel, J. ten 157
Borg, M. Ter 157
Brink, G. Van den 29, 158
broederschap 12, 25–26, 34–35, 59, 65, 71, 74, 76–78, 82–84, 86–90, 94–96, 99, 105–108, 135, 145–147, 150, 160, 164
Broek, A. van den 157
buitenlid 65
Bullock, S. 138, 158

C

Campbell, C. 29, 158
CBS website 158
Cloninger, C. 36, 51, 137, 158
Cohen, J. 54, 158
Commers, R. 152, 158
Commissie Toekomst Verkenning 15, 17, 71, 158
Constituties 135
Costa, P. 32, 45, 158

Cultureel Maçonniek Centrum 11, 15

D

Dageraad de 37, 157

deïsme 48, 122–123

De Mist 19

Dierickx, M. 8, 12, 158

Dijkstra, P. 112, 159

Donk, W. van de 8, 125, 158

dood 29, 36, 39–40, 49, 57, 103, 109, 118, 123–126, 134, 140–141, 147, 158–159, 192

Drewermann, E. 126, 158

Droit Humain (de Orde van de gemengde vrijmetselarij) 89

Droogers, A. 158

Duijsens, I. 158

E

Eisinga, R. 44, 158, 160

F

Faesen, R. 158

Felling, A. 48, 125, 158

Festinger, L. 25, 158

Fortuin, P. 142

Fraiberg, S. 130, 158

G

gebonden spirituelen 38

geheim genootschap 15, 37, 97–99, 102, 104–105, 108, 150, 191

Gervais, W. 136, 158

Goosmann, F. 10, 158

Grootoosten der Nederlanden 10–13, 16, 38, 41, 68, 70–71, 89, 145, 157

H

Haan, M. De 27, 135, 158, 159

Hanegraaff, W. 19, 94, 135, 138, 158

Hazes, A. 142

Heijdanus, R. 24, 70–72, 159, 164

Hellemans, S. 19–20, 38, 106, 135, 158

Hendrikse, K. 7, 158

Hennipman, B. 152, 158

het geheim 37, 68, 76, 97–98, 104, 108, 147

Hogere macht 74, 122–123, 139, 141, 143, 148

hogere werkelijkheid 10, 18–20, 27, 30, 36, 39–40, 45, 47–49, 53, 57–59, 73, 86, 91, 103, 107, 109, 118–122,
135, 137, 139–141, 143, 147, 150

Hood, R. 36, 50–51, 127, 159–160

Huizinga, J. 130, 159

I

imago van de vrijmetselarij 44, 75, 91, 99–100

inwijdeling 14, 78

inwijding 12, 13–14, 25, 31, 34, 41, 58–59, 66, 72, 74–79, 90–91, 94, 102–104, 106–108, 120, 126, 130, 134, 141, 143, 146, 148–149, 151, 192

inwijdingsgenootschap 12

inwijdingsritueel 72, 78, 97

J

Jacob, M. 11, 159

James, W. 19, 21, 141, 159

Janssen, J. 159

Jaspers, K. 159

Journée, M. 11, 159

Jung, C. 11, 14, 64, 159

K

kandidaat-vrijmetselaar 73, 79, 83

Knegting, J. 20, 159

Kohnstamm, R. 130

Kok, T. De 125, 159

Kwaadgras, E. 159

L

Lans, J. van der 159

Lawson, E. 27, 34, 159

Liagre, G. 8, 159

Liefboer, A. 112, 159

loge 13, 14, 28, 34, 58, 65, 67–68, 70–73, 78, 82–87, 92, 94, 96–97, 99–100, 102, 105–108, 134, 146–147, 149–150, 152, 192

Lommel, P. van 30, 159

Loo, P. van 135

Lucebert 15, 159

Luhrmann, T. 25, 31, 137–138, 143, 159

M

magisch denken<0092> 36, 137–139

McCauley, R. 27, 34, 159

McCrae, R. 32, 158

Meijer, F. 11, 140, 159

mysterium fascinans 131

mysterium tremendum 131

mysticisme 50, 160

Mysticismschaal 36

Register

mystiek 11, 18, 21, 36, 40, 50, 94, 103, 105, 109, 126–128, 131–132, 134, 136, 139–143, 148, 150–151, 159–160, 201

N

nationaliteit. 68

natuurreligie 135, 143, 151

Nepveu, R. 123, 135, 159

Noordzij, J. 20, 157, 159

Norenzayan, A. 136, 158

O

Oegema, J. 30, 159

ongebonden spirituelen 8–9, 17, 21–23, 28–29, 37–38

Ongering, H 158

Oppebouwmeester des Heelals 13, 19–20, 37, 48, 59, 107, 121, 123, 125, 135, 139–140, 143, 146, 148, 150, 159

Oppewezen 13, 37–38, 48

Orde dekken 83, 86–87, 104–105, 108, 147, 151, 191

Orde van Vrijmetselaren 10–13, 41, 99–100, 146, 157–158

Otto, R. 64, 131, 160

Oude Plichten 19

P

Peeters, T. 32, 160

Piatigorsky, A. 27, 160

Pott, P. 13–14, 35, 92, 130, 160

presentie. 96

protestante kerk 65, 113

R

religie. 8, 19–20, 31, 79, 106, 135, 151
 religieus immanentisme 48, 118–120, 140–141, 148
 Richardson, J. 35, 160
 rituelen 12, 15, 18–20, 22, 25–28, 34–35, 37, 44, 48, 65, 68, 70, 77, 86, 91–95, 97, 104–107, 120, 123, 125–126, 130–131, 133–134, 136–137, 141–143, 146, 148–151
 rooms-katholieke kerk 8, 113
 Roukema-Koning, B. 27, 160

S

Sande, A van de 11, 28, 37, 159
 Saroglou, V. 32, 160
 Slob, M. 32, 160
 Slooten, W. 15, 99–100
 Snoek, J. 14, 78, 126, 160
 Sociaal Cultureel Planbureau 137
 SOCON 9, 30, 44, 47–48, 51, 53, 109, 137, 158, 160
 SOCON-onderzoek (2000) 47–48, 51, 53, 109, 137
 Spilka, B. 35, 59, 127, 134, 160
 Spiltijd 136, 143, 151
 spiritualiteit 7, 17–21, 23, 30, 32, 36–37, 39, 74, 94, 106, 109, 144, 146, 148, 150–151, 158
 Stace, W. 134–135, 160
 St. Jans Evangelie 22
 St. Jans feesten 22

T

tableau 14
 T.C.I. vragenlijst 36
 Te Lindert, W. 14, 64, 160
 Ten Bokkel 37
 Ter Borg, M. 19, 24
 theïsme 48, 122–123
 Thienpoint, K. 62, 160
 Ticheler, E. 11, 53, 160
 tijdschrift Ken Uzelve (KUZ) 100
 traditie 11, 17, 23–24, 26–29, 35, 37, 68, 86–87, 100, 104, 106, 120, 125, 140–141, 146–151, 157–159

U

United Grand Lodge of England 38, 70, 146
 universele religie 8, 20–21, 69, 106, 134–136, 141, 143, 148, 151

V

Valenkamp, M. 32, 160
Van den Broek, A. van den 12
Verlichting 11, 37, 140, 160
vervolgpaden 41, 65–66, 149
Vijf Factor Model 32, 45
Vita Feminae Textura (de Weefsters). 89
Voestermans, P. 131, 160
vrouwen en vrijmetselarij 10, 27–28, 38, 53, 89, 160

W

westerse esoterie 7–9, 134, 138, 158
Whitehouse, H. 19–20, 77, 160

Z

zingeving 24, 158
zoekoriëntatie 31, 118
zoekschaal 30, 47, 57, 68
zoektocht 13–14, 18, 29–30, 58–59, 68, 72, 78–79, 84–85, 90, 97–98, 104, 146–147
zoektocht naar het licht 13–14, 59, 79, 146
Zweeden, A. van 15